



**ÇEVRE HAKKININ İHLALİ OLARAK İKLİM KRİZİ: TÜRKİYE’NİN İKLİM
KRİZİNE YÖNELİK ÇEVRE POLİTİKALARININ ANALİZİ**

Yüksek Lisans Tezi

Büşra YILMAZ

Eskişehir 2024

**ÇEVRE HAKKININ İHLALİ OLARAK İKLİM KRİZİ: TÜRKİYE’NİN İKLİM
KRİZİNE YÖNELİK ÇEVRE POLİTİKALARININ ANALİZİ**

Büşra YILMAZ

Yüksek Lisans Tezi

Kamu Yönetimi Programı / Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Duru ŞAHYAR AKDEMİR

Eskişehir

Anadolu Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Ekim 2024

ÖZET

Çevre Hakkının İhlali Olarak İklim Krizi: Türkiye'nin İklim Krizine Yönelik

Çevre Politikalarının Analizi

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı

Kamu Yönetimi Bilim Dalı

Anadolu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Danışman: Doç. Dr. Duru ŞAHYAR AKDEMİR

Günümüzde dünyayı tehdit eden küresel sorunlardan biri şüphesiz iklim değişikliğidir. İklim, yeryüzünün oluşumundan itibaren dinamik bir süreç içinde birçok kez değişiklik göstermiştir. 18. yüzyılın ortalarından itibaren insan faaliyetleri iklim üzerinde etkili olmaya başlamıştır. 20. yüzyıldan itibaren insan etkisinin artmasıyla iklim değişikliği, yıkıcı ve geri dönülemez sonuçlar doğurarak ekolojik bir kriz boyutuna ulaşmıştır. Bu ekolojik kriz, çevreyi ve insanları ciddi şekilde tehdit ederek temel insan haklarının kullanımı ve gerçekleşmesi açısından yaygın bir tehlike oluşturmaktadır. Söz konusu varoluşsal tehdidin çözümü, kuşkusuz hak temelli bir yönetim yaklaşımının benimsenmesini gerektirmektedir. İklim krizinin etkilerinin önlenmesi ve iklim değişikliğinin sürdürülebilirliğinin sağlanması amacıyla gerekli önlemlerin alınması fikri, 1970'lerde öne sürülmüş ve bu çabalar günümüze kadar devam etmiştir. Türkiye, topraklarının büyük bir kısmının Akdeniz iklim kuşağında yer alması, karmaşık iklim yapısı, geç sanayileşmesi ve küreselleşmesi gibi özellikleri nedeniyle iklim krizine karşı oldukça kırılgan bir konumdadır. Bu nedenlerle Türkiye, iklim krizine yönelik yürütülen küresel çalışmalara, sürecin en başından itibaren bazı çekinceleri olmasına rağmen dahil olmuştur. Bu çalışmada, iklim değişikliği çevre hakkının ihlali olarak ele alınacak ve Türkiye'nin ulusal politika belgeleri incelenecektir. Bu çerçevede çalışmanın amacı, Türkiye'nin politika belgelerinin iklim krizinin insan haklarının kullanımı ve gerçekleşmesi üzerindeki olumsuz etkilerini önlemedeki rolü ve işlevinin analiz edilmesidir. Ayrıca, ulusal iklim rejiminin bir parçası olan temel politika belgelerinin hak temelli yönetim anlayışının gereklerini içerip içermediği araştırılacaktır.

Anahtar Kelimeler: İklim değişikliği, İklim krizi, Çevre hakkı, Hak temelli yönetim anlayışı

ABSTRACT

Climate Crisis as a Violation of the Right to Environment: An Analysis of Turkey's

Environmental Policies Towards the Climate Crisis

Department of Political Science and Public Administration

Programme in Public Administration

Anadolu University, Graduate School

Supervisor: Assist. Prof. Dr. Duru ŞAHYAR AKDEMİR

One of the global problems threatening the world today is undoubtedly climate change. Climate has changed many times since the formation of the earth due to a dynamic process. Since the mid-18th century, human activities have also started to have an impact on climate. With the increasing impact of human activities on the climate since the 20th century, climate change has reached the dimension of an ecological crisis by leaving destructive and irreversible effects. The ecological crisis, which threatens the environment and people in such a way, poses a serious and widespread threat to the exercise and realization of fundamental human rights. The solution to this existential threat to the exercise and realization of fundamental human rights undoubtedly requires the adoption of a rights-based management approach. The idea of taking necessary measures to prevent the effects of the climate crisis and to ensure the sustainability of climate change was put forward in the 1970s and these efforts have continued until today. Turkey is highly vulnerable to the climate crisis due to its characteristics such as the fact that a large part of its territory is located in the Mediterranean climate zone, its complex climate structure, late industrialization and globalization. For these reasons, Turkey has been involved in global efforts to address the climate crisis since the very beginning of the process, despite various reservations. In this study, the climate crisis will be analyzed in the context of violation of the right to environment and Turkey's national policy documents will be analyzed. In this context, the aim of the study is to analyze the role and functionality of Turkey's policy documents in preventing the negative impact of the climate crisis on the exercise and realization of human rights

Keywords: Climate change, Climate crisis, Environmental rights, Right to Environment, Rights-based approach

TEŞEKKÜR

“Çevre Hakkının İhlali Olarak İklim Krizi: Türkiye’nin İklim Krizine Yönelik Çevre Politikalarının Analizi” adlı tez çalışmamın hazırlanmasında her aşamada bana destek olan, bilgi ve deneyimleriyle yol gösteren, çalışmamı tamamlama konusunda umudumu her zaman diri tutan değerli hocam ve tez danışmanım Doç. Dr. Duru ŞAHYAR AKDEMİR’e teşekkürü bir borç bilirim.

Ayrıca, fikir ve önerileri ile çalışmama katkıda bulunan değerli hocalarım Prof. Dr. Süleyman ÇELİK ve Prof. Dr. Bilge Kağan ŞAKACI’ya teşekkürlerimi sunarım.

Hayatım boyunca beni maddi ve manevi olarak destekleyen ve hep yanımda olan sevgili annem Şükran YILMAZ’a ve değerli aileme sonsuz teşekkür ederim.

Çalışmamı, varlığını her zaman kalbimde hissettiğim, verdiğim sözleri tutmanın mutluluğunu yaşadığım canım babam Aytekin YILMAZ’a armağan ediyorum.

25/10/2024

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Anadolu Üniversitesi tarafından kullanılan "bilimsel intihal tespit programı"yla tarandığını ve hiçbir şekilde "intihal içermediğini" beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçları kabul ettiğimi bildiririm.

.....
(İmza)

.....
(Öğrencinin Adı Soyadı)

ÜRETKEN YAPAY ZEKÂ KULLANIM BEYANI

Bu tezi hazırlarken (ChatGPT, Gemini, DALL-E vb.) üretken yapay zekâ programlarından destek aldığımı/almadığımı beyan ederim. Tezin hazırlığı aşamasında üretken yapay zekâ programlarından (örneğin çeviri, bilimsel makale vb.) desteği aldım. Üretken yapay zekâ programlarından aldığım bilgilerin doğruluğunu kontrol ettiğimi bildiririm.

Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçları kabul ettiğimi bildiririm.

.....
(İmza)

.....
(Öğrencinin Adı Soyadı)

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
TEŞEKKÜR	v
TABLolar DİZİNİ	ix
ŞEKİLLER DİZİNİ	x
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ	xi
GİRİŞ	1
1. Literatür Taraması	3
2. Çalışmanın Amacı ve Katkısı	5
3. Çalışmanın Yöntemi ve Kapsamı	5
4. Çalışmanın Sınırlılıkları	6
5. Çalışmanın Soruları ve Hipotezi	6
BİRİNCİ BÖLÜM	8
1. KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE	8
1.1. İklim Değişikliği	8
1.1.1. İklim Krizinin Nedenleri	10
1.1.1.1. İklim Krizinin Doğal Nedenleri	10
1.1.1.2. İklim Krizinin İnsan Kaynaklı Nedenleri	11
1.1.2. İklim Krizinin Sonuçları	15

1.2. İklim Krizinin Türkiye'ye Etkileri	22
1.3. İklim Krizi ile Küresel Mücadele.....	28
1.3.1. İklim Değişikliğinin Tespit Dönemi.....	28
1.3.2. İklim Değişikliğinin Çözümüne Yönelik Eylem Hazırlığı Dönemi	30
1.3.3. İklim Değişikliğinin Çözümüne Yönelik Yükümlülük Dönemi.....	32
İKİNCİ BÖLÜM.....	37
2. İKLİM KRİZİ VE İNSAN HAKLARI	37
2.1. İnsan Haklarının Evrimi	40
2.1.1. Birinci Kuşak Haklar	42
2.1.2. İkinci Kuşak Haklar	43
2.1.3. Üçüncü Kuşak Haklar.....	44
2.1.4. Dördüncü Kuşak Haklar	48
2.2. Üçüncü Kuşak Hak Olarak Çevre Hakkı	49
2.2.1. Çevre	49
2.2.2. Çevre Hakkı	51
2.2.3. İklim Değişikliği ve Çevre Hakkı	57
2.3. İklim Krizinin Olumsuz Etkilediği Diğer Temel Hak ve Özgürlükler	59
2.3.1. Yaşama Hakkı	60
2.3.2. Sağlık Hakkı.....	63
2.3.3. Halkların Kendi Kaderlerini Tayin Etme ve Gelişme Hakkı	65
2.3.4. Barınma Hakkı	69
2.4. Hak Temelli Yönetim Anlayışı.....	70
2.5. Küresel İklim Değişikliği Rejimi ve İnsan Hakları.....	72
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	75

3. TÜRKİYE’NİN İKLİM KRİZİ POLİTİKALARININ ANALİZİ	75
3.1. Türkiye’nin İklim Krizi Politikalarının Tarihsel Gelişimi	75
3.2. Türkiye’nin Ulusal Politika Belgelerinde İklim Değişikliği ve Çevre Hakkı	80
3.2.1. Kalkınma Planları	81
3.2.1.1. Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013)	83
3.2.1.2. Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018)	84
3.2.1.3. On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023)	87
3.2.1.4. On İkinci Kalkınma Planı (2024-2028)	89
3.2.2. Çevre Kanunu	94
3.2.3. Türkiye İklim Değişikliği Stratejisi: 2010-2023	97
3.2.4. Türkiye Cumhuriyeti İklim Değişikliği Eylem Planı: 2011–2023	99
3.2.5. İnsan Hakları Eylem Planı	103
SONUÇ	107
KAYNAKÇA	115

TABLÖLAR DİZİNİ

Sayfa

Tablo 2.1. İklim krizi kaynaklı ölüm sayısı	62
Tablo 3.1. BMİDÇS ve Kyoto Protokolü karşısında kritik ülkeler.....	79
Tablo 3.2. Türkiye Cumhuriyeti İklim Değişikliği Eylem Planı (2011-2023) yer alan sektörler ve bunlara yönelik amaç ve hedefler	100
Tablo 3.3. Türkiye Cumhuriyeti İklim Değişikliği Eylem Planı (2011-2023) uyum kapsamında ele alınan sektörler ve bunlara yönelik amaç ve hedefler	102

ŞEKİLLER DİZİNİ

Sayfa

Şekil 1.1. Farklı veri setlerine göre 1986 ile 2005 yılları arasında yıllık ve küresel olarak kara ve okyanus yüzeylerinde gerçekleşen ortalama sıcaklık artışı.	16
Şekil 1.2. Ortalama yüzey sıcaklığındaki değişim: 1986-2005 ile 2081-2100.....	17
Şekil 1.3. Ortalama yağış miktarındaki değişim: 1986-2005 ile 2081-2100.....	18
Şekil 1.4. 1980-2022 ortalamasına göre deniz seviyesindeki değişim	19
Şekil 1.5. Kış (Sol) ve Yaz (Sağ) Mevsimleri Yüzey Sıcaklıklarında Tahmin Edilen Değişiklikler (1961-1990).....	23
Şekil 1.6. Türkiye ve Küresel Karalar Sıcaklık Ortalamalarında yıllar itibariyle yaşanan değişim.	24
Şekil 1.7. Kış (Sol) ve İlkbahar (Sağ) Yağışlarında Tahmin Edilen Değişiklikler (1961-1990).	26
Şekil 1.8. Türkiye'deki kuraklık desenlerinin iklim modeli projeksiyonları: CMIP6 modelleri ve üç kuraklık indeksi kullanılarak kapsamlı bir analiz.	27
Şekil 2.1. 2022 yılı bölgelere göre çatışma, şiddet ve afetler nedeniyle ülke içi yerinden edilmeler	68

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

BM	: Birleşmiş Milletler
BMİDÇS	: Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi
CH ₄	: Metan
COP	: Conference of the Parties (Taraflar Konferansı)
CO ₂	: Karbondioksit
DRC	: Democratic Republic of the Congo (Demokratik Kongo Cumhuriyeti)
DSÖ	: Dünya Sağlık Örgütü
FRA	: Global Forest Resources Assessments (Küresel Orman Kaynakları Değerlendirmesi)
GRID	: Global Report on Internal Displacement (Ülke İçinde Yerinden Edilme Küresel Raporu)
HRBA	: Human Rights Based Approach
IDMC	: The Internal Displacement Monitoring Centre (Ülke İçinde Yerinden Edilme İzleme Merkezi)
IPCC	: Intergovernmental Panel on Climate Change (Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli)
İHK	: İnsan Hakları Konseyi
İklimBU	: Boğaziçi Üniversitesi İklim Değişikliği ve Politikaları Uygulama ve Araştırma Merkezi
md.	: Madde
mm	: Milimetre

N₂O : Diazot Monoksit

NOAA : National Oceanic and Atmospheric Administration (Ulusal Okyanus ve Atmosfer Dairesi)

OECD : Organisation for Economic Co-operation and Development (İktisadi Kalkınma ve İşbirliği Örgütü)

OHCHR : Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği)

O₃ : Ozon

SO₂ : Kükürtdioksit

SO₄ : Sülfat

TBMM : Türkiye Büyük Millet Meclisi

T.C. : Türkiye Cumhuriyeti

UN : United Nations (Birleşmiş Milletler)

UNCHE : United Nations Conference on the Human Environment (Birleşmiş Milletler İnsan ve Çevre Konferansı)

UNEP : United Nations Environment Programme (Birleşmiş Milletler Çevre Programı)

UNFCCC : United Nations Framework Convention on Climate Change (Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi)

WMO : World Meteorological Organization (Dünya Meteoroloji Örgütü)

WWF : Dünya Doğayı Koruma Vakfı

GİRİŞ

Günümüzde dünyayı tehdit eden küresel krizlerden biri şüphesiz iklim değişikliğidir. İklim, yeryüzünün oluşumundan itibaren dinamik bir süreç içinde birçok kez değişiklik göstermiştir. İklim değişikliğinin doğal nedenleri arasında Dünya'nın yörüngesinde meydana gelen periyodik kayma ve eksen eğikliğini içeren Milankoviç döngüleri; kıta ve okyanusların konumu ile volkanik faaliyetleri etkileyen levha tektoniği gibi doğal süreçler bulunmaktadır. 18. yüzyılın ortalarından itibaren insan faaliyetleri iklim üzerinde etkili olmaya başlamıştır. İnsan kaynaklı iklim değişikliğinin temel nedeni, doğal sera etkisinin bozulmasıdır. Sera gazları; başta kömür ve petrol olmak üzere fosil yakıt kullanımı, sanayi faaliyetleri, endüstriyel tarım ve hayvancılık ile ormansızlaşma gibi insan faaliyetleri sonucu artmaktadır. İklim değişikliğinin temel nedenine dair kesin bir bilimsel görüş bulunmamakla birlikte, günümüzde insan faaliyetlerinin iklim üzerindeki baskın etkisi kabul edilmektedir.

İnsan faaliyetlerinin iklim üzerindeki etkisi nedeniyle iklimde kısa bir süre içinde hızlı değişimler yaşanmaktadır. 19. yüzyıldan itibaren insan faaliyetlerinin artması, iklim değişikliğini her gün deneyimlediğimiz bir süreç haline getirmiştir. 20. yüzyılın sonlarından itibaren artan ve çeşitlenen sanayi sektörüne bağlı olarak fosil yakıt kullanımındaki artış, ekolojik sorunların derinleşmesine yol açmıştır. Bu durum, iklim değişikliğini çevre, ekonomi, insan ve topluluklar üzerinde ülke, kıta ve bölge ayırt etmeksizin yıkıcı ve geri dönülmez etkiler bırakarak ekolojik bir kriz boyutuna ulaştırmıştır.

İklim değişikliğinin kriz boyutuna ulaşmasıyla birlikte literatürde, “küresel ısınma” ve “iklim değişikliği” terimleri yerine “iklim krizi” terimi kullanılmaya başlanmıştır. “İklim değişikliği” terimi, doğal nedenlerle ortaya çıkan ve uzun vadede sonuçlarını gösteren dinamik bir süreç için kullanılmaktadır. “İklim krizi” terimi ise özellikle 19. yüzyıldan itibaren insan kaynaklı faktörlerin etkisiyle ortaya çıkan ve bir kriz seviyesine ulaşan durumu ifade etmektedir. Bu çalışma, iklim değişikliğini acil çözüm gerektiren dünya çapında bir sorun olarak kabul etmektedir. Bu bağlamda çalışmada, “iklim krizi” teriminin kullanılması tercih edilmiştir.

İklim krizinin etkilerinin önlenmesi ve iklim değişikliğinin sürdürülebilirliğinin sağlanması amacıyla gerekli önlemlerin alınması fikri 1970'lerde öne sürülmüştür. Bu tarihten itibaren küresel düzeyde birçok adım atılmış ve günümüzde de atılmaya devam edilmektedir. Küresel çabalar başlangıçtan itibaren taraflar için eylem ve sorumluluk içermemiş, içerikleri bakımından da benzer özellikler göstermemiştir. Bu nedenle çalışmada, 1972 yılında Stockholm'de gerçekleşen Birleşmiş Milletler İnsan ve Çevre Konferansı'ndan 2016 yılında yürürlüğe giren Paris İklim Anlaşması'na kadar geçen uluslararası girişimlerin zaman dilimlerine ayrılarak analiz edilmesi faydalı görülmüştür.

Türkiye, Akdeniz iklim kuşağında yer alması nedeniyle iklim krizinin zararlı etkilerine karşı son derece kırılgan bir ülke olarak kabul edilmektedir. Ayrıca Türkiye'nin karmaşık iklim yapısı, topraklarının büyük bir kısmının yarı-kurak bölgelerde bulunması, geç sanayileşmesi ve küreselleşmesi gibi özellikleri, Türkiye'nin iklim krizine karşı kırılganlığını artırmaktadır. Bu nedenlerle Türkiye, iklim krizine yönelik küresel çalışmalara çeşitli çekinceleri olmasına rağmen sürecin en başından itibaren dahil olmuştur. Bu bağlamda, Türkiye'nin iklim değişikliğini bir sorun olarak kabul ederek politika oluşturması, küresel iklim rejimine katılımıyla paralel bir seyir izlemiştir. Türkiye'nin gerçek anlamda ulusal iklim rejimi ise 2004 yılında Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'ne taraf olunmasının ardından oluşturulmuştur.

Çevreyi ve insanları böylesine tehdit eden ekolojik kriz, temel insan haklarının kullanımı ve gerçekleşmesi açısından önemli ve yaygın bir tehlike oluşturmaktadır. Kasırga, hortum, fırtına ve sel gibi ani gelişen çevresel olaylar; yaşam, sağlık ve güvenlik gibi temel insan haklarını acil ve doğrudan tehdit etmektedir. Buzulların erimesi, deniz suyu seviyelerinin yükselmesi, çölleşme gibi zamanla gelişen çevresel sorunlar ise insan yaşamını destekleyen çevresel değerlere güvenli erişimi zamanla engelleyen süreçlerdir. Bu doğrultuda, iklim değişikliği kaynaklı çevresel bozulmalar ve doğal afetler, insanların onurlu ve refah içinde yaşamasını sağlayan doğal çevrenin zarar görmesine neden olmaktadır.

İklim krizi, en şiddetli tehdidi yaşam ve sağlık hakkına yöneltmektedir. Bu temel insan haklarının yanı sıra iklim krizi; mülkiyet hakkı, halkların kendi kaderini tayin etme ve gelişme hakkı, sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı, çevresel konularda bilgilendirme hakkı, çevresel konularda karar alma süreçlerine anlamlı katılım ve yargısal başvuru hakkı gibi

çok geniş ve önemli insan hakları demetini de tehdit etmektedir. İklim krizi ve sonuçları doğrudan çevreyi etkilediğinden, sağlıklı bir çevre hakkı iklim değişikliğine yönelik bir insan hakkı talebi olarak değerlendirilmektedir. İnsan hakları kaçınılmaz olarak bireylerin yaşadığı ve kendilerini geliştirdiği çevreyle doğrudan ilişki içinde olduğundan, çevre insan haklarının kullanılacağı önemli bir öğeyi oluşturmaktadır. Dolayısıyla çevre, iklim değişikliğinin tehdit ettiği birçok hakkın korunmasında hem bir araç hem de başlı başına korunması gereken bir insan hakkı olarak ön plana çıkmaktadır. Bu nedenler, çalışmanın temel noktası olarak çevre hakkının seçilmesinde etkili olmuştur.

Temel insan haklarının kullanımına ve gerçekleşmesine yönelik bu varoluşsal tehdidin çözümü, haklara dayalı bir yönetim ve mücadele yaklaşımının benimsenmesini gerektirmektedir. 1970'lerden itibaren iklim değişikliğine yönelik oluşturulan küresel rejim, iklim değişikliği ile insan hakları arasındaki ilişkinin kurulmasına olanak tanımıştır. Rejimin ilk dönemlerinde bu ilişki sınırlı olsa da zamanla birçok insan hakkı kapsama alınarak ilişki geliştirilmiştir. Bu gelişmeler neticesinde, iklim değişikliği çevresel veya teknik analizlerin ötesine geçerek sosyal ve insani bir sorun olarak ele alınmaya başlamıştır.

Hak temelli yaklaşım, başta devletler olmak üzere sorumlu aktörlerin insan haklarına saygı göstermelerini, bu hakları korumalarını, geliştirmelerini ve uygulamaya koymalarını gerektirmektedir. Ayrıca bu yaklaşım, aktörlerin yalnızca insan haklarına odaklanmasını yeterli görmemekte; tüm insanların onurlu ve refah içinde bir yaşam sürmelerini sağlamak için gerekli tedbirleri alınması da zorunlu kılmaktadır. Böylelikle iklim krizinin yol açtığı eşitsizlikleri ve kırılganlıkları derinleştiren politikalar telefi edilecektir. Hak temelli yönetim anlayışının hayata geçirilmesiyle birlikte hakları ihlal edilenler için katılımcı, demokratik ve şeffaf yeni bir hukuki rejimin gelişmesi sağlanacaktır.

1. Literatür Taraması

Literatürde iklim değişikliği konusu birçok nitelikli çalışmaya konu olmuştur. Türkeş (2008) "Küresel İklim Değişikliği Nedir? Temel Kavramlar, Nedenleri, Gözlenen ve Öngörülen Değişiklikler" adlı çalışması ve daha birçok çalışmasıyla, iklim değişikliği alanında yapılan araştırmalarda başvuru alan en önemli kaynaklar arasında yer almaktadır.

Bu çalışmada Türkes, iklim değışikliğıne ilişkin kavramları açıklayarak, iklim değışikliğinin doğal ve insan kaynaklı faktörlerin etkisiyle şekillendiğı belirtilmiştir.

Ediger (2014) “Küresel İklim Değışikliğinin Uluslararası İlişkiler Boyutu ve Türkiye’nin Politikaları” adlı çalışmada iklim değışikliğıne ilişkin kavramsal açıklamaların ardından iklim değışikliğıne yönelik küresel çabaların tarihsel gelişimine ve Türkiye’nin iklim değışikliğı politikalarına yer verilmiştir. Bu çalışmada, küresel iklim değışikliğinin uluslararası ilişkileri etkileyen önemli bir faktör olduğı ve Türkiye’nin bu konudaki politikalarının etkili ve sürdürülebilir olması gerektiğı vurgulanmıştır.

İklim değışikliğinin gözlemlenen etkilerinin artması, insan haklarına yönelik ciddi tehditlerin de çoğalmasına yol açmış ve bu durum, iklim değışikliğı ile insan hakları arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmaların sayısının artmasına neden olmuştur. Bu çalışmalardan biri olan Yurtcanlı Duymaz (2021) “25 Soruda İklim Değışikliğı ve İnsan Hakları” adlı çalışmada iklim krizi insan hakları meselesi olarak ele alınarak, küresel ve ulusal iklim rejimini hak temelli yönetim anlayışı çerçevesinde değerlendirilmiştir. Yurtcanlı Duymaz’ın çalışmaları, bu araştırmanın temel sorularının ortaya konulmasında faydalanılan en önemli kaynaklardan biri olmuştur. Kovancı (2022) “İklim Krizini Hak Temelli Yaklaşım Özelinde Değerlendirme” isimli çalışmada, iklim değışikliğı ve insan hakları arasındaki ilişki ortaya konularak, her bir hakkın iklim değışikliğı ile mücadeledeki önemi vurgulanmaya çalışılmıştır. Türkiye İnsan Hakları Eşitlik Kurumu (2024) tarafından düzenlenen “İnsan Hakları Bağlamında İklim Değışikliğı ve Gıda Hakkı Sempozyumu” sonucunda hazırlanan aynı adlı kitapta, iklim değışikliğinin insan haklarına çok boyutlu etkileri tartışılmaya açılmıştır. Türkiye’deki insan hakları alanında faaliyet gösteren bir kamu kurumu tarafından iklim değışikliğinin insan hakları bağlamında ele alınması, Türk kamu politikasında iklim değışikliğıne hak temelli yönetim anlayışının gelişmesine katkı sağlaması açısından önem arz etmektedir. Literatürdeki bu çalışmalarda, iklim değışikliğinin çözümünde hak temelli yönetim anlayışının önemi vurgulanırken, iklim krizinin çözümüne yönelik öngörülen düzenlemelerin insan haklarının kullanımı ve gerçekleşmesine yönelik gerekli şartları taşımadığı sonucuna varılmıştır.

2. Çalışmanın Amacı ve Katkısı

Çalışma, Türkiye'nin ulusal politikalarının iklim krizinin insan haklarının kullanımı ve gerçekleşmesine yönelik olumsuz etkilerini önleme noktasındaki rolünü ve etkinliğini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda, çalışma ulusal iklim rejiminin bir parçası olan temel politika belgelerinde hak temelli yönetim anlayışının varlığını ortaya koymayı hedeflemektedir.

Literatürde iklim değişikliği ve insan haklarıyla ilgili nitelikli çalışmalar bulunmasına rağmen ulusal iklim rejimi ve Türk kamu politika belgelerinde çevre hakkı çerçevesinde hak temelli yönetim anlayışını derinlemesine inceleyen bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu çalışma, Türkiye'nin ulusal politika belgelerini iklim krizi bağlamında hak temelli yönetim anlayışı çerçevesinde inceleyerek önemli bir boşluğun doldurulmasına katkı sağlamayı hedeflemektedir. Bu sayede çalışma, iklim krizinin insan hakları üzerindeki olumsuz etkilerinin azaltılması noktasında hem akademik literatüre katkıda bulunmayı hem de politika yapıcılarının dikkatini bu önemli konuya çekmeyi amaçlamaktadır.

3. Çalışmanın Yöntemi ve Kapsamı

Çalışmada kullanılacak yöntem olarak nitel yaklaşım belirlenmiştir. Çalışmanın amacı olan mevcut yazılı materyallerin incelenmesi ve bu inceleme sonucunda elde edilen bilgilerin yorumlanmasına uygun olarak nitel bir veri analizi yöntemi olarak “yazılı doküman analizi” tekniğinin kullanılması tercih edilmiştir. Çalışmanın kapsamı ise bu bağlamda belirlenmiştir. Türkiye'nin iklim değişikliği ile ilgili politikaları 1990'lı yıllarda başlamıştır. Türkiye'nin BMİDÇS'ye taraf olmasının ardından ise iklim, gerçek anlamda bir politika konusu olarak ele alınmaya başlanmıştır. Bu kapsamda, incelenecek politika belgeleri, 2004-2023 yıllarını kapsayan dönemi içermektedir. İncelenecek bu belgeler;

- Kalkınma Planları,
- Çevre Kanunu,
- Türkiye İklim Değişikliği Stratejisi: 2010-2023,

- Türkiye Cumhuriyeti İklim Değişikliği Eylem Planı: 2011–2023,
- İnsan Haklar Eylem Planı’dır.

4. Çalışmanın Sınırlılıkları

Çalışmanın sınırlılıkları; iklim krizinin karmaşık ve dinamik doğası, politika ve çözüm önerilerindeki sürekli değişim ile incelenecek politikaların yalnızca 2004-2023 yıllarını kapsamasından oluşmaktadır. İklim krizi, birçok faktörün etkileşimi sonucu ortaya çıktığı için mevcut durumun anlaşılması ve çözümler geliştirilmesi zorlu bir süreçtir. Ayrıca, iklim değişikliği ile ilgili politika ve öneriler zamanla güncellenmekte, bu da belirli bir dönemdeki araştırmaların geçerliliğini etkileyebilmektedir. Son olarak, çalışma 2023 yılı sonrası gelişmeleri içermediğinden, bu dönemde ortaya çıkan yeni politikalar ve etkiler göz önünde bulundurulmamıştır.

5. Çalışmanın Soruları ve Hipotezi

Daha önce belirtildiği gibi çalışma, Türkiye’nin ulusal politikalarının iklim krizinin insan haklarının kullanımı ve gerçekleşmesine yönelik olumsuz etkilerini önleme noktasındaki rolünü ve etkinliğini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda, çalışma “Ulusal iklim değişikliği rejimi, hak temelli yönetim anlayışının gerekliliklerini içermekte midir?” temel araştırma sorusunu incelemektedir. Çalışmanın alt araştırma sorusu ise “İklim krizi konusu ulusal politika belgelerinde ne şekilde yer almaktadır?” şeklinde belirlenmiştir.

Yapılan literatür taramalarından sonra araştırma hipotezi oluşturulmuştur. Araştırmanın hipotezi, “iklim krizini hak temelli yaklaşım temelinde ele almanın iklim rejiminin vazgeçilmez bir ilkesi olması gerektiği ancak ulusal iklim rejiminin hak temelli yönetim anlayışının gereklerini tam olarak yerine getirmekten uzak olduğu” şeklindedir.

Bu kapsamda, çalışmanın ilk bölümünde, iklim krizine dair genel bir değerlendirme yapmak amacıyla kavramsal ve kuramsal bir çerçeve sunulacaktır. Bu doğrultuda ilk olarak, iklim değişikliği ve iklim krizi kavramlarının kapsamı ve anlamı detaylandırılacaktır. Sonrasında, iklim krizinin nedenleri, etkileri ve geleceğe yönelik öngörüler ele alınacaktır. Bu bölümde, daha çok iklim krizinin Yerküre üzerindeki

etkileri incelenecektir. İklim krizinin insan üzerindeki etkileri ise iklim krizi ile insan hakları arasındaki ilişkiyi inceleyen ikinci bölümde daha detaylı bir şekilde ele alınacaktır. Birinci bölümde ayrıca, iklim değişikliğinin Türkiye üzerindeki etkileri kapsamlı bir biçimde incelenecektir. Son olarak iklim krizinin ülke, bölge ve kıta ayrımı gözetmeksizin ciddi, yaygın ve geri dönüşü olmayan etkiler bırakması nedeniyle küresel iklim krizi çözüm çabalarına değinilecektir.

Çalışmanın ikinci bölümünde, iklim krizi ve olumsuz sonuçlarının temel hak ve özgürlüklerin gerçekleşmesi ve kullanımını nasıl tehdit ettiği, çevre hakkı bağlamında ele alınarak insan hakları ile iklim değişikliği arasındaki ilişki incelenecektir. Bu doğrultuda, ilk olarak insan haklarının evrimi kuşaklararası bir perspektiften değerlendirilecektir. Ardından üçüncü kuşak haklar kapsamında çevre hakkının tarihsel ve hukuksal gelişimi detaylandırılacak ve çevre hakkı ile iklim değişikliği arasındaki ilişki vurgulanacaktır. Ayrıca, iklim krizinin insan hakları üzerindeki kapsamlı etkilerinin daha iyi anlaşılabilmesi için iklim krizinin olumsuz etkilediği diğer temel insan haklarına da yer verilecektir. Son olarak, iklim değişikliğiyle mücadelede hak temelli yönetim anlayışının uygulanabilirliğine ilişkin gereklilikler incelenecektir. Ardından bu bölümün sonunda, küresel iklim değişikliği rejimi ile insan hakları arasındaki ilişkiye yer verilerek rejiminin hak temelli yönetim anlayışının gerekliliklerini taşıyıp taşımadığı değerlendirilecektir.

Çalışmanın üçüncü bölümde, Türkiye'nin iklim krizine yönelik politikaları tarihsel bir perspektifte ele alınacaktır. Ayrıca, Türkiye'nin çeşitli politika belgeleri incelenecektir. İncelenecek belgeler; "Kalkınma Planları, Çevre Kanunu, Türkiye İklim Değişikliği Stratejisi (2010-2023), İklim Değişikliği Uyum Stratejisi ve Eylem Planı (2011-2023) ile İnsan Hakları Eylem Planı" olarak belirlenmiştir. İklim krizinin, ulusal politika belgelerinde ne şekilde yer aldığı incelenecektir. Bu incelemeler sonucunda, Türkiye'nin politika belgelerinin iklim krizinin insan haklarının kullanımı ve gerçekleşmesi üzerindeki olumsuz etkisini önlemedeki rolü ve işlevi değerlendirilecektir. Bu doğrultuda, ulusal iklim rejiminin bir parçası olan temel politika belgelerinin hak temelli yönetim anlayışının gereklerini içerip içermediği araştırılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

Bu bölümde, iklim krizine dair genel bir değerlendirme yapmak amacıyla kavramsal ve kuramsal bir çerçeve sunulacaktır. İlk olarak, iklim değişikliği ve iklim krizi kavramlarının kapsamı ve anlamı detaylandırılacaktır. Sonrasında, iklim krizinin nedenleri, etkileri ve geleceğe yönelik öngöruları ele alınacaktır. Bu bölümde, daha çok iklim krizinin Yerküre üzerindeki etkileri incelenecektir. İklim krizinin insan üzerindeki etkileri ise iklim krizi ile insan hakları arasındaki ilişkiyi inceleyen ikinci bölümde daha detaylı bir şekilde ele alınacaktır. Birinci bölümde ayrıca, iklim değişikliğinin Türkiye üzerindeki etkileri kapsamlı bir biçimde incelenecektir. Son olarak iklim krizinin ülke, bölge ve kıta ayrımı gözetmeksizin ciddi, yaygın ve geri dönüşü olmayan etkiler bırakması nedeniyle küresel iklim krizi çözüm çabalarına değinilecektir.

1.1. İklim Değişikliği

Hava, belirli bir yer ve zamanda atmosfer koşullarının kısa süreli durumunu ifade etmektedir. Hava; güneşlenme, sıcaklık, basınç, rüzgâr, yağış, nem, bulutluluk ve buharlaşma gibi birçok meteorolojik olay ile açıklanır (Tekeli, 2011: 16). İklim ise uzun yıllar boyunca geniş bir bölgede değişmeyen ortalama hava koşullarıdır (Acar, 2019: 3). İklim koşullarının varlığından söz edebilmek için genellikle 300-500 yıl gibi uzun bir süre gerekirken, bu koşulların belirlenebilmesi için ise en az 30 yıl boyunca gözlem yapılması gerekmektedir. Hava koşullarında gerçekleşen yüksek sıcaklık, aşırı yağış, hortum gibi ekstrem hava olayları da iklim özelliklerinin belirlenmesinde etkili olmaktadır. Ekstrem hava olaylarının daha sık görülmesi, iklim koşullarında ciddi değişikliklerin olabileceğine dair güçlü kanıtlar olarak değerlendirilmektedir¹. Görüldüğü üzere, modern iklim tanımı ortalama hava koşulları ve gözlenen ekstrem olayları içermektedir (Tekeli, 2011: 16). Bu doğrultuda, iklim değişikliği ise hava koşullarında gözlemlenen anlamlı istatistiksel değişiklikler olarak tanımlanabilir (Türkeş, 2008: 27).

¹ Meteoroloji Genel Müdürlüğü. İklim. <https://www.mgm.gov.tr/iklim/iklim.aspx?key=B> (Erişim Tarihi: 19.03.2024).

İklim değışikliği, 1994 yılında 196 ülke tarafından imzalanarak yürürlüğe giren Birleşmiş Milletler İklim Değışikliği Çerçeve Sözleşmesi’nde (BMİDÇS) karşılaştırılabilir zaman dilimlerinde gözlemlenen doğal iklim değişimlerinin yanı sıra insan faaliyetlerinin doğrudan veya dolaylı yollardan atmosferin kimyasal bileşimini etkileyerek meydana getirdiği değışiklikler olarak tanımlanmıştır² (BMİDÇS, 1994: 5). Söz konusu tanımla, hem doğal etkenlerin hem de insan faaliyetlerinin iklim değışikliği üzerinde etkili olduğu sonucuna varılmaktadır. Ancak iklim değışikliğinin temel nedenine dair henüz net ve ayırt edici bir bilimsel görüş ortaya konulamamıştır. Bununla birlikte, son yıllarda birçok bilim insanı ve uzman bu değışikliğin en önemli nedeninin insan faaliyetleri olduğunu kabul etmektedir (Roschmann, 2013: 1157; Kartal, 2018: 4).

İklim değışikliğinin kriz boyutuna ulaşmasıyla birlikte, literatürde “küresel ısınma” ve “iklim değışikliği” terimleri yerine “iklim krizi” teriminin kullanılmaya başlandığı gözlemlenmektedir. “İklim değışikliği” terimi, doğal nedenlerden kaynaklanan ve uzun vadede etkilerini gösteren dinamik bir süreci ifade ederken; “iklim krizi” terimi, özellikle 19. yüzyıldan itibaren insan kaynaklı faktörlerin etkisiyle ortaya çıkan ve kriz seviyesine ulaşan durumu tanımlamak için kullanılmaktadır. Başka bir deyişle, “iklim krizi” terimi, iklim değışikliğinin ciddi ve göz ardı edilemeyecek sonlarına dikkat çekmek amacıyla kullanılan bir kavramdır (Yüksel, 2022: 342).

Türkeş (2022: 1-4), “iklim değışikliği” ve “iklim krizi” terimlerinin birbirinin yerine kullanılmasının, ilgili terimlerin anlam ve işlev kaybına uğramasına neden olduğunu ve bu durumun iklim değışikliği ile mücadeleyi olumsuz etkilediğini vurgulamaktadır. Yazar, iklimle ilgili her olumsuz durum için “kriz” teriminin kullanılmasının, iklim değışikliğinin geri dönülemez bir noktaya ulaştığı görüşünün yaygınlaşmasına neden olabileceğini ifade etmektedir. Gerçekten de bu görüşün yaygınlaşması, iklim değışikliğinin çözümüne yönelik olan politikaların işlevsiz hale

² İklim değışikliğinin gerçek ve ciddi bir sorun olduğunu reddeden ya da bu konuda bilimsel konsensüsü sorgulayan bireyler veya gruplar bulunmaktadır. Bu kişilere “iklim inkrcıları” denir. Bu kişiler, genellikle iklim değışikliğinin insan faaliyetleriyle ilişkili olmadığına veya mevcut iklim modellerinin yetersiz olduğuna inanırlar. İklim inkrının kökenleri sıklıkla politik ve ekonomik çıkarlar ile bireysel inançlardan kaynaklanmaktadır (National Center for Science Education, 2016). Bu durum, iklim biliminin ve uluslararası çabaların etkili bir şekilde ilerlemesini engelleyebilir. Bilimsel topluluk, iklim değışikliğinin büyük bir kısmının insan faaliyetleri nedeniyle hızlandığını geniş çapta kabul etmektedir. Hükümetlerarası İklim Değışikliği Paneli’nin kapsamlı raporları ve uzun vadeli iklim verileri, küresel sıcaklıkların artışının fosil yakıt tüketimi ve sera gazı emisyonlarıyla doğrudan ilişkili olduğunu net bir şekilde ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, iklim inkarcılarının tezleri, geniş çapta bilimsel konsensüsle çelişmektedir (IPCC, 2014: 47; Tekeli, 2011: 37).

geldiğinin göstergesi niteliğinde olacaktır. Ayrıca bu durum, iklim değişikliğinde büyük rol oynayan çok uluslu şirketlerin ve lobilerin faaliyetlerinin kısıtlanmasını engelleyebileceği gibi yükümlülüklerini yerine getirmeyen gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin de yararına olacaktır. Türkeş (2022: 1), açıklanan nedenlerle her iki kavramın da doğru ve yerinde kullanılması gerektiğinin altını çizmektedir.

Bu çalışma, iklim değişikliğinin günümüzde kriz boyutuna ulaştığını ve acil çözüm gerektiren evrensel bir sorun olduğunu kabul etmektedir. Bu doğrultuda çalışmada, iklim değişikliği konusu fen bilimlerinin ötesinde diplomatik ve politik bir yaklaşımla ele alınacak ve insan haklarını ihlal eden yönlerine odaklanılacaktır. Bu bağlamda, çalışmada “iklim krizi” teriminin kullanılması tercih edilmiştir.

1.1.1. İklim Krizinin Nedenleri

Daha önce belirtildiği gibi iklim krizinin temel nedenleri hem doğal hem de insan kaynaklı etkenlerden oluşmaktadır. Bu bölümde, her iki kategoriye ait nedenler kısaca açıklanacaktır. Bu açıklamalar, iklim krizinin kapsamını ve etkilerini daha iyi kavrayabilmemiz için temel bir zemin oluşturarak sonraki bölümlerin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

1.1.1.1. İklim Krizinin Doğal Nedenleri

İklim krizinin doğal nedenleri arasında Dünya’nın yörüngesinde meydana gelen periyodik kaymalar ve eksen eğikliğini içeren Milankoviç döngüleri; kıta ve okyanusların konumu ile volkanik faaliyetleri etkileyen levha tektoniği gibi doğal süreçler bulunmaktadır. Bugünkü bilgilerimize göre, Yerküre’nin uzun jeolojik tarihi boyunca iklim sisteminde doğal etmenler ve süreçlerle birçok değişiklik olmuştur. Ancak bu doğal nedenler, kısa süreli iklim değişikliklerini açıklamakta yetersiz kalmaktadır (Türkeş, 2008: 27-28; Tekeli, 2011: 19).

İklim krizinin doğal nedenleri arasında yer alan dönemsel değişiklikleri içeren Milankoviç döngüleri, iklim krizinin uzun dönemli açıklanmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bu döngüler, Dünya’nın yörüngesinde ve eksen eğikliğinde meydana gelen değişiklikleri içermektedir. Dünya’nın yörüngesindeki periyodik değişiklikler, Dünya’nın güneşe yakınlığında oluşan çok küçük değişikliği ifade etmektedir. Bu

değişiklik nedeniyle, Yerkürenin güneşlenme (insolasyon) süresinde değişiklik meydana gelmekte ve mevsimlerin süresinde uzun periyotlarda hissedilecek etkiler doğmaktadır. Örneğin, kış döneminde uzun süreli kar yağışları ya da yaz döneminin daha uzun sürmesi gibi etkiler ortaya çıkabilir (Türkeş, 2008: 27-28).

Eksen eğikliği, Dünyanın dönme eksenini ile yörünge eksenini arasındaki açıyı ifade eder. Eksen eğikliğinin küresel iklim üzerindeki etkisi, mevsimsel zıtlıkları düzenlemesidir. Başka bir deyişle, enlemler arası veya yarımküreler arası güneşlenme süresinde zıtlıklar oluşturur. Eksen eğikliğinin azalması, mevsimlerin etkilerini azaltır ve mevsimler daha ılıman geçer (Türkeş, 2008: 27-28).

Levha tektoniği, Dünya'nın dış kabuğunun hareketlerini ve bu hareketlerin dağılımları, volkanlar ve depremler üzerindeki etkilerini inceleyen bir teoridir. Levha tektoniği, karasal ve okyanusal levhaların yer değiştirmesine neden olarak dünya yüzeyinin şekil ve dağılımını değiştirir. Bu değişiklikler, okyanus akıntılarını ve kara iklimlerini etkileyebilir. Örneğin, kıtaların yer değiştirmesi deniz akıntılarının düzenini değiştirebilir ve bu da küresel iklim sistemlerini etkileyebilir³.

Son olarak, küresel iklim krizine neden olan doğal etkenlerden biri de volkanik patlamalardır. Volkanik patlama, ısı etkisiyle katı haldeki kütlenin (magma) sıvı hale gelerek (ergimiş) yerkabuğunun bir noktasından dışarı çıkarak yayılmasıdır. Bu patlama neticesinde kül ve partiküller yeryüzüne çıkar ve atmosfere yayılır. Atmosferde uzun süre kalan partiküller, güneş ışınlarının dağılımını etkileyerek küresel iklimde soğumaya yol açar (Aksay, Ketenoglu ve Kurt, 2005: 37).

1.1.1.2. İklim Krizinin İnsan Kaynaklı Nedenleri

Sanayi Devrimi ile birlikte özellikle fosil yakıtların kullanımı, arazi kullanımındaki değişiklikler, ormansızlaşma ve sanayi süreçleri gibi insan faaliyetleri nedeniyle atmosferdeki sera gazı birikimi hızla artmıştır. Bu faaliyetler, insan ile doğa arasındaki etkileşimin artmasına neden olmuştur. Son 50 yılda küresel sıcaklıklardaki artışın insan faaliyetlerinin etkisiyle ilişkilendirilmesini sağlamak amacıyla çeşitli araştırmalar

³ Britannica. (2024). Plate Tectonics. <https://www.britannica.com/science/plate-tectonics> (Erişim Tarihi: 13.09.2024).

yapılmıştır. Bu çalışmalardan biri, model benzeştirmeleri ile gözlenen değişimlerin karşılaştırılmasıdır. Model benzeşmelerindeki yıllar arası değişimler ile sıcaklık gözlem kayıtlarındaki değişimler, 20. yüzyılın ilk yarısında pozitif bir ilişki göstermektedir. Ancak bu ilişki 20. yüzyılın ikinci yarısında hem yıllık hem de uzun vadeli eğilimler açısından ortadan kalkmıştır. Bu durum, doğal etkenlerin 20. yüzyılın ikinci yarısındaki ısınmayı açıklamakta yetersiz kaldığını ortaya koymaktadır (Tekeli, 2011: 37). Dolayısıyla, 19. yüzyılın ortalarından itibaren iklimdeki doğal değişimlere ek olarak, insan etkinliklerinin de iklim üzerinde etkili olduğu kabul edilmektedir.

19. yüzyıldan itibaren iklim üzerinde etkili olan insan faktörü, iklim ve çevre konulu birçok uluslararası raporda da yer almaya başlamıştır. Örneğin; Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi, Dünya Meteoroloji Örgütü (World Meteorological Organization-WMO) ve Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UN Environment Programme-UNEP) tarafından hazırlanan raporlarda, insan etkinlikleri sonucu iklimde değişikliklere dikkat çekilmiştir (Türkeş ve ark., 2000: 1-2). Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli (Intergovernmental Panel on Climate Change-IPCC) tarafından 2014 yılında yayımlanan 5. Değerlendirme Raporu da bu görüşü destekleyen en önemli raporlardan biridir. Raporla, iklim sistemi üzerindeki insan etkisinin belirgin olduğu ve 2007 yılında yayımlanan 4. Değerlendirme Raporundan bu yana insan etkisine dair kanıtların arttığı belirtilmektedir (IPCC Climate Change 2014 Synthesis Report, 2014: 47; Acar, 2019: 3).

İnsan kaynaklı iklim krizinin temel nedeni, iklim sistemi için önemli olan doğal sera etkisinin bozulmasıdır. Ünlü Matematikçi ve Fizikçi Jean-Baptiste Joseph Fourier, 1824 yılında sera gazı etkisinden bahseden ilk bilim insanı olarak kabul edilmektedir (Baltacı, 2019: 21; Tekeli, 2011: 22). Fourier, Dünya'nın ortalama sıcaklığının sabit kalmasının nedenini, Dünya atmosferini "sıcak kutuya" benzeterek açıklamıştır. Buradaki "sıcak kutu", İsviçreli fizikçi Horace Bénédict de Saussure tarafından geliştirilmiş bir helitermometreyi tanımlar. Helitermometre, genellikle şeffaf camdan yapılmış bir kapağa sahip yalıtımlı bir ahşap kutudur. Bu kutu, güneş ışığını içeri alır ve içindeki havayı ısıtır, böylece sıcak havanın soğuk hava ile karışmasını engeller. Bu prensip, sera etkisinin atmosferde nasıl işlediğine dair bir benzetme sağlar ve daha sonra

sera etkisi olarak adlandırılmıştır. Ancak Fourier, “sera etkisi” terimini doğrudan kullanmamış ve bu etkinin Dünya’nın ısınmasına yol açacağından bahsetmemiştir⁴.

Sera gazları, atmosferde bulunan ve güneşten gelen ısıyı tutarak Dünya’nın ısınmasına neden olan gaz ve gaz bileşenleridir. Doğal sera gazları arasında; su buharı, ozon (O₃), karbondioksit (CO₂), metan (CH₄), diazotmonoksit (N₂O) yer almaktadır. Bu doğal sera gazlarının oluşturduğu sera etkisi, yeryüzünde insan yaşamı için uygun sıcaklıkları sağlamaktadır (Türkeş, 2008: 30; Hırlak, 2020: 5; Tekeli, 2011: 22). Sera gazlarının atmosferdeki oranının artmasının iklim değişikliğine yol açabileceği fikri, ilk olarak 1896 yılında İsveçli kimyacı Svante Arrhenius tarafından ortaya konulmuştur. Arrhenius’un yaptığı çalışmalar neticesinde, “iklim değişikliği” kavramı literatüre girmiştir (Baltacı, 2019: 21-22). Sera gazlarının artışı, başta kömür ve petrol olmak üzere fosil yakıt kullanımı, sanayi faaliyetleri, endüstriyel tarım ve hayvancılık ile ormansızlaşma gibi insan faaliyetlerine bağlıdır (Türkeş, Sümer ve Çetiner, 2000:1; Hırlak, 2020: 5).

Fosil yakıt kullanımı, atmosferdeki karbondioksit miktarının artmasına yol açarak doğal sera dengesinin bozulmasının ana sebebi olarak kabul edilmektedir. Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli (Intergovernmental Panel on Climate Change-IPCC), insan kaynaklı sera gazı emisyonlarının %56’sının fosil yakıtların kullanımından kaynaklandığını belirtmiştir. Fosil yakıt kullanımı, genel olarak volkanik patlamalarla benzer etkilere yol açmaktadır. Fosil yakıt kullanımı sonucunda ortaya çıkan kükürtdioksit (SO₂) kaynaklı sülfat (SO₄) aerosoller, güneş ışınlarının yeryüzüne yansımaları engelleyerek iklimi soğutma işlevi görmektedir⁵.

Fosil yakıtlar, yalnızca kullanıldıkları esnada değil, aynı zamanda çıkarılma ve taşınma süreçlerinde de çevresel bozulmalara yol açarak iklim krizine neden olmaktadır. Petrol ve türevlerinin taşınması sırasında boru hatlarında oluşan sızıntılar, tanker kazaları, yükleme boşaltma tesislerinde meydana gelen kazalar doğada onlarca yıl süren zararlar doğurabilmektedir. Fosil yakıtlar, genellikle ekonomik nedenler dolayısıyla deniz yolu kullanılarak taşınmaktadır. Denizlerde meydana gelen kazalar, denizlerin önemli yutak

⁴ Britannica. (2024). Greenhouse Effect. <https://www.britannica.com/science/greenhouse-effect> (Erişim Tarihi: 19.03.2024).

⁵ Doğal Hayatı Koruma Derneği. https://www.wwf.org.tr/ne_yapiyoruz/iklim_degisikligi_ve_enerji/iklim_degisikligi/ (Erişim Tarihi: 05.04.2022).

alanları olmaları ve ekosistemin devamını sağlayan mikroorganizmaları barındırmaları nedeniyle ekolojik sistemde büyük zararlara yol açmanın yanı sıra doğal sera gazı etkisinin bozulmasına da neden olmaktadır⁶.

Tarım ve hayvancılık faaliyetleri, hem iklim krizinin nedenlerinden biri hem de bu krizden etkilenen önemli alanlardan biridir. Gıda ürünleri, üretim aşamasından taşınmasına ve tüketilmesine kadar geçen her aşamada atmosfere sera gazı salınmasına neden olmaktadır. Tarım ve hayvancılık faaliyetlerinde, metan ve azot oksit gibi güçlü sera gazları önemli ölçüde salınmaktadır. Metan, çiftlik hayvanlarının sindirim sürecinde bağırsak fermantasyonu yoluyla üretilir ve atmosfere salınır. Ayrıca metan gazı, depolanan gübrelerden ve topraktaki organik atıklardan da kaynaklanabilir. Azot oksit emisyonları ise organik ve mineral azot gübrelerinin kullanımıyla dolaylı olarak salınır (Avrupa Çevre Ajansı, 2015). Ayrıca ormanların tarım arazilerine dönüştürülmesi, karbon depolama kapasitesini azaltarak atmosferdeki karbondioksit seviyelerinin yükselmesine yol açmaktadır.

Son yıllarda tarım ve hayvancılıktan kaynaklanan sera gazı emisyon oranları, gelişmiş ülkelerde azaltılırken, gelişmekte olan ülkelerde ise artmaktadır. 2001 ile 2011 yılları arasında, dünya genelinde mahsul üretimi ve hayvancılıktan kaynaklanan sera gazı emisyonları %14 oranında artmıştır. Gıdanın insan hayatında önemli bir rol oynaması nedeniyle gıda kaynaklı sera gazı emisyonlarının azaltılması zor bir seçenek olarak görülmektedir. Ancak en azından emisyon artışını engellemek için çeşitli araç ve yöntemler kullanılabilir (Avrupa Çevre Ajansı, 2015).

Çalışmada ele alacağımız iklim değişikliği üzerindeki son insan kaynaklı etken ormansızlaşmadır. Ormanlar, fotosentez yoluyla karbondioksiti emerek ekosistem üzerinde bir yutak alanı oluşturur ve bu nedenle büyük öneme sahiptir. Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü tarafından her beş yılda bir yayımlanan “Küresel Orman Kaynakları Değerlendirmesi” (Global Forest Resources Assessments-FRA) isimle belge, ormanların durumu hakkında kapsamlı bilgiler sunmaktadır. Değerlendirmelerin sonuncusu olan 2020 Küresel Orman Kaynakları Değerlendirmesi Raporuna göre, dünya ormanlarının miktarı azalmaktadır. Ancak önceki yıllarla kıyaslandığında orman tahribatı

⁶ Doğal Hayatı Koruma Derneği, agk.

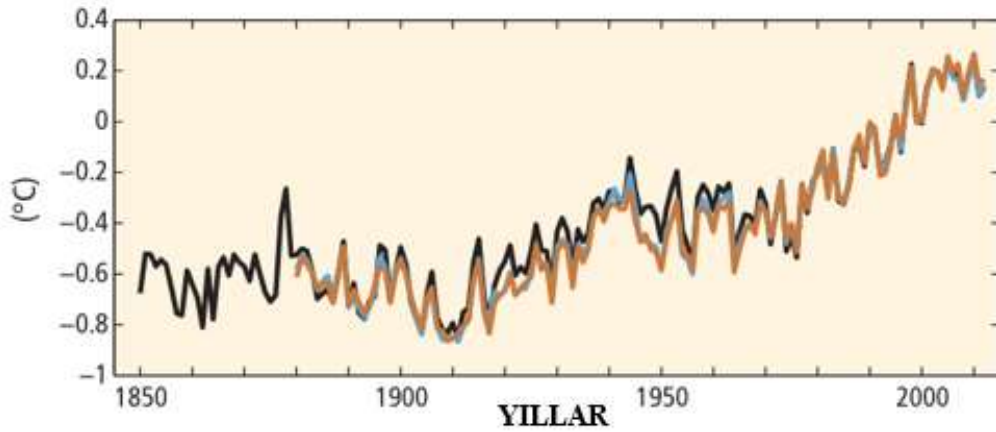
azalmaktadır. Raporda, 1990-2020 yılları arasında dünya genelinde toplam 178 milyon hektar orman alanının tahrip olduğu ve 98 milyon hektar orman alanının yangınlardan etkilendiği belirtilmiştir. Ayrıca rapora göre, ormanların en fazla azaldığı bölgeler Afrika ve Güney Amerika iken, ormanların arttığı bölgeler ise Asya ve Avrupa'dır (Geleceği Önemseyenler Derneği, 2020).

1.1.2. İklim Krizinin Sonuçları

Dünyanın var olmasından bu yana yeryüzü coğrafyası ve doğal denge birçok kere değişime uğramıştır. Daha önce de ifade edildiği gibi bu değişimlerin bir kısmı doğal faktörlerden kaynaklanırken, bir kısmı da insan faaliyetlerinden kaynaklanmaktadır. “Sanayi Devrimi” öncesinde doğal faktörler etkili olurken, “Sanayi Devrimi” sonrası insan faaliyetleri etkisini artırmıştır. 19. yüzyıldan itibaren insan faaliyetlerinin etkisinin artmasıyla birlikte, iklim değişikliği her gün deneyimlediğimiz bir süreç haline gelmiştir. 20. yüzyılın sonlarından itibaren artan ve çeşitlenen sanayi sektörüyle birlikte fosil yakıt kullanımının artması, ekolojik sorunları derinleştirmiştir. Sonuç olarak, iklim değişikliği günümüzde ekolojik bir kriz boyutuna ulaşmıştır.

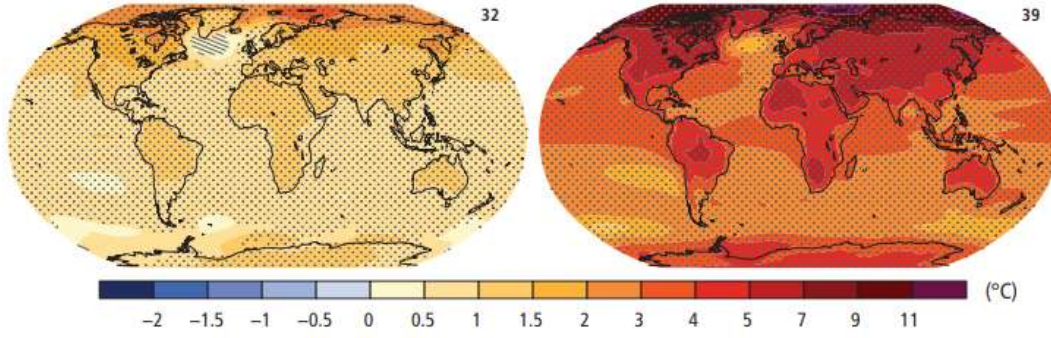
Kriz boyutuna ulaşmış olan iklim değişikliği; son yüzyılda çevre, ekonomi, insan ve topluluklar üzerinde ülke, kıta ve bölge ayırt etmeksizin yıkıcı, yaygın ve geri dönülmez etkiler bırakmıştır. Bu etkiler, iklim değişikliğinin neden olduğu sorunlar olarak ortaya çıkmakta ve doğa ile beşerî sistemlerin iklime karşı duyarlılığını gözler önüne sermektedir (IPCC, 2014: 6).

19. yüzyıldan bu yana insan faaliyetlerinin etkisiyle ortaya çıkan en önemli değişiklik küresel sıcaklıkta yaşanan artıştır. Sıcaklık artışları, 1980'lerden itibaren belirgin bir şekilde hızlanmış ve küresel sıcaklık rekorları kırılmıştır (Türkeş, 2008: 33). Kuzey Yarımkürede, 1983 ile 2012 yılları arasında son 1400 yılın en sıcak 30 yılı yaşanmıştır. Birden fazla veri seti ölçümlerine göre 1980-2012 döneminde arasında küresel hava ve deniz yüzeyinde ortalama 0.85 °C sıcaklık artışı yaşanmıştır (IPCC, 2014: 2). Yıllar boyunca yaşanan sıcaklık artışlarını Şekil 1.1.'de detaylı bir şekilde görmek mümkündür.



Şekil 1.1. “Farklı veri setlerine göre 1986 ile 2005 yılları arasında yıllık ve küresel olarak kara ve okyanus yüzeylerinde gerçekleşen ortalama sıcaklık artışı” (IPCC, 2014: 3).

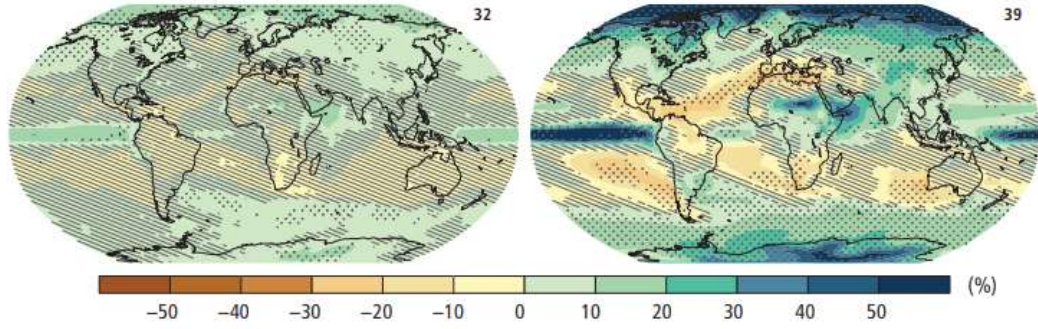
Tüm senaryolar göz önüne alındığında, 1986-2005 dönemine kıyasla 2016-2035 yılları arasında küresel ortalama yüzey sıcaklığında muhtemel değişikliklerin 0.3 °C ile 0.7 °C arasında olacağı öngörülmektedir. 21. yüzyılın sonunda (2081-2100) ise 1986-2005 dönemine kıyasla, küresel ortalama yüzey sıcaklığının tüm senaryoların ortalaması alındığında 2 °C’yi aşacağı beklenmektedir (IPCC, 2014: 10). Sıcaklık artışları, tüm bölgeler için tekdüze olmayacaktır. Bu ısınmanın en belirgin şekilde yaşanacağı bölgeler, Tropik bölgeler ile Kuzey Yarımküre’nin Subtropikal alanları olacaktır. Ortalama yüzey sıcaklığındaki bölgesel farklılıklar detaylı olarak Şekil 1.2.’de gösterilmektedir.



Şekil 1.2. “Ortalama yüzey sıcaklığındaki değişim: 1986-2005 ile 2081-2100” (IPCC, 2014: 12).

1950’lerden bu yana iklim değişikliğine bağlı olarak aşırı hava ve iklim olayları gözlemlenmiştir. Bu olaylar arasında aşırı sıcak hava olaylarının artması, soğuk hava olaylarının azalması, deniz seviyelerinin önemli ölçüde yükselmesi ve aşırı yağışların artması yer almaktadır. Özellikle sıcak hava dalgalarının daha sık aralıklarla ve uzun süreler boyunca yaşandığı gözlenmektedir (IPCC, 2014: 7-8).

İklim krizi, küresel ortalama sıcaklıkların artmasının ötesinde birçok farklı şekilde kendini göstermektedir. Çeşitli senaryolara göre, 21. yüzyıl boyunca su buharı ve yağış miktarının artacağı düşünülmektedir. Ancak Şekil 1.3’te de görüldüğü gibi, yağışlar tüm bölgelerde ve tüm zaman dilimlerinde aynı şekilde gerçekleşmeyecektir. Yüksek enlemlerde, Antarktika ve Ekvatorial Pasifik’te yıllık yağış miktarının artması beklenmektedir. Orta enlem ve subtropikal bölgelerde ise yağışlarda hem bölgesel artışlar hem de azalışlar öngörülmektedir. Orta enlem kara kütlelerinin büyük çoğunluğunda ve aşırı yağışlı tropikal bölgelerde, yağışların daha sık ve yoğun hale gelmesi beklenmektedir. Özellikle bu bölgelerde sellerin artması öngörülmektedir. Yağışların azalacağı tahmin edilen kara alanlarında ise buharlaşmanın artması nedeniyle toprak nemi oranında ve su akışlarında düşüş yaşanması beklenmektedir. Bunun sonucunda, bu alanlarda mevsimsel ve enlemsel kaymalar gözlemlenebilir (IPCC, 2014: 11; Türkeş, 2008: 35).



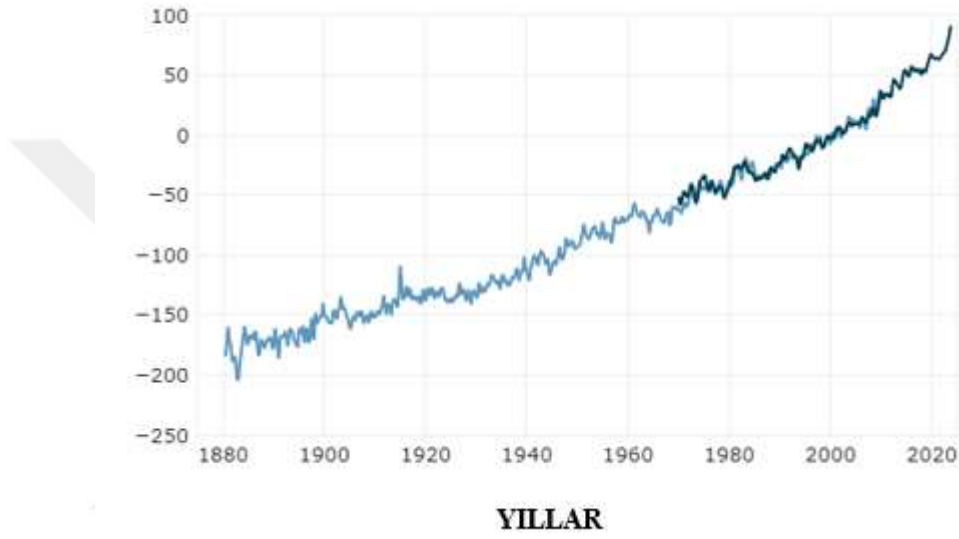
Şekil 1.3. “Ortalama yağış miktarındaki değişim: 1986-2005 ile 2081-2100” (IPCC, 2014: 12).

İklim krizinin etkilerinden biri de deniz seviyelerinde meydana gelen yükselmelerdir. Dünya üzerindeki buzullar, kara üzerinde buzullar ve deniz üzerindeki buzullar olarak iki gruba ayrılmaktadır. Deniz üzerindeki buzulların erimesi, deniz seviyelerinin yükselmesinde kara üzerindeki buzulların erimesinden daha az etkili olmaktadır. Kara üzerindeki buzullar eridiğinde veya parçalandığında, denize ulaşarak hacimleri kadar deniz seviyesini yükseltir. Bu doğrultuda, Kuzey Kutup Denizi’ndeki buzulların erimesi büyük bir felaket olsa da Grönland ve Antartika’daki buzulların erimesi deniz seviyeleri açısından daha büyük bir öneme sahiptir (Boğaziçi Üniversitesi İklim Değişikliği ve Politikaları Uygulama ve Araştırma Merkezi-İklimBU, 2019a).

1992-2011 döneminde Grönland ve Antartika buz tabakaları kütle kaybetmiştir (IPCC, 2014: 4). Kuzey Yarımküre’de kar örtüsü ve deniz buzlarının azalacağı öngörülmektedir. Ayrıca buzul ve buz şapkalarının 21. yüzyıl boyunca geri çekilmeye devam etmesi beklenmektedir (Türkeş, 2008: 35). Birçok bölgede değişen yağışlar ve sıcaklık artışlarına bağlı olarak eriyen kar ve buzullar, su kaynaklarının miktar ve kalitesini etkilemektedir. Bu hidrolojik sistemlerdeki değişiklikler, aynı zamanda su canlılarının bolluğu, tür etkileşimleri, mevsimsel faaliyetleri ve göç düzenleri üzerinde de değişikliklere neden olmaktadır (IPCC, 2014: 6).

Sonuç olarak; buzullar, buz şapkaları, Grönland ve Antarktika’nın buz kalkanları ile deniz buzullarındaki erime nedeniyle deniz seviyelerinde artış yaşanmaktadır. “Ulusal Okyanus ve Atmosfer Dairesi” (National Oceanic and Atmospheric Administration-

NOAA) (2022) tarafından yapılan bir çalışmaya göre, 1980’lerden bu yana küresel deniz seviyesi yaklaşık 21-24 cm yükselmiştir. Bu yükselmenin önemli bir kısmı son yıllarda gerçekleşmiştir. 2023 yılında, küresel ortalama deniz seviyesi 1993 yılına kıyasla 101,4 mm artış göstererek bir rekor kırmıştır. Deniz seviyesindeki artışı detaylı olarak Şekil 1.4.’de görmek mümkündür.



Şekil 1.4. 1980-2022 ortalamasına göre deniz seviyesindeki değişim (NOAA, 2022)

2-3 °C arasındaki sürekli sıcaklık artışları, Grönland ve Batı Antarktika buz tabakalarının birkaç bin yıl içinde eriyerek yok olmasına ve deniz seviyesinin birkaç metre yükselmesine yol açacaktır (IPCC, 2023: 18). 21. yüzyıl boyunca küresel ortalama deniz seviyesindeki yükselmenin daha fazla bir şekilde devam etmesi beklenmektedir (IPCC, 2014: 13; Türkeş, 2008: 36). Önlenemeyen deniz seviyesinin yükselmesinin 2100 yılından sonra hızlanarak devam etmesi; kıyı ekosistemleri, insanlar ve altyapı sistemleri için önemli riskler oluşturacaktır (IPCC, 2023: 15).

İklim değişikliğinin bir diğer önemli etkisi, tarım sektöründe gözlemlenen değişikliklerdir. İklim değişikliği ile gıda üretimi arasındaki ilişki, zamana ve jeolojik koşullara bağlı olarak karmaşıklık göstermektedir. 20. yüzyılda “Yeşil Devrim”

kapsamında geliştirilen verimli tahıl ürünleri küresel tarımsal üretkenliği artırmıştır. Ancak iklim krizi; sıcaklıktaki değişimler, tatlı su kaynaklarının azalması, atmosferdeki gaz oranlarının değişimi, toprakların verimsizleşmesi, aşırı hava olayları gibi nedenlere bağlı olarak tarımsal üretkenliği olumsuz yönde etkilemektedir (İklimBU, 2019b).

Sıcaklık değişimleri, bitki türlerinin sıcaklık toleranslarına bağlı olarak tarımsal verimliliği etkiler. Özellikle tropikal ve subtropikal bölgelerde yüksek sıcaklıklar, potansiyel verimi düşürecektir. Ayrıca, sıcaklık artışı tatlı su kaynaklarının azalmasına neden olmakta, bu da tarımda sulama sorunlarına yol açmaktadır. Örneğin, Türkiye’de Konya Ovası’nda yaşanan kuraklık nedeniyle yer altı sularına başvurulmuş, bu durum Meyil, Çıralı ve Meke Gölü gibi göllerin kurummasına neden olmuştur. Yüksek karbondioksit seviyeleri, düzenli yağışların olmaması, aşırı sıcaklıklar da tarımsal üretkenliği azaltmaktadır (İklimBU, 2019b).

İklim krizi, tarımsal verimliliği düşürmenin yanı sıra deniz mahsulleri aracılığıyla da gıda güvenliğini olumsuz etkilemektedir. Okyanusların ısınması, asitlenmesi ve oksijensizleşmesi balıkçılık ve su ürünleri yetiştiriciliğini negatif yönde etkilemektedir. Balıkçılık ve ürün yetiştiriciliği, gıda üretimine önemli katkılarda bulunmaktadır. 2010 yılında kişi başına düşen deniz mahsul tüketiminin 18,6 kg olması, deniz mahsullerinin birçok insan için önemli bir besin kaynağı olduğunu göstermektedir. Ayrıca, balıkçılık sektöründe çalışanların yaklaşık yüzde 90’ının gelişmemiş ülke vatandaşı olması, bu dezavantajlı grupları da olumsuz etkilemektedir. Bu bağlamda iklim krizi, gıda ve su güvenliğini tehlikeye atarak sürdürülebilir kalkınmayı olumsuz yönde etkilemektedir (IPCC, 2023: 6; İklimBU, 2019b). Gıda güvensizliği ve arz istikrarındaki tehlikelerin; kentsel genişleme sonucu ortaya çıkan arazi sorunları, salgın hastalıklar ve çatışma riski gibi iklim dışı faktörler ile birleşerek daha da büyük boyutlara ulaşması beklenmektedir (IPCC, 2023: 15).

Küresel ısınma ve iklim krizi karşısında toplumların risk seviyeleri, insanların ve ekosistemlerin kırılganlıklarına bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Dünya genelinde yaklaşık 3,3 ile 3,6 milyar insan, iklim değişikliğine karşı kırılgan şartlarda yaşamakta ve bu durumdan orantısız şekilde etkilenmektedir. Artan hava ve iklim olaylarından en fazla; “Afrika, Asya, Orta ve Güney Amerika, az gelişmiş ülkeler, küçük adalar, Kuzey Kutbu’ndaki birçok yer ve toplumlar ile yerli halklar, küçük ölçekli gıda üreticileri,

düşük gelirli haneler, kadınlar ve çocuklar” etkilenmektedir. Bu topluluklar, tarih boyunca mevcut iklim değişikliğine en az katkıda bulunmuş olan gruplardır (IPCC, 2023: 5).

Gelişmiş ülkeler, güçlü alt yapıları sayesinde iklim krizinden yoksul ülkelere kıyasla daha az etkilenmektedir. Özellikle yoksul ve adaletsiz gelir dağılımına sahip ülkeler ile kırsal alanlarda yaşayan topluluklar, iklime duyarlı geçim kaynaklarına büyük ölçüde bağımlıdır. Diğer bir ifadeyle, bu topluluklar temel ihtiyaçlarını doğrudan ekosistemden karşılamaktadırlar. Ayrıca, kıyı bölgelerinde yaşayan halklar deniz seviyelerindeki yükselmeler, sel felaketleri, kasırgalar ve fırtınaların yıkıcı etkilerine maruz kalmaktadır (Baltacı, 2019: 29-30; IPCC, 2023: 15).

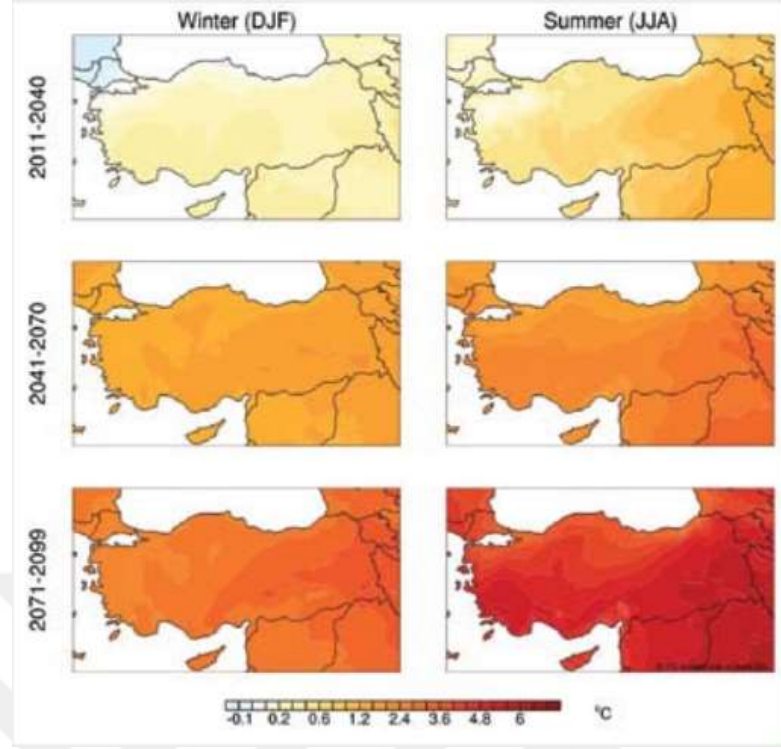
Kadınlar, mevcut cinsiyet temelli ayrımcılık uygulamaları, mülkiyet haklarındaki eşitsizlikler, bilgiye erişimdeki engeller, karar alma süreçlerinden dışlanma, finansal hizmetlere ulaşım zorlukları ve cinsiyete dayalı şiddet gibi nedenlerle dezavantajlı gruplar arasında yer almaktadır. İklim krizi, bu nedenlerin yanı sıra kadınların geçim kaynaklarının doğaya bağımlı olması nedeniyle onları daha fazla etkilemektedir. Diğer bir dezavantajlı grup olan çocuklar, iklim krizi nedeniyle sağlık sorunları, yeterli ve besleyici gıdaya erişim ile temiz suya güvenli erişim gibi konularda ortaya çıkan olumsuz etkiler karşısında savunmasızdır (Yurtcanlı Duymaz, 2021: 30-31).

Sonuç olarak, yakın vadede iklim krizinin etkileri dünyanın her bölgesinde hissedilecek ve bu kriz, ekosistemler ile insanlar için çok yönlü tehlikeler oluşturacaktır. Bu tehlikeler, ekosistemlerin ve insanların iklim değişikliği karşısında savunmasız olduğunu göstermektedir. Küresel sera gazı salınımlarının mevcut düzeyde veya daha yüksek seviyelerde devam etmesi halinde, iklim krizinin etkileri 21. yüzyılda önceki yüzyılda gözlemlenenlerden daha tehlikeli olacaktır. Hatta sera gazı salınımlarında bir azalma olsa bile iklim sistemindeki değişiklikler yüzyıllarca sürecektir. Artan sıcaklıkla birlikte iklim değişikliği riskleri daha karmaşık hale gelecek ve yönetilmesi giderek zorlaşacaktır. Çeşitli iklimsel ve iklimsel olmayan risk faktörünün etkileşime girmesi öngörülmektedir. Bu durum, genel risk düzeyinin artmasına ve risklerin sektörler ve bölgeler arasında kademeli olarak yayılmasına yol açacaktır (IPCC, 2023: 15).

1.2. İklim Krizinin Türkiye'ye Etkileri

Türkiye'nin yer aldığı Akdeniz iklim kuşağı, iklim krizinin zararlı etkilerine karşı son derece hassas bölgelerden biri olarak kabul edilmektedir. Dünya Meteoroloji Örgütü Genel Sekteri Petteri Taalas, Anadolu Ajansı'na verdiği röportajda, küresel ortalamanın üzerinde ısınan iki bölgeden birinin Akdeniz bölgesi olduğunu belirtmiştir. Taalas, sıcaklıkların artması sonucunda Akdeniz ülkelerinde yağışların azalmasının beklendiğine dikkat çekmiştir. Ayrıca Taalas, buharlaşmanın artması nedeniyle birçok dramatik orman yangınının yaşandığını ve yaşanmaya da devam edeceğini vurgulamıştır (Altuğ, 2021).

Gerçekten de Türkiye'nin birçok kentinde hava sıcaklıkları hem istatistiksel hem de klimatolojik olarak ısınma eğilimi göstermektedir. Özellikle Akdeniz ve Güneydoğu Anadolu bölgelerindeki yoğun kentleşmiş istasyonlarda anlamlı ısınma eğilimleri tespit edilmiştir (Tekeli, 2011: 29-30). BMİDÇS kapsamında Sekretarya'ya sunulan 5. Ulusal Bildirimi'nde yer alan, Türkiye'nin sıcaklık ve yağış rejimine ilişkin olarak üç farklı küresel iklim modeli kullanılarak hazırlanan projeksiyonlar da bu görüşü destekler niteliktedir. Şekil 1.5 ve Şekil 1.6'daki projeksiyonlar, 21. yüzyılın sonuna kadar olan dönemi 30 yıllık periyotlar halinde değerlendirmiştir.

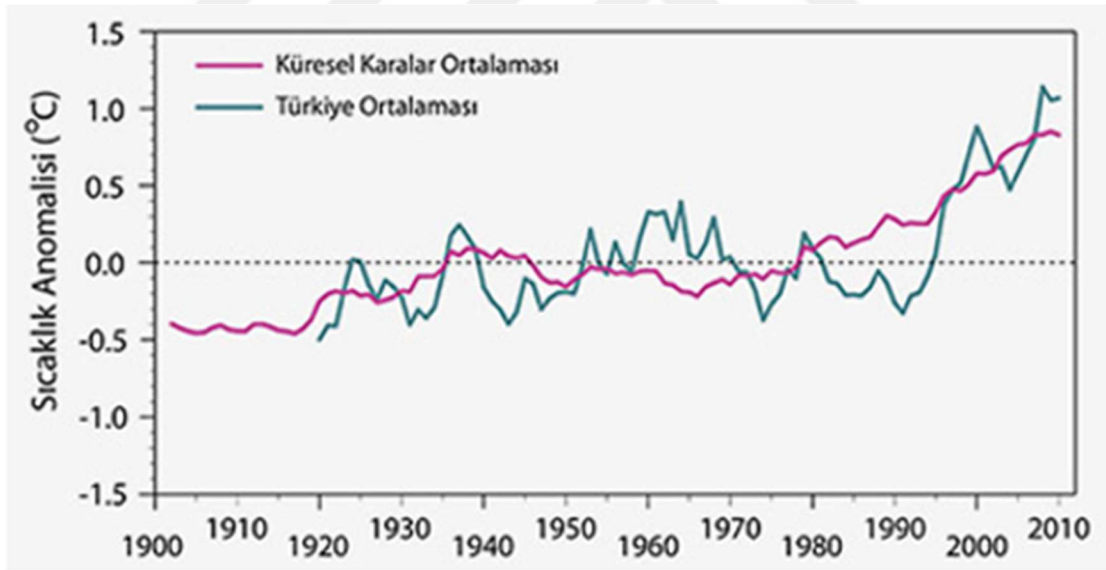


Şekil 1.5. “Kış (Sol) ve Yaz (Sağ) Mevsimleri Yüzey Sıcaklıklarında Tahmin Edilen Değişiklikler (1961-1990)” (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2013: 163).

2011-2040 yılları arasında Türkiye genelinde yüzey sıcaklıklarının artması beklenmektedir. Ancak bu artışlar genellikle küçük oranlarda olacaktır. 2041-2070 döneminde ise Türkiye’de yüzey sıcaklıklarında önemli artışlar öngörülmektedir. Bu artışın kışın yaklaşık 1.5 °C, yazın ise yaklaşık 2.4 °C olacağı tahmin edilmektedir. 21. yüzyılın sonuna doğru, kış sıcaklıklarının yaklaşık 3.5 °C, yaz sıcaklıklarının ise 6 °C artışı beklenmektedir. Model simülasyonları, Türkiye’de yüzey sıcaklık artışlarının tüm bölgelerde eşit şekilde gerçekleşmeyeceğini öngörmektedir. Modeller, Türkiye’nin batı bölgelerine kıyasla doğu bölgelerinde daha büyük sıcaklık artışı olacağına işaret etmektedir. Doğu iç kısımlarda kış sıcaklıklarında, güney ve güneydoğu bölgelerinde ise yaz sıcaklıklarında daha fazla artış gözlemlenecektir. 2071-2099 dönemine ait farklı simülasyonlar da benzer sonuçları ortaya koymaktadır (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2013: 162-163).

Beklenen sıcaklık artışı gerçekleşirse, iklime bağılı doğal afet riski artacak ve bu durum ekonomik sektörler ile yerleşim tercihlerinde derin etkiler yaratacaktır. Günümüzde gıda tedarik zincirinde yaşanan sorunlar, çölleşme nedeniyle daha da kötüleşecektir. Ayrıca, ülkedeki bitki ve hayvan toplulukları, yeni iklime uyum sağlayamayarak yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalacaktır (Kanat ve Keskin, 2018: 72).

Türkiye'yi diğer ülkelerden ayıran bir özellik, Şekil 1.8.'de daha net bir şekilde görüleceği üzere, geç sanayileşme ve küreselleşmenin etkisiyle Türkiye'de ciddi sıcaklık artışlarının 1990'lardan sonra başlamış olmasıdır. Buna rağmen Türkiye'de günümüzde erken dönemlerde başlayan küresel ısınmadan daha yüksek sıcaklık artışları yaşanmaktadır. Bu durum, Türkiye'nin iklim kriziyle kapsamlı bir ulusal mücadele yürütmesi gerektiğini açıkça ortaya koymaktadır (Şen, 2018).



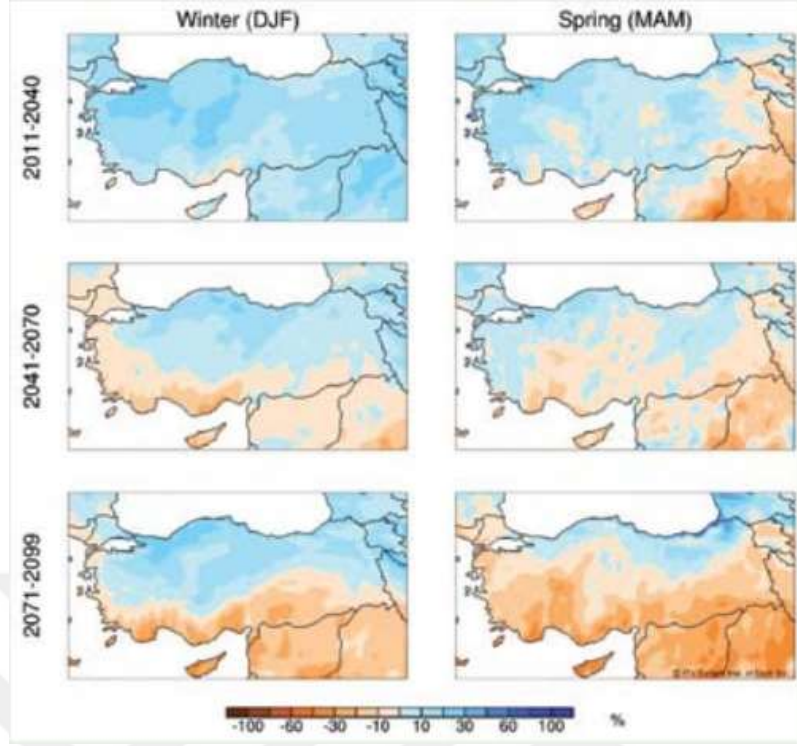
Şekil 1.6. Türkiye ve Küresel Karalar Sıcaklık Ortalamalarında yıllar itibariyle yaşanan değişim (Şen, 2018).

Türkeş ve arkadaşları, Türkiye'nin çeşitli istasyonlarında gözlemlenen hava sıcaklıklarındaki artışların, iklim değişikliğinin uzun dönemli ve küresel etkilerine ek

olarak büyük ihtimalle Türkiye'deki yaygın, hızlı ve artan kentleşme ile ilişkili olduğunu belirtmiştir (Aktaran Tekeli, 2011: 33). Ancak sıcaklıklarda gözlemlenen artışın gerçek nedeni ne olursa olsun, bu durum Türkiye’de iklim değişikliğinin önemli bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir.

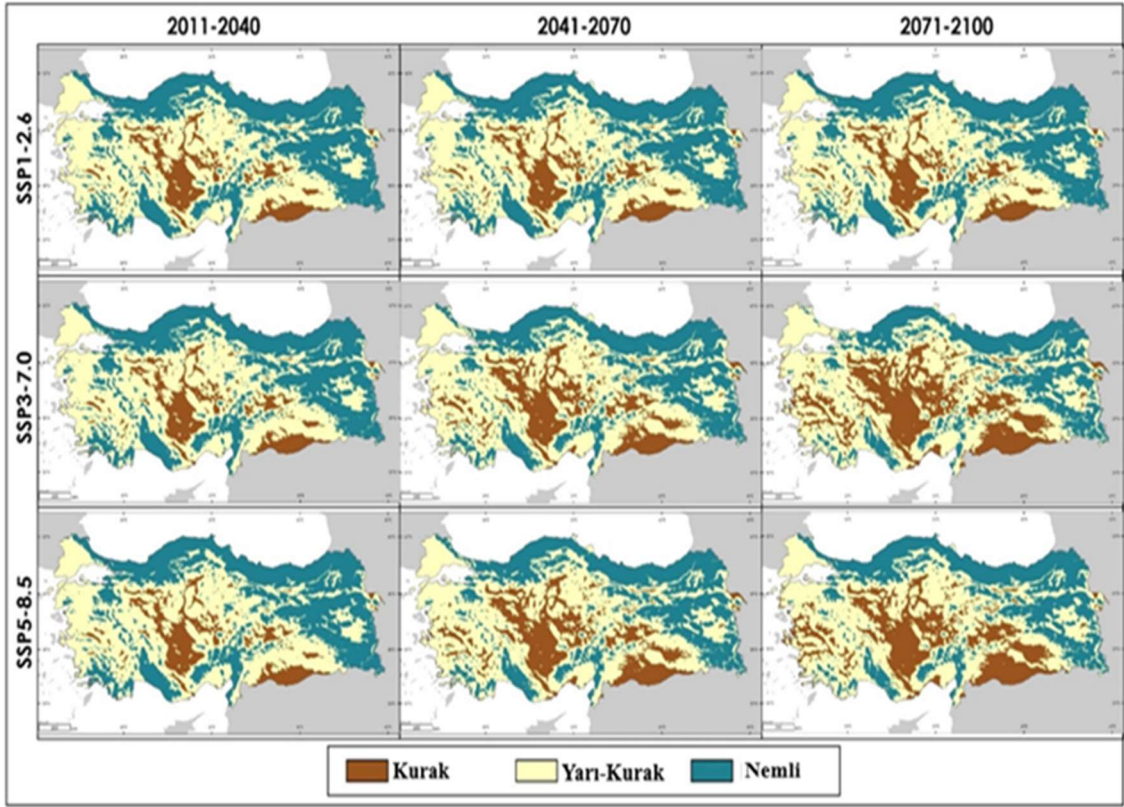
Türkiye’de sıcaklık değişimlerinin yanı sıra, yağışların zamanla nasıl değişeceği de iklim değişikliğinin önemli bir boyutunu oluşturur. Yağışlardaki uzun süreli azalma eğilimleri ve belirgin kurak koşullar, özellikle 1970’lerin başından itibaren, subtropikal kuşakta ve Türkiye’yi de kapsayan Akdeniz Havzası’nın geniş bir bölümünde etkili olmuştur. Bu durum, tarım ve su yönetimi üzerindeki zorlukların artmasına neden olmuştur (Tekeli, 2011: 34-35).

Türkiye’de yağışların büyük kısmı kış ve ilkbahar mevsimlerinde gerçekleştiği için 5. Ulusal Bildirimi’nde bu mevsimlerin projeksiyonlarına yer verilmiştir. Bu doğrultuda Şekil 1.6, kış ve ilkbahar mevsimlerini kapsamaktadır. 2011-2040 döneminde Türkiye’nin çoğu bölgesinde kış ve ilkbahar yağışlarında %30’a kadar artış beklenmektedir. Ancak 2041-2070 yıllarını kapsayan ikinci dönemde kış yağışlarının güney ve batı bölgelerde %20’ye varan bir düşüş göstermesi ve ilkbahar yağışlarının iç ve güney bölgelerde azalması öngörülmektedir. Buna karşılık, kuzey bölgelerde yağışların artması beklenmektedir. Son dönemde kış mevsiminde yaşanan değişiklikler, önceki dönemle benzerlik göstermekte ancak değişiklikler daha belirgin hale gelmektedir. Son dönemde ilkbahar yağışlarında düşüş yaşanacak bölgeler geniş bir alanı kapsarken, sadece Karadeniz Bölgesi’nde artış beklenmektedir (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2013: 164).



Şekil 1.7. “Kış (Sol) ve İlkbahar (Sağ) Yağışlarında Tahmin Edilen Değişiklikler (1961-1990)” (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2013: 163).

Topraklarının büyük bir kısmı yarı-kurak bölgelerde yer alan Türkiye’nin, küresel ısınmaya karşı kırılganlığının en önemli nedenlerinden biri de güneyinde çöl kuşağının bulunmasıdır. Sıcaklıklardaki artışın, çöl kuşağının kuzeye doğru ilerlemesine ve çöl kuşağının Türkiye’yi etkisi altına almasına yol açması beklenmektedir (Kanat ve Keskin, 2018: 72). Üç kuraklık endeksini eş zamanlı olarak inceleyerek 21. yüzyılın sonuna kadar Türkiye’deki kuraklık değişimlerine yönelik kapsamlı değerlendirmeler yapan çalışmaya göre, yüzyıl sonunda Türkiye’de nemli alanların azalacağı, kurak ve yarı kurak alanların ise artacağı tespit edilmiştir. Çalışmada yer alan orta iyimser senaryoya göre yüzyıl sonunda Türkiye topraklarının yüzde 30’undan fazlasının kurak ve yarı kurak alanlardan oluşacağı öngörülmektedir. Kuraklık artışının en fazla Orta Anadolu, Güneydoğu Anadolu ve Doğu Akdeniz’in bazı bölgelerinde yaşanacağı hesaplanmaktadır (Yavaşlı ve Erhat, 2023: 6207-6210). Şekil 1.7.’de, Türkiye’deki bölgeler ve dönemler bazında öngörülen kuraklık artışı daha detaylı bir şekilde gösterilmektedir.



Şekil 1.8. “Türkiye’deki kuraklık desenlerinin iklim modeli projeksiyonları: CMIP6 modelleri ve üç kuraklık indeksi kullanılarak kapsamlı bir analiz” (Yavaşlı ve Erilat, 2023: 6215).

IPCC tarafından yapılan Küresel İklim Modelleri doğrultusunda, iklim krizinin gelecekte Türkiye’yi nasıl etkileyeceğini ortaya koymak amacıyla hazırlanan iklim projeksiyonlarında ise Türkiye’de aşağıdaki değişikliklerin yaşanacağı öngörülmektedir:

- 2030 yılına gelindiğinde, Türkiye’nin büyük bir kısmının önemli ölçüde kuru ve sıcak bir iklim etkisi altına gireceği,
- Türkiye’nin kış sıcaklıklarının 2 °C, yaz sıcaklıklarının ise 2 °C ila 3 °C arasında artacağı,
- Kış mevsiminde yağışların %10 oranında, yaz mevsiminde ise %5 ila %15 oranında azalacağı,

- Yaz aylarında toprak neminin yaklaşık %15 ila %25 oranında azalacağı,
- Akdeniz havzasındaki su seviyesinin 2030 yılına kadar 12-18 cm, 2050 yılına kadar 14-38 cm ve 2100 yılına kadar 35-65 cm arasında yükseleceği belirtilmektedir. (Aksay, Ketenoglu ve Kurt, 2005: 39).

1.3. İklim Krizi ile Küresel Mücadele

İklim krizine yol açan etkenlerin ve yaşanan yıkıcı etkilerin sınır aşan niteliği, uluslararası iş birliklerinin iklim krizi ile mücadelede önemli bir rol oynaması gerektiğini göstermektedir. Politika yapıcılar, bilim insanları ve sivil toplum kuruluşları gibi birçok paydaşın bir araya gelerek oluşturduğu bu girişimler, küresel yönetişimin bir örneğini teşkil etmektedir. Ortak bir vizyon oluşturarak yönetim temelli bir anlayış geliştirilmesi, tüm paydaşların iş birliğini teşvik ederek hedeflere ulaşılması ve iklim krizi ile mücadelede etkin bir yol oluşturulması gerekmektedir.

İklim krizinin etkilerinin önlenmesi ve iklim değişikliğinin sürdürülebilirliğinin sağlanması amacıyla gerekli önlemlerin alınması fikri 1970'lerde öne sürülmüştür. Bu tarihten itibaren küresel düzeyde birçok adım atılmış ve günümüzde de atılmaya devam edilmektedir. Küresel düzeydeki çabalar, ilk günden bugüne kadar taraflar için eylem ve sorumluluk içermemiş ve ayrıca içerikleri bakımından da benzer özellikler göstermemiştir. Bu nedenle, iklim krizine yönelik olan uluslararası çabaları tarihsel dönemlere göre incelemek yararlı olabilir. Bu analiz; ilgili süreci iklim değişikliğinin tespit dönemi, iklim değişikliğinin çözümüne yönelik eylem hazırlığı dönemi, iklim değişikliğinin çözümüne yönelik yükümlülük dönemi olarak üç ana başlık altında ele almayı mümkün kılmaktadır.

1.3.1. İklim Değişikliğinin Tespit Dönemi

İklim değişikliği, bu dönemde ilk defa küresel düzeyde gündeme getirilmiş ve konunun yol açacağı sorunlara dikkat çekilmiştir. Ancak dönemde yapılan uluslararası iş birlikleri, taraflar için herhangi bir eylem yükümlülüğü getiren kararlar almamıştır. Yine de bu dönemde gerçekleştirilen konferanslar ve imzalanan sözleşmeler, iklim sorununun küresel düzeyde gündeme gelmesi ve sonraki girişimlere zemin hazırlaması açısından büyük önem taşımaktadır.

İklim değışikliğı doğrudan ele alınmasa da çevre sorunlarına ilk kez dikkat çeken ve bu sorunlara karşı önlemler alınması gerektiğini vurgulayan “Birleşmiş Milletler İnsan ve Çevre Konferansı” (United Nations Conference on the Human Environment-UNCHE), 1972’de Stockholm’de gerçekleştirilmiştir⁷. Konferans, Türkiye dahil olmak üzere sosyo-ekonomik yapıları ve gelişme düzeyleri birbirinden çok farklı 113 ülkenin katılımı ile gerçekleşmiştir (Ediger, 2014: 138). Konferans sonucunda yayımlanan “Stockholm Bildirisi”, çevre hakkını uluslararası mevzuata ilk kez dahil ederek hukuki bir nitelik kazandırmıştır (Şahyar Akdemir, 2023: 40). Stockholm Bildirisi (1972: 3), “insan çevresinin korunması ve geliştirilmesi konusunda halklara ilham olacak ve rehberlik edecek ortak bir anlayışa ve ilkelere olan ihtiyacı göz önünde bulundurmak” amacıyla 26 ilkeden oluşmaktadır. Bildirinin birinci maddesi, insanın onurlu ve refah dolu bir yaşam sürdürebilmesi için kaliteli çevre koşullarının temel bir hak olduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda, Stockholm Bildirisi “insan hakları ve çevre arasında bağlantıyı tanıyan ilk uluslararası belge” olarak değerlendirilmektedir (The Stockholm Declaration, 1972: 4; Şahyar Akdemir, 2023: 40).

Konferansta, BM bünyesinde çevre sorunlarını ele almak üzere uluslararası bir mekanizma kurulması kararı alınmıştır. Bu karar doğrultusunda, “Birleşmiş Milletler Çevre Programı” (United Nations Environment Programme-UNEP) oluşturulmuştur. UNEP, çevre konularının koordinasyonunu sağlayarak insanlığın karşılaştığı en acil çevresel sorunlara çözüm bulmak için çalışmaktadır⁸.

Petrol krizi ve yenilebilir enerji kaynaklarındaki sorunların tekrar gündeme gelmesiyle, “Dünya Meteoroloji Örgütü” (World Meteorological Organization-WMO) tarafından 1979’da “Birinci Dünya İklim Konferansı” toplanmıştır (Ediger, 2014: 138). Bu Konferans, temelde bilimsel bir etkinlik olup, iklim değışikliğini ciddi bir sorun olarak tanımlamış ve insan faaliyetlerinin etkilerini araştırmaya odaklanmıştır. Konferansta, “iklimde insanlığın refahına zarar verebilecek olası insan kaynaklı iklim değışikliklerini

⁷ T.C. Dışışleri Bakanlığı. Çevre, İklim Değışikliğı ve Suyu Dair Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri. <https://www.mfa.gov.tr/surdurulebilir-kalkinma.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 23.03.2024).

⁸ T.C. Dışışleri Bakanlığı. Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP). <https://www.mfa.gov.tr/birlesmis-milletler-cevre-programi.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 26.03.2024).

öngörme ve önleme” çağrısında bulunan bir bildiri yayımlanmıştır. Ayrıca, Dünya İklim Programı ve Dünya İklim Araştırma Programı’nın kurulmasına öncülük edilmiştir⁹.

Dünya Meteoroloji Örgütü ve Birleşmiş Milletler Çevre Programı tarafından 1988’de “Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli” (Intergovernmental Panel on Climate Change-IPCC) kurulmuştur. Ediger (2014: 138), IPCC’nin kuruluş amacını “insan kaynaklı iklim değişikliği, bu değişikliğin olası etkileri ve gerekli önlemler hakkında mevcut bilimsel, teknik ve sosyo-ekonomik bilgileri değerlendirmek” olarak ifade etmiştir. 1988’den bu yana IPCC, iklim krizi ile ilgili dünya çapında en kapsamlı bilimsel raporlar olan altı “Değerlendirme Raporu” yayımlamıştır. Ayrıca, bilimsel ve teknik konularda gelen bilgi taleplerine yönelik olarak Metodoloji Raporları, Özel Raporlar ve Teknik Belgeler de hazırlanmaktadır¹⁰.

IPCC tarafından 1990 yılında Birinci Değerlendirme Raporu yayımlanmıştır. Raporda iklim değişikliğinin ciddi bir tehdit olduğu ve bu tehditle başa çıkmak için acil çözüm içeren eylem planlarının hayata geçirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Raporda ayrıca insan faaliyetlerinden kaynaklanan sera gazlarının atmosferdeki yoğunluğunun arttığı ve bunun ortalama sıcaklıklarda ek bir artışa neden olduğu belirtilmiştir¹¹.

1.3.2. İklim Değişikliğinin Çözümüne Yönelik Eylem Hazırlığı Dönemi

Bu dönemde uluslararası iş birlikleri, ilk dönemin aksine yalnızca durum tespiti yapmakla kalmamış, aynı zamanda iklim krizine yönelik eylem içeren politikaları da hayata geçirmiştir. Bu politikalar, iklim değişikliği sorununun çözümü için umut veren bir sürecin başlamasında önemli bir rol oynamaktadır. Ayrıca bu iş birlikleri, ülkelerin ortak hedeflere ulaşma konusunda daha koordine hareket etmelerini sağlayarak, küresel ölçekte etkili çözümler üretmelerine katkıda bulunmuştur.

1992 yılında Brezilya’nın Rio de Janeiro kentinde Rio Konferansı olarak da adlandırılan “BM Çevre ve Kalkınma Konferansı” toplanmıştır. Rio Konferansı, önceki

⁹ United Nations Framework Convention on Climate Change, “The international response to climate change: A history”, <https://unfccc.int/cop3/fccc/climate/fact17.htm> (Erişim Tarihi: 23.03.2024).

¹⁰ IPCC, <https://www.ipcc.ch/> (Erişim Tarihi: 26.06.2024)

¹¹ IPCC, “First Assessment Report (FAR)”, https://archive.ipcc.ch/publications_and_data/publications_ipcc_first_assessment_1990_wg1.shtml (Erişim Tarihi: 26.03.2024).

konferansların aksine yalnızca durum tespiti yapmakla kalmamış aynı zamanda iklim değişikliği ve çevre sorununa yönelik çözüm önerileri sunan ilk uluslararası girişim olmuştur (Ediger, 2014: 139-140). Konferansta, “Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi” (BMİDÇS), 154 ülkenin temsilci tarafından imzalanmıştır. Sözleşme 1994 yılında yürürlüğe girmiştir¹².

Sözleşme, sera gazı emisyonlarının azaltılmasına yönelik planlamalara karşı çıkan devletler (ABD, Rusya, Çin ve Brezilya) ile bu konuda atılacak adımların ileride hazırlanacak protokollere bırakılmasını öneren devletler (AB) arasında bir uzlaşma niteliğindedir (Şakacı ve Özkaya, 2021: 362). BMİDÇS, bir çerçeve sözleşmesi olarak ana hatları ve ilkeleri belirlemektedir. Sözleşme; ortak fakat farklılaşmış sorumluluklar ilkesi, ihtiyatlılık ilkesi, sürdürülebilir kalkınma ve işbirliği gibi önemli unsurların temelini oluşturur (Şakacı ve Özkaya, 2021: 365).

Bu sözleşmenin iki önemli saptaması bulunmaktadır. Bunlardan ilki iklim değişikliğinin insanlığın ortak bir sorunu olduğudur. Bir diğeri ise insan kaynaklı faaliyetlerin sera gazı emisyonlarını artırarak sıcaklık artışına neden olduğudur. Sözleşme hukuki bir bağlayıcılık içermese de imzacı ülkelere emisyonları sabit tutma çabası göstermeleri ve yıllık sera gazı envanteri ile ulusal bildirim sunma yükümlülüğü getirmiştir (Ediger, 2014: 139-140).

Bunların yanı sıra Rio Konferansı’nda alınan kararlar doğrultusunda birden çok sözleşme ve eylem planı kabul edilmiştir. Bu belgeler şunlardır: sürdürülebilir kalkınma için kapsamlı bir eylem planı olan “Gündem 21”; çevre ve kalkınma konularındaki temel prensipleri belirleyen “Rio Bildirisi”; orman yönetimi ve korunmasıyla ilgili temel ilkeleri ortaya koyan “Orman İlkeler” ve çölleşme ile mücadeleye yönelik uluslararası bir çerçeve sunan “BM Çölleşme ile Mücadele Sözleşmesi”¹³. Bu belgeler, çevresel sürdürülebilirliği teşvik etmek ve küresel çevre sorunlarıyla etkili bir şekilde mücadele etmek amacıyla uluslararası iş birliğini güçlendirmeyi hedeflemiştir.

¹² Sözleşme günümüzde 197 ülke tarafından imzalanmış veya katılım sağlamıştır (Şakacı ve Özkaya, 2021: 362).

¹³ T.C. Dışişleri Bakanlığı, “Çevre, İklim Değişikliği ve Suya Dair Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri”. <https://www.mfa.gov.tr/surdurulebilir-kalkinma.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 10.09.2024).

1.3.3. İklim Değişikliğinin Çözümüne Yönelik Yükümlülük Dönemi

1994 yılında yürürlüğe giren BMİDÇS'nin imzacı devletleri, her yıl Taraflar Konferansı (Conference Of the Parties-COP) adı altında bir araya gelmektedirler. 1997 yılında düzenlenen 3. Taraflar Konferansı (COP3) Japonya'nın Kyoto kentinde gerçekleştirilmiştir. BMİDÇS'nin 17. maddesine göre Taraflar Konferansı, sözleşmeye protokoller kabul edebilmektedir. Bu doğrultuda Konferansta, “BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi Üzerine Kyoto Protokolü” başlıklı protokol kabul edilmiştir. Dolayısıyla, Kyoto Protokolü, Sözleşme'yle bağlıdır. Protokol 2005 yılında yürürlüğe girmiştir. Günümüzde Kyoto Protokolüne taraf 192 ülke bulunmaktadır. BMİDÇS'ye taraf olmayan ülkeler Kyoto Protokolü'ne taraf olmamıştır (Ediger, 2014: 140; Acar, 2019: 2; Şakacı ve Özkaya, 2021: 368).

Kyoto Protokolü, BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nde öngörülen emisyon azaltım çabalarını bağlayıcı ve yaptırıma dayalı hedeflerle dönüştürerek, “ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluklar” ilkesinin bir devamı niteliğindedir. Protokol, bu ilke ışığında gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler ayrımı yapmıştır. Bu çerçevede, gelişmiş ülkelere emisyon azaltımı ve iklim değişikliğiyle mücadele konusunda taahhütlerde bulunma zorunluluğu getirilmiştir. Gelişmiş ülkelerin iklim değişikliğinin kriz boyutuna ulaşmasında önemli bir rol oynamış olmaları, daha fazla sorumluluk üstlenmelerinin iklim adaletini sağlama açısından gerekli bir düzenleme olduğunu göstermektedir (Erdoğan, 2018: 770-707). Ayrıca, Protokol'ün çevre dostu teknoloji transferlerini teşvik etme, iklim değişikliği eğitimi sağlama ve toplumsal bilinç oluşturma gibi hedefleri de bulunmaktadır (Engin, 2010: 31).

Taraf ülkeler, Protokol'ün ilk taahhüt döneminde 2008-2012 yılları arasında 1990 yılı sera gazı emisyon seviyelerine kıyasla salınımlarını %5 oranında azaltmayı taahhüt etmişlerdir. Taraf ülkeler ikinci taahhüt döneminde ise 2013-2020 yılları arasında emisyonları 1990 yılı seviyelerine göre %18 oranında azaltmayı hedeflemişlerdir (Ediger, 2014: 140; Acar, 2019: 30-31). Bu artırılmış hedefler, iklim değişikliği sorununa daha etkili ve sürdürülebilir bir çözüm bulma yönündeki kararlılığı yansıtmaktadır.

Kyoto Protokolü, emisyon gazlarının azaltılmasına yönelik olarak hem belirlenen taahhüt döneminin kısa olması hem de denetim altına alınan sektörlerin sınırlı tutulması

gibi bazı eksiklikler içermektedir. Protokolde belirtilen kısa süre içerisinde iklim krizi sorununu çözmek mümkün görünmemektedir. Diğer yandan; protokolü imzalayan ülkeler, ulusal meclislerinde belgeyi onaylamamış veya onaylama süreci yıllarca sürmüştür. 2000 yılına gelindiğinde Protokol imzacı ülkelerin sadece 30'u tarafından onaylanmıştır. 2001 yılına gelindiğinde ise ABD, belgeyi onaylamayı reddetmiştir¹⁴ (Kaya, 2020: 176; Ediger, 2008: 141). Kanada, 2011 yılında Protokol'den çekilmiş; Rusya ve Çin ise Protokol'ün ikinci taahhüt dönemini kabul etmemiştir (Şakacı ve Özkaya, 2021: 373). 2007 yılı itibarıyla Protokol, 175 ülke tarafından onaylanmıştır. Bu durum, Protokol'ün ulusal düzeyde bağlayıcılığının sağlanamamasına neden olmuştur. Ancak Kyoto Protokolü, ülkeleri sera gazı emisyonlarını azaltma konusunda bağlayıcı bir düzenlemeye tabi tutması ve yeni düzenlemelere öncülük etmesi açısından şüphesiz önemli bir sözleşmedir (Kaya, 2020: 176; Ediger, 2008: 141).

İklim krizi üzerine yapılan bir diğer önemli görüşme, 2007 yılında Endonezya'nın Bali Adası'nda gerçekleşen BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi 13. Taraflar Buluşması'dır (COP 13). Bu buluşma, "Bali Konferansı" ya da "BM İklim Değişikliği Konferansı" olarak da adlandırılmaktadır. Konferans, bu tarihe kadar BM çatısı altında düzenlenen en geniş ve en üst düzey katılımlı iklim krizi konferansı olmuştur. Konferansta hayata geçirilen Bali Yol Haritası, bir yandan 2020'ye kadar geçerli olacak Kyoto Protokolü için bir yol haritası sunarken, diğer yandan 2020 sonrası için yeni bir iklim rejiminin müzakereleri sürecinin yol haritasını oluşturmuştur. Dolayısıyla, 13. Taraflar Konferansı iklim müzakerelerinde iki paralel sürecin başlatılmasına öncülük etmiştir (Ediger, 2008: 141-145). Bali görüşmeleri, 2009 yılında bir anlaşma olarak kabul edilmesi bekleniyordu; ancak beklenen tarihte bu anlaşma gerçekleştirilememiştir. Bu durum, Doha değişikliğine ihtiyaç duyulmasına yol açmıştır (Şakacı ve Özkaya, 2021: 373).

Kyoto Protokolü'nün ikinci taahhüt dönemi için anlaşamayan taraflar, 2012 yılında Doha'da düzenlenen 18. Taraflar Konferansı'nda (COP 18) anlaşarak, Protokol'ün 2020 yılına kadar uzatılmasını kararlaştırmışlardır. Bu şekilde, kinci taahhüt dönemi 2013-2020 yılları arasında uygulanmıştır. ABD, Japonya, Rusya ve Yeni Zelanda ikinci taahhüt

¹⁴ ABD, Protokolü imzalayıp onaylamayan tek ülkedir (Şakacı ve Özkaya, 2021: 373).

döneminde yer almamıştır¹⁵. Böylelikle ölü doğmuş olan Protokol, Avrupa Birliği ile bazı küçük gelişmiş ülkelerin sera gazı salımını azaltmak konusundaki taahhütleri ile sürdürülmeye çalışılmıştır.

19. Taraflar Konferansı 2013 yılında Varşova’da düzenlenmiştir. Konferansta, ormansızlaşma nedeniyle emisyonların düşürülmesinde yaşanan sıkıntılar ele alınmış ancak çözüme yönelik nihai bir karara varılamamıştır. 2014 yılında ise Peru’nun Lima kentinde 20. Taraflar Konferansı (COP 20) düzenlenmiştir. Bu Konferansta ülkelerin 2020 yılı öncesinde ve sonrasında yükümlülükleri belirlenmiştir. Ayrıca, 2015 yılında Paris’te düzenlenecek olan 21. Taraflar Konferansı’nda (COP 21) “Durban Güçlendirilmiş Eylem Platformu Oturumu” çerçevesinde tartışılacak başlıklar da belirlenmiştir (Şanlı, Bayrakdar ve İncekara, 2017: 203).

2009 yılından itibaren Kyoto Protokolü’nün yürürlük süresinin sona ermesinin ardından uygulanacak standartları belirlemek amacıyla yapılan görüşmeler 2009 yılında başlamıştır. Bu görüşmelerin nihai sonucu olarak, 2015 yılında 21. Taraflar Konferansı’nda (COP 21) “Paris İklim Anlaşması”, 196 katılımcı ülkenin temsilcileri tarafından imzalanmıştır. Anlaşma, 2016 yılında yürürlüğe girmiştir. Anlaşma’nın 2020 itibariyle uygulanmaya başlanması ve 2030 yılına kadar devam etmesi kararlaştırılmıştır (Erdoğan, 2018: 707). Paris İklim Anlaşması, küresel ölçekte tüm ülkelerin sera gazı emisyonlarını azaltma taahhüdünde bulunmalarını ve kabulünden itibaren bir yıl içinde yürürlüğe girmesi açısından ilk küresel anlaşma özelliğine sahiptir¹⁶. Bu benzersiz destek ve hızlı yürürlüğe giriş, iklim krizinin günümüzde en acil çözüm gerektiren küresel bir sorun olduğunu gösterir niteliktedir.

Paris Anlaşması’nın kapsamlı hedefi, küresel sıcaklık artışının sanayi öncesi seviyelere kıyasla 1,5-2 °C arasında tutulmasıdır. Ayrıca, Anlaşma ile “ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluklar ve göreceli yetenekler” ilkesi yeniden teyit edilerek, gerekli eylemlerin yerine getirileceği taahhüt edilmiştir. Bu doğrultuda Anlaşma, gelişmiş ülkelerin emisyon azaltım hedeflerini sürdürmelerini; gelişmekte olan ülkelerin ise emisyon azaltma hedeflerini yükseltmelerini teşvik etmektedir. Ayrıca Anlaşma, gelişmiş

¹⁵ T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. (2012). Doha İklim Zirvesi. <https://cygm.csb.gov.tr/doha-iklim-zirvesi-haber-6251> (Erişim Tarihi: 27.03.2024).

¹⁶ T.C. Dışişleri Bakanlığı. “Paris Anlaşması”, <https://www.mfa.gov.tr/paris-anlasmasi.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 29.03.2024).

ülkelerin en az gelişmiş ve küçük ada devletleri gibi gelişmekte olan ülkelere finansman desteği, teknoloji transferi ve kapasite geliştirme fırsatları sunmaları da beklenmektedir¹⁷.

Anlaşma gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında ayırım yapmadan tüm taraf ülkelere kendi koşul ve kapasitelerine göre emisyon azaltma yükümlülüğü getirmiştir. Diğer bir ifadeyle, Kyoto Protokolü'nün yalnızca gelişmiş ülkelere emisyon azaltma yükümlülüğü getiren tek taraflı ve statik yaklaşımından ayrılmaktadır (Kaya, 2020: 183-184). Bu doğrultuda, Anlaşma taraf ülkelerin gönüllü katılımına dayanarak daha fazla esneklik sunmuştur. Erdoğan (2018: 707-708) makalesinde bu durumu, Anlaşma'nın taraflardan çabalarını sürekli olarak artırmalarını isterken, aynı zamanda her beş yılda bir taahhütlerini serbestçe belirlemelerine olanak tanınması olarak ifade etmiştir. Böylece Paris Anlaşması, ülkelerin yükümlülüklerinden kaynaklanan maliyetleri ile ekonomik çıkarları arasında denge kurmalarına olanak tanıyarak, taraf devletlerin yükümlülükleri yerine getirme kapasitesini artırmaktadır.

Anlaşmanın birçok olumlu yönü bulunmaktadır. Ancak kısa vadede planlanan yükümlülükler eksiksiz yerine getirilse bile iklim krizinin çözümü için yeterli olmayacaktır. IPCC eski başkanı Robert Watson'a göre, mevcut yükümlülükler tam olarak yerine getirilse bile küresel sıcaklık 3-4 °C arasında artış gösterecektir. Bu durumda, dünyayı yıkıcı ve geri dönüşü olmayan etkilerin beklediği açıktır (Kaya, 2020: 185-186).

IPCC tarafından 2023 yılının Mart ayında yayımlanan 6. Değerlendirme Raporu¹⁸, iklim değişikliğinde insan etkisinin altını çizmektedir. Raporda, özellikle fosil yakıtların kullanılmasının ve endüstriyel işlemlerden kaynaklanan karbondioksit emisyonlarındaki artışın, insan faaliyetleriyle büyük ölçüde ilişkili olduğu belirtilmiştir. Ayrıca karbondioksit emisyonlarının bölgesel ve sektörel farklılıklar gösterdiği, bu nedenle küresel eşitsizliklerin dikkate alınması gerektiği vurgulanmıştır. Bu doğrultuda, iklim krizine en az katkıda bulunan ancak sonuçlarından orantısız şekilde etkilenen hassas toplulukların göz önünde bulundurulması gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca rapor, en

¹⁷ T.C. Dışişleri Bakanlığı, agk.

¹⁸ AR6 Synthesis Report: Climate Change 2023- Summary for Policymakers

iyimser senaryoya göre bile küresel ısınmanın yakın gelecekte 1,5 °C ulaşmasının kaçınılmaz olduğunu belirtmiştir (IPCC, 2023)

BMİDÇS kapsamında düzenlenen 28. Taraflar Konferansı (COP 28), 2023 yılında Dubai’de gerçekleştirilmiştir. Konferansta, Türkiye’nin de dahil olduğu 150’den fazla devlet ve hükümet başkanının yanı sıra yaklaşık 85 bin katılımcı yer almıştır. Konferansta iklim krizine karşı alınan önlemlerin her alanda yetersiz olduğu ve enerji dönüşümü bağlamında önemli adımlar atılması gerektiği vurgulanmıştır¹⁹. Konferansta söz alan BM Genel Sekreteri Antonio Guterres, “küresel ısınmayı 1,5 °C tutma kararlılığının her geçen gün azaldığını” ifade etmiştir. Guterres, sıcaklık artışının sınırlandırılmasının fosil yakıtlardan çıkışla mümkün olacağını belirtmiştir. Bu bağlamda Genel Sekreter, COP 28’in 2030 yılına kadar yenilenebilir enerji kullanımını artırması, enerji verimliliğini sağlaması ve temiz enerjiyi herkesin erişimine sunması gibi çözümlerle sonuçlanması gerektiğini vurgulamıştır (Aktaran Akcan, 2023).

¹⁹ United Nations. Framework Convention on Climate Change. (2023). “UN Climate Change Conference - United Arab Emirates”. <https://unfccc.int/cop28> (Erişim Tarihi: 27.03.2024).

İKİNCİ BÖLÜM

Bu bölümde, iklim krizi ve olumsuz sonuçlarının temel hak ve özgürlüklerin gerçekleşmesi ve kullanımını nasıl tehdit ettiği, çevre hakkı bağlamında ele alınarak insan hakları ile iklim değişikliği arasındaki ilişki incelenecektir. Bu doğrultuda, ilk olarak insan haklarının evrimi kuşaklararası bir perspektiften değerlendirilecektir. Ardından üçüncü kuşak haklar kapsamında çevre hakkının tarihsel ve hukuksal gelişimi detaylandırılacak ve çevre hakkı ile iklim değişikliği arasındaki ilişki vurgulanacaktır. Ayrıca, iklim krizinin insan hakları üzerindeki kapsamlı etkilerinin daha iyi anlaşılabilmesi için iklim krizinin olumsuz etkilediği diğer temel insan haklarına da yer verilecektir. Son olarak, iklim değişikliğiyle mücadelede hak temelli yönetim anlayışının uygulanabilirliğine ilişkin gereklilikler incelenecektir. Ardından bu bölümün sonunda, küresel iklim değişikliği rejimi ile insan hakları arasındaki ilişkiye yer verilerek rejiminin hak temelli yönetim anlayışının gerekliliklerini taşıyıp taşımadığı değerlendirilecektir.

2. İKLİM KRİZİ VE İNSAN HAKLARI

İklim krizinin her geçen gün artan olumsuz etkileri, insan haklarına yönelik ciddi riskler doğurmaktadır. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiseri, BM İklim Değişikliği Konferansı'nda (COP 26) bu durumu, “iklim değişikliği, kirlilik ve doğal alanların kaybının oluşturduğu üçlü kriz, çağımızın en büyük insan hakları sorunu” olarak tanımlamış ve dünyanın bu zamana kadar insan hakları açısından böyle büyük bir tehdit ile karşılaşmadığını ifade etmiştir (UN News, 2021a). Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konseyi'nin (United Nations Human Rights Council), 2021 yılında almış olduğu 46/7 sayılı kararında²⁰, çevresel zararların tüm insan haklarından etkin olarak yararlanmayı doğrudan ve dolaylı olarak olumsuz yönde etkileyebileceği kabul edilmiştir (UN Human Rights Council, 2021). IPCC'nin 6. Değerlendirme Raporunda (2023: 5), iklim değişikliğinin insan kaynaklı olduğu kabul edilmiştir. Ayrıca raporda, bu durumun “yaygın olumsuz etkilere ve dolayısıyla doğaya ve insanlara yönelik kayıp ve zararlara sebep olduğu” ve “tarihsel olarak mevcut iklim değişikliğine en az katkıda bulunan hassas toplulukların orantısız bir şekilde etkilendiğine” dikkat çekilmiştir. Yurtcanlı Duymaz ise (2019: 491), doğal çevrenin insanlara ve topluluklara onurlu ve refah dolu bir yaşam için

²⁰ UN Human Rights Council, Resolution adopted by the Human Rights Council , “Human rights and the environment”

gerekli kaynakları sunduğunu ifade etmiştir. Dolayısıyla Yurtcanlı Duymaz, çevresel koşullar ile insan hakları arasında önemli bir bağa dikkat çekmiştir.

Bu bağlamda, insan hakları kurumları, akademisyenler ve sivil toplum kuruluşları; BM ve diğer uluslararası kuruluşlarla uyumlu olarak, insan kaynaklı ekolojik krizin insan haklarının kullanımı ve gerçekleşmesi üzerinde ciddi ve yaygın bir tehdit oluşturduğunu kabul etmektedir (Yurtcanlı Duymaz, 2019: 492). Kuşkusuz, son yıllarda iklim değişikliği ile insan hakları arasındaki sıkı ilişki daha belirgin hale gelmiştir. Bu yakın ilişkinin belirginleşmesinde, insan kaynaklı iklim değişikliğinin artan etkileri önemli bir rol oynamaktadır. Kasırga, hortum, fırtına ve sel gibi ani gelişen çevresel olaylar; insanın yaşamını, sağlığını ve güvenliğini derhal ve doğrudan tehlikeye sokmaktadır. Ayrıca buzulların erimesi, deniz suyu seviyelerinin artması ve çölleşme gibi zamanla gelişen çevresel sorunlar; insan yaşamını destekleyen çevresel değerlere güvenli erişimi zamanla engellemektedir. Bu bağlamda, iklim değişikliği kaynaklı çevresel bozulmalar ve doğal afetler, insanların onurlu ve refah içinde yaşamasını sağlayan doğal çevrenin zarar görmesine neden olmaktadır. Dolayısıyla, bu durum temel insan haklarının korunmasına yönelik ciddi bir tehdit oluşturmaktadır (Yüksel, 2022: 342; Yurtcanlı Duymaz, 2019: 491-492).

İklim krizi, en şiddetli tehdidi yaşam ve sağlığa yöneltmektedir. Bu nedenle, temel ihtiyaçların ve yeterli yaşam standardının tesis edilmesi için gerekli olan su, beslenme ve barınma hakkı gibi hakları da riske atmaktadır. Bu haklar, özellikle hukuk sistemlerinde tanınmış spesifik haklar olarak değerlendirilmektedir. Bu talepler olmaksızın yaşamak ya da onurlu bir şekilde yaşamak mümkün değildir (Roschmann, 2021: 1166-1167). Bu temel insan haklarının yanı sıra iklim krizi; mülkiyet hakkı, halkların kendi kaderini tayin etme ve gelişme hakkı, sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı, çevresel konularda bilgilendirme hakkı, çevresel konularda karar alma süreçlerine anlamlı katılım ve yargısal başvuru hakkı gibi çok geniş ve önemli insan hakları demetini de tehdit etmektedir (Yurtcanlı Duymaz, 2019: 494-502).

Roschmann (2021: 1169) tarafından yapılan çalışmada, iklim değişikliği sonucunda kullanımı ve gerçekleşmesi tehlikeye giren insan hakları şu şekilde sıralamıştır;

- Bikeyin hayatı ve sağlığı, bu amaçla gereken gıda, su ve barınma gibi temel ihtiyaçlar,
- Bikeyin sahip olduğu (kazanç getiren) mülkiyet,
- Bikeyin geçimini sağlama fırsatları,
- Topluluğun ekonomik ilerlemesi,
- Topluluğun içinde bulunduğu çevre.

İklim krizi ve sonuçları doğrudan çevreyi etkilediğinden sağlıklı bir çevre hakkı, aslında iklim değişikliğine yönelik bir insan hakkı talebi olarak değerlendirilir (Roschmann, 2021: 1185). Ayrıca çevre, iklim değişikliğinin tehdit ettiği birçok hakkın korunmasında hem bir araç hem de başlı başına korunması gereken bir insan hakkı olarak da ön plana çıkmaktadır (Yurtcanlı Duymaz, 2021: 26). İnsan hakları kavramının bir yönü, insancıl yaşam koşullarının sağlanması ve insan kişiliğinin çok yönlü olarak gelişmesine katkıda bulunmaktır. Bu bağlamda, insan hakları kaçınılmaz olarak, bireylerin yaşadığı ve kendilerini geliştirdikleri çevreyle doğrudan ilişkilidir (Hamamcı, 1983-1984: 172). Diğer bir ifadeyle, çevre insan haklarının kullanılacağı önemli bir öğeyi oluşturmaktadır (Hamamcı, 1983-1984: 174). Bu nedenler, çalışmanın temel noktasının çevre hakkı seçilmesinde etkili olmuştur.

İklim krizi ve insan hakları arasındaki etkileşim; herhangi bir bölge, kıta ve topluluk ayırt etmeksizin tüm dünyada farklı zamanlarda ve farklı boyutta kendini göstermektedir (Yurtcanlı Duymaz, 2019: 493). Kırılgan gruplar, yaşanan coğrafya, ekonomik ve sosyal güç, köken ve toplumsal cinsiyet gibi sahip olunan birçok faktöre bağlı olarak insan hakları ihlallerinden etkilenme düzeyi değişebilmektedir (Elver, 2022: 22). BM İnsan Hakları Konseyinin 46/7 sayılı kararında, çevresel bozulmaların “ocuklar, kadınlar, kız çocukları, gençler, engelliler, yaşlılar, yerli halklar, yerel topluluklar, mülteciler, ülke içinde yerinden edilmiş kişiler ve göçmenler de dahil olmak üzere hassas durumdaki kişilerin” insan haklarından etkili bir şekilde yararlanmasına yönelik tehditler oluşturduğu konusunda derin endişe dile getirilmiştir (UN Human Rights Council, 2021:2).

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Başkanı Prof. Dr. Muharrem KILIÇ (2022: 12), “İnsan Hakları Bağlamında İklim Değişikliği ve Gıda Hakkı Uluslararası Sempozyumu’nun” açılışında yaptığı konuşmada, iklim değişikliğinin yeni eşitsizlikler ortaya çıkarırken mevcut eşitsizlikleri de derinleştirdiğini vurgulamıştır. Kılıç, dünya nüfusunun en zengin %1’lik diliminin, en yoksul %50’lik diliminden iki kat daha fazla karbondioksit ürettiğini ifade etmiştir. Ayrıca, erken sanayileşmiş ülkelerin sera gazı salınımında en büyük paya sahip olduğunu belirtmiştir. Bu gerçekliğe rağmen iklim krizinden en fazla etkilenen kesim, dünyadaki en yoksul ve geç sanayileşmiş ülkelerdir (Kovancı, 2022: 1538). Kılıç (2022: 15), “yaşanan ekolojik krizin ırkçı bir kolonyal temele sahip olduğunu ve hem ırksal hem de servet temelinde yaşanan ayrımcılığı güçlendirildiğini” belirtmiştir.

Bu yaşananlar, “iklim adaletsizliği” kavramını ortaya çıkarmaktadır. İklim adaletsizliği mevcut kırılganlıkları pekiştirirken eşitsizlikleri de derinleştirmektedir (Kovancı, 2022: 1538). BM Aşırı Yoksulluk ve İnsan Hakları Özel Raportörü Philip Alston, bu durumu açıklamak için “climate appetizer” (iklim ayrımcılığı) terimini kullanmıştır. Alston, “Zenginlerin aşırı ısınma, açlık ve çatışmadan kaçmak için para ödediği, dünyanın geri kalanının ise acı çekmeye terk edildiği bir “iklim apartheid” senaryosu riskiyle karşı karşıyayız.” demiştir (Kılıç, 2022: 12, UN News, 2019b). Söz konusu durum, iklim değişikliğinin günümüzde “iklim krizi” olarak adlandırılması ve acil çözüm gerektiren küresel bir sorun halini almasını açıklar niteliktedir.

2.1. İnsan Haklarının Evrimi

Hukuk normları, çeşitli gereksinimlerden doğarak belirli bir oluşum sürecinden geçmektedir. Bu süreçte haklar, başlangıçta bir gereksinime yönelik istem ve özlem olarak ortaya çıkmaktadır. Diğer bir ifadeyle, her hukuk normu mevcut çelişkilerin bir sonucudur. Bu çelişkiler zamanla derinleşip yaygınlaşarak toplumsal bir nitelik kazanır. Böylece haklar, bir istekten öteye geçerek hukuk düzeninde bir norm olarak kabul edilir. Ardından bu istemler, hukuk kuralının ön aşaması olarak hak istemi şeklinde somutlaşır (Kaboğlu, 1995: 19). Hak istemi, yürürlükte bulunan kurallarla çelişmemeli ve mevcut hakların tamamlayıcısı olmalıdır. Diğer bir deyişle, hak isteminin mevcut hukuk düzeniyle uyumlu olması gerekmektedir (Kaboğlu, 1995: 22).

Modern anlamda insan hakları öğretisi, kapitalist sistemin yükselmesi ile ortaya çıkmıştır. Kapitalist sistemin diyalektik özelliği, insan haklarını süreç içinde dönüştürmüştür. İnsan hakları, tarihsel süreçte farklı nesiller arasında yayılan bir değişim ve dönüşüm geçirmiştir. Bu bağlamda, insan haklarının sınıflandırılmasında, insan haklarının tarihsel evrimine göre yapılan bir sınıflandırma bulunmaktadır (Özdek, 1993: 3).

İnsan hakları tasnifleri arasında tarihsel sürece dayalı sınıflandırma, en yaygın kullanılan sınıflandırma olmasa da oldukça elverişli bir yaklaşımdır. İnsan hakları birden ortaya çıkmamıştır ve tarihsel süreç boyunca dönemin ekonomik, toplumsal ve siyasal koşullarıyla etkileşim içinde olarak şekillenmiştir. Bu nedenle, insan haklarını anlamanın en etkili yollarından biri, insan haklarının tarihsel evrimini bilmektir (Turhan, 2013: 357). Anayurt (2000: 53), insan haklarının tarihsel gelişimine dayalı yapılan sınıflandırılmanın, insan haklarının değişken ve dinamik bir niteliğe sahip olduğunu, sabit bir kategori olmadığını vurguladığını; ayrıca ideolojik sınırları yumuşatması ve ulusal ile uluslararası hukuk arasında bağlantı kurmasının olumlu bir şekilde değerlendirildiğini belirtmektedir.

İnsan hakları, insan onurundan kaynaklanan ve insanların sadece insan olmalarından dolayı doğuştan sahip olduğu devredilemez ve vazgeçilemez haklar olarak tanımlanmaktadır. İnsan haklarının içerikleri, kapsamı, işlevleri birbirinden farklıdır. Ancak bu farklılıklara rağmen her hak, bir bütünün bileşeni ve insan onurunun temsilcisidir (Anayurt, 2000: 47). Bu bağlamda, kuşaklar arası haklar birbiriyle iletişim halinde ve birbirlerini tamamlar nitelikte olduklarından bir bütündürler ve bölünemezler. Ayrıca, bu haklar arasında birbirlerine karşı bir üstünlük bulunmamaktadır (Turhan, 2013: 357).

Tarihsel süreç temel alınarak yapılan ilk sınıflandırma, 1979 yılında Karel Vasak tarafından gerçekleştirilmiştir. Vasak bu sınıflandırmada insan haklarını birinci kuşak, ikinci kuşak ve üçüncü kuşak haklar olarak üç ana kuşakta ele almıştır. Kuşaklararası sınıflandırmada, insan haklarının tarihsel gelişiminin yanı sıra devlet ile insan hakları arasındaki ilişkinin niteliğine de değinilmiştir. Bu kapsamda birinci kuşak haklar, siyasal ve kişisel hakların; ikinci kuşak haklar, ekonomik ve sosyal hakların; üçüncü kuşak haklar, dayanışma hakların; dördüncü kuşak haklar, teknolojik ve bilimsel gelişmelere

yönelik hakların uzantısı niteliğindedir (Turhan, 2013: 359; Boyar ve Kama Işık, 2019: 602).

2.1.1. Birinci Kuşak Haklar

Birinci kuşak hakların gelişimine, 17. ve 18. yüzyıllarda yaşanan İngiliz, Amerikan ve Fransız devrimlerinden etkilenen reformist teoriler kaynaklık etmiştir. Bu dönemde insan hakları, liberal siyasi düşünce ve laissez-faire ekonomi ile toplum modelinden etkilenmiştir (Özdek, 1993: 29). Bu hakların temelinde burjuvazi ve feodalite arasındaki mücadele yatmaktadır. İki sınıf arasındaki mücadele, “hürriyet ve eşitlik” kavramlarını doğurmuştur. Devrimler sonucunda çeşitli haklar kazanılmış ve bu haklar anayasalarda yer edinmiştir. Ayrıca bu dönemde ortaya çıkan birçok insan hakları belgesinde bu haklara rastlamak mümkündür. Bu belgeler arasında öne çıkanlar, 1776 Amerikan Bağımsızlık Bildirisi ve 1789 Fransız İnsan ve Vatandaş Hakları Bildirgesi’dir (Kalabalık, 2016: 17).

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nin 2. ve 21. maddeleri arasında yer alan insan hakları, birinci kuşak haklar kapsamında yer almaktadır (Özdek, 1993: 29-31). Birinci kuşak haklar, “yaşam hakkı ve kişi dokunulmazlığı, kişi özgürlüğü ve kişi güvenliği, düşünce ve düşünceyi açıklama özgürlüğü, inanç ve ibadet özgürlüğü, konut dokunulmazlığı, mülkiyet hakkı, toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkı, seçme ve seçilme hakkı, kamu hizmetine girme hakkı” gibi hakları kapsamaktadır (Dadak, 2015: 311). Dolayısıyla, birinci kuşak haklar genel olarak siyasal ve kişisel haklardan oluşan klasik haklar grubunu teşkil etmektedir.

Birinci kuşak haklar, bireyin yalnızca insan olmasından kaynaklanan doğuştan sahip olduğu haklar olarak kabul edilmektedir. Diğer bir ifadeyle, insanın doğuştan özgür ve eşit olduğu görüşü temel alınmıştır. Birinci kuşak hakların temel özelliği; devletin bireye, toplumun ve üçüncü kişilerin müdahale edemeyeceği bir alan sağlamasıdır. Bu doğrultuda, bu haklar koruyucu haklar kapsamında değerlendirilen “negatif statü haklarından” oluşmaktadır. Koruyucu haklar kapsamında devletin çeşitli müdahale ve düzenlemeleri söz konusu olsa da bu müdahalelerin temel amacı bireyin özgürlüklerine erişimini kolaylaştırmaktır (Özdek, 1993: 29-31).

2.1.2. İkinci Kuşak Haklar

18. yüzyılın sonlarına doğru İngiltere’de ortaya çıkan ve 19. yüzyılda Avrupa kıtasının çoğunluğuna yayılan Sanayi Devrimi, sermayenin belli bir sınıfta toplanmasına yol açarak sosyal eşitsizlikleri derinleştirmiştir. Yaşanan ekonomik sorunlar doğrultusunda birinci kuşak haklar, somut olarak uygulanamamakta ve yoksulluk içinde yaşayan halklar için bir anlam ifade etmemekteydi (Özdek, 1993: 34). Dolayısıyla, bu dönemde insan hakları, küçük bir kesime denk gelen burjuvanın hakları olarak görülmekteydi. Bu gelişmeler, insan haklarının yalnızca soyut bir kavram olarak sunulmasının yetersiz olduğunu ortaya koymuştur (Dadak, 2015: 312). Bu bağlamda, ikinci kuşak haklar; 1848 Fransız Devrimi, 1871 Paris Komünü, 1917 Sovyet Devrimi gibi Dünya Savaşı’na kadar geçen zaman diliminde yaşanan tarihsel mücadelelerin bir sonucu olarak doğmuştur. İkinci kuşak haklar, ilk kez Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nde düzenleme alanı bulmuştur (Kalabalık, 2016: 17).

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nin 22. ve 27. maddeleri arasında sıralanan haklar, ikinci kuşak haklar kapsamında değerlendirilmektedir (Özdek, 1993: 35). İkinci kuşak haklar şu şekilde sıralanabilir: “çalışma hakkı, sendika kurma hakkı, grev ve toplu sözleşme hakkı, sosyal güvenlik hakkı, parasız öğrenim ve eğitim görme hakkı, sağlık hakkı, korunmaya veya desteklenmeye muhtaç kesimlerin korunmasıyla ilgili haklar” (Dadak, 2015: 312).

İkinci kuşak haklar kapsamında, ağırlıklı olarak isteme hakları olarak nitelendirilen ekonomik ve sosyal haklardan oluşan “pozitif statü hakları” yer almaktadır (Dadak, 2015: 312). Ancak birinci kuşak haklar arasında yer alan hakların tamamı negatif statü hakları kapsamında değerlendirilemediği gibi ikinci kuşak hakların tamamı da pozitif statü haklarından oluşmamaktadır. Örneğin, özgür iş seçimi hakkı gibi bazı ikinci kuşak haklar, negatif statü hakları kapsamında değerlendirilmektedir (Özdek, 1993: 36).

İşçi sınıfın mücadelesiyle kazanılan ekonomik ve sosyal haklar, geleneksel demokrasi anlayışında önemli değişikliklere yol açarak sosyal devlet anlayışını ortaya çıkarmıştır. Geleneksel devlet anlayışında, devletin temel görevleri arasında kamu düzenini sağlamak ve toplumu korumak bulunurken; sosyal devlet anlayışında her bireyin maksimum gelişimini sağlamak da önemli bir görev olarak eklenmiştir. Bu çerçevede,

sosyal adaleti tesis etmek, eşitsizlikleri azaltmak ve ekonomik olarak dezavantajlı sınıf ve grupları korumak devletlerin görevleri arasına girmiştir (Özdek, 1993: 35). Sonuç olarak, yeni haklar devlete zengin ve yoksul ayrımı yapmadan herkese insan haklarından yararlanma olanağı sunma sorumluluğu yüklerken, bireylere bu amaca yönelik devletten hizmet talep etme yetkisi vermektedir (Dadak, 2015: 312).

Bu doğrultuda, ikinci kuşak haklar devlete insan haklarının somut bir şekilde uygulanabilmesi için çeşitli sorumluluklar yüklemektedir. Bu yönüyle ikinci kuşak haklar, klasik hakların aksine devlete yalnızca düzenleyici bir rol değil, aynı zamanda eyleme geçme yükümlülüğü de getirmektedir. Ayrıca, isteme hakları sadece devletlere değil, aynı zamanda üçüncü kişilere de çeşitli sorumluluklar yüklemektedir. Örneğin, işçi ve işveren ilişkisinde işçiler, işverenlerinden iş koşullarının iyileştirilmesi ve ücretlerinin artırılması gibi taleplerde bulunabilmektedir (Özdek, 1993: 35).

2.1.3. Üçüncü Kuşak Haklar

17. ve 18. yüzyıllarda ortaya çıkan birinci kuşak haklar ile 19. ve 20. yüzyıllarda ortaya çıkan ikinci kuşak hakların ardından İkinci Dünya Savaşı sonrasında üçüncü kuşak haklar gündeme gelmiştir. “Dayanışma hakları” olarak da adlandırılan üçüncü kuşak haklar, bilimsel ve teknik ilerlemenin getirdiği sorunlara karşılık ortaya çıkmıştır. Bu sorunların, yalnızca bugünün halklarını değil gelecek kuşakları da tehlikeye atacağı düşüncesi kabul edilmiştir. Hem bugünün insanlarını hem de gelecekteki kuşakları koruma amacıyla 1982 yılında BM bünyesinde “Dayanışma Haklarına İlişkin Uluslararası Üçüncü Pakt Ön Tasarı” hazırlanmıştır. Bu tasarı ile “çevre hakkı, barış hakkı, gelişme hakkı ve insanlığın ortak malvarlığına saygı hakkı” olarak dört özgün hak geliştirilmiştir (Dadak, 2015: 312-313).

Dadak (2015: 313), bu dört özgün hakkın devlet sınırlarını aşarak tüm insanlar arasında birleştirici bir etkiye sahip olduğunu belirterek, bu hakların konularını evrensel değerlerin oluşturduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Dadak, bu yeni hakları önceki kuşaktaki haklardan ayıran özelliğinin; toplumdaki herkesin işbirliği yapması ve kamu kurumlarının, bireylerin, toplulukların ve devletin aktif katılımının gerekliliği olduğunu belirtmiştir. Buradaki önemli nokta, insan haklarının gerçekleşmesinde toplumsal aktörlerin sadece pasif katılımlarının yeterli görülmemesi, tüm aktörlerin aktif

katılımlarının gerekliliğidir. Bu doğrultuda, kolektif çabaları vurgulayan bu yeni haklar, ulus devletlerin zayıflığına ya da yetersizliğine yönelik bir eleştiri niteliği de taşımaktadır (Özdek, 1993: 41).

20. yüzyılın sonunda, küresel sorunlara çözüm bulma amacıyla geliştirilen yeni kuşak haklar, belirgin kolektif boyutları nedeniyle birbirleriyle sıkı bir şekilde ilişkili ve iç içe geçmiş durumdadır. BM'nin 1992 tarihli Çevre ve Gelişim Hakkında Rio Deklarasyonu'nun 25. ilkesinde, “Barış, kalkınma ve çevrenin korunması birbirine bağlıdır ve birbirinden ayrılamaz.” denilerek yeni hakların kolektif boyutu vurgulanmıştır (Dadak, 2015: 313). Üçüncü kuşak haklar arasında “çevre hakkı, barış hakkı, gelişme hakkı, güvenlik, silahsızlanma, kültürel kimliğe saygı, insani yardım, halkların kendi kaderini tayin hakkı” gibi haklar yer almaktadır. Bu haklar, yaşam hakkı ortak temelinde yükselen evrensel değerleri oluşturmakta ve önceki iki kuşak hakların da tam olarak gerçekleşeceği toplumsal ve uluslararası bir düzen hedeflemektedir (Dadak, 2015: 314).

Özdek (1993: 43), üçüncü kuşak hakların temel unsurlarını şu şekilde sıralamıştır:

- İnsan onurunun değerlerini yansıtmaları ve bu değerleri etkin bir biçimde koruyarak sürekli ilerlemenin hedeflenmesi,
- İnsan onuru ve özgür bir toplumun temel değerleri olarak kabul edilen değerlerin kapsamlı bir şekilde örgütlenmesi,
- Herhangi bölgesel bir toplulukta değil, toplumların bütününde insan haklarının bütünsel bir biçimde gerçekleştirilmesini önemseyen bir bakış açısının sunulması,
- İnsan hakları gereksinimleri ve taleplerinin bireysel ve kolektif bir boyutta temellendirilmesi,
- Sosyal ve ekonomik ilişkilerdeki değişimlerin getirdiği zorluklara etkili bir yanıt verme gerekliliğini vurgulayan uluslararası hukuk kurallarının sürekli geliştirilmesi.

Bölümün başında da belirtildiği gibi insan hakları birbirleriyle iletişim halinde, birbirini tamamlayan ve bütünsel bir yapıya sahiptir. Dolayısıyla 20. yüzyılın ortalarından itibaren gelişen ve şekillenen üçüncü kuşak hakların ortaya çıkması, önceki kuşak haklardan vazgeçildiği ya da onlara üstünlük sağlandığı anlamına gelmez. Aksine bu haklar, insani değerlerin küresel düzeyde ele alınmasını amaçlayan klasik hakların yeni bir yorumudur (Dadak, 2015: 314). Diğer bir ifadeyle, üçüncü kuşak haklar, insan haklarının daha geniş bir kitleye ulaşması ve daha yaygın bir kabul görmesi amacıyla gerçekleştirilen genişleme sürecinin bir parçası olarak ortaya çıkmıştır (Özdek, 1993: 39-40). Nitekim modern insan hakları doktrini de insan hakları ve temel özgürlüklerin bölünmezliğini benimsemekte ve bu haklar arasında bir hiyerarşi bulunmadığını savunmaktadır (Hamamcı, 1983-1984: 173-174).

Kuşaklar arası sınıflandırmaya yönelik çeşitli eleştiriler bulunmaktadır. Bu eleştirilerin en önemlisi, üçüncü kuşak hakların hukuki niteliğine yöneliktir. Her hakkın, hak kavramının içerdiği temel unsurları barındırması gerekmektedir. Bunlar, hak sahipliği, belirli bir konuya ilişkin olma ve ihlal edenlere karşı talep edilebilirlik gibi unsurlardır (Anayurt, 2000: 53).

Üçüncü kuşak haklar, “halkların hakkı” olarak adlandırılmaktadır. Bu noktada yeni hakların öznesinin birey mi, topluluk mu, uluslararası toplum mu olduğu noktasında bir belirsizlik bulunmaktadır. Halkların kimlerden oluştuğuna dair net bir tanım bulunmadığından, “halkların hakkını” güvence altına almanın ve saygı göstermenin mümkün olmadığı belirtilmektedir. Bu nedenle, halkların hakkı belirsiz ve suistimale açık bir kavram olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca klasik insan hakları öğretisinde, insan haklarının muhatabı bireydir. Bu bağlamda, halkların hakkı kavramının, bireylerin haklarının ihlaline meşruluk kazandırabileceği yönünde endişeler bulunmaktadır. Ancak bu nedenlerle, halkların hakkı kavramına karşı çıkmak doğru olmadığı gibi üçüncü kuşak hakları da bu kavrama dayandırmak doğru değildir. Çünkü üçüncü kuşak haklar, temelde bireylerin haklarıdır. Çevre hakkı ve barış hakkı gibi hakların, temelde bireyin hakkı olduğu göz ardı edilmemelidir. Dolayısıyla, bu hakların özgün niteliklerine bağlı olarak hem bireylerin hem de halkların hakları olarak yorumlanabilir (Özdek, 1993: 40-41).

Üçüncü kuşak haklara yöneltelen bir diğer eleştiri, bu hakların kaynağına ilişkindir. Yeni hakların temelini, dayanışma kavramı oluşturmaktadır. Ancak bir hakkın özü insan

onuru olduğundan “dayanışma kavramı” hakkın özü için uygun bir temel teşkil etmemektedir. Bu nedenle, grupların sahip olduğu hakların insan hakkı olmadığı şeklinde bir yorum yapılmaktadır (Anayurt, 2000: 54).

Bir diğer eleştiri ise üçüncü kuşak hakların kapsamının çeşitli olmasıdır. Bu çeşitliliğin, insan hakları kavramını yüzeyselleştirerek, insan hakları mekanizmasının etkinliğini kaybetmesine yol açabileceği belirtilmektedir. Bu sebeple, zaman içinde insan haklarının belirsiz ve ahlaki taleplere dönüşebileceği endişesi dile getirilmektedir (Anayurt, 2000: 54). Pelloux'ya göre, birçok ülkede insanların daha klasik haklara erişemediği bir dönemde, içerikleri tam olarak belirlenmemiş bazı hakların gündeme getirilmesi olumsuz sonuçlar doğurabilir (Aktaran Anayurt, 2000: 54).

Sonuç olarak, üçüncü kuşak haklara yönelik eleştirin merkezinde insan haklarına zarar verme endişesi yatmaktadır. Ancak unutulmamalıdır ki bu yeni haklar; insanların ortak talepleri, dilekleri ve özlemleridir (Anayurt, 2000: 54). Özdek'e göre (1993: 43-44), bu yeni hakların koruduğu değer ve öz, diğer hakların gerçekleşmesinin koşullarını oluşturmaktadır. Sırf bu neden bile bu hakların felsefi ve ahlaki açıdan insan hakkı olarak kabul edilmesi için yeterlidir. Dolayısıyla, bunların gereksiz ve hayal ürünü olduğu söylenemez. Ayrıca BM tarafında kabul edilen “Gelişme Hakkı Bildirgesi” ve üçüncü kuşak hakların birçoğunu içeren “Afrika İnsan ve Halklar Hakları Şartı”, üçüncü kuşak hakların küresel insan haklarının bir unsuru olduğunun göstergesidir. Dayanışma Haklarına İlişkin Uluslararası Pakt'ın önsözünde yer alan “barış, gelişme, çevre ve insanlığın ortak malvarlığı, bundan böyle bütün insanlarca, bütün halklarca ve bütün uluslarca tanınmış evrensel değerlerdir ve bu haklar, insan hakları olarak tanınma, korunma ve uygulanma değerlerine sahiptirler” ifadesi dayanışma haklarının insan hakları kapsamından dışlanamayacağını ortaya koymaktadır.

Bu doğrultuda, üçüncü kuşak hakların gelişiminin devam ettiği göz önüne alındığında, zamanla bu hakların içeriklerinin daha net bir şekilde belirlenmesi, muhataplarının açıkça tanımlanması ve ihlaller durumunda uygulanacak müeyyidelerin hayata geçirilmesi sağlanacaktır. Böylece, bu yeni insan hakları somut temellere dayanacak ve mevcut insan haklarına zarar vermeden bir bütün olarak insan haklarının genişlemesini destekleyecektir (Anayurt, 2000: 54).

2.1.4. Dördüncü Kuşak Haklar

Dördüncü kuşak hakların gelişimi, büyük ölçüde teknolojik ve bilimsel ilerlemelerle şekillenmiştir. Bu dönüşüm, sosyal bilimler literatüründe genellikle “ağ toplumu” (Castells, 1996), “teknokratik çağ” (Brezezinski, 1982), “enformasyon toplumu” (Masuda, 1990), “bilgi toplumu” (Drucker, 1994) kavramlarıyla ifade edilmektedir (Aktaran Yılmaz ve Özcan, 2022: 481). 20. ve 21. yüzyıllarda ortaya çıkan bu gelişmeler, insanlık için hem büyük fırsatlar sunmakta hem de çeşitli tehditler barındırmaktadır. Özellikle biyoteknolojik yenilikler, insan onurunu zedeleme riski taşıdığı için, bu hakların korunması büyük önem kazanmıştır. Bu nedenlerle, yeni haklara ihtiyaç duyulmuştur. Yeni hakların tanımlanması için zamansal ve niteliksel bir yenilik gereksinimi doğmuş ve böylece üzerinde kesinleşmiş bir konsensüs bulunmayan yeni hak kategorisi ortaya çıkmıştır (Boyar ve Kama Işık, 2019: 605-606). Vasak’ın sınıflandırmasından da görüldüğü üzere, insan haklarının korunmasına yönelik tehditler her dönemde farklılık göstermektedir. Bu nedenle, üçüncü kuşak haklar “son durak” değildir; hak kategorilerinin devamı olarak dördüncü ve hatta beşinci kuşak haklar giderek daha yüksek sesle vurgulanmaktadır (Yılmaz ve Özcan, 2022: 482).

Dördüncü kuşak hakların içeriği henüz kesin olarak belirlenmemiş olsa da çeşitli yazarlar tarafından öne çıkan haklar arasında; “farklı olma hakkı, biyoteknolojik haklar, siber uzay hakkı, ayırım yapılmaksızın tüm yurttaşları kapsayan demokratik bir siyasal rejimde yasama hakkı ve su hakkı” gibi unsurlar bulunmaktadır (Boyar ve Kama Işık, 2019: 606). Bunların yanı sıra, Birleşmiş Milletler Konvansiyonu’nun 1989’da çocuk hakları arasında kabul ettiği; “ihmal, kıyım, sömürü ve ayrımcılığa karşı koruma hakkı, zorunlu ve bedelsiz eğitim hakkı, akıl ve fizik sağlığı hakkı, oyun hakkı ile engelli çocukların özel eğitimden yararlanma hakkı” gibi haklar da dördüncü kuşak insan hakları arasında sayılmaktadır (Hamamcı, 2013: 53). Dördüncü kuşak hakların tanımında en çok üzerinde durulan konulardan biri, bilimin kötüye kullanılmaması hakkıdır. Bu bağlamda, “kişisel bütünlük hakkı ve kişisel verilerin korunması hakkı”, bu yeni haklar kategorisinin önemli örnekleri olarak öne çıkmaktadır (Boyar ve Kama Işık, 2019: 606).

Sonuç olarak, dördüncü kuşak haklar çağımızın dinamiklerine yanıt veren ve bireylerin onurunu ile özgürlüğünü koruma amacını güden bir haklar bütünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Gelecekte bu hakların kapsamının genişlemesi ve daha fazla kabul

görmesi, toplumların sürdürülebilirliği açısından elzemdir. Ayrıca, bu hakların evrensel boyut kazanması, farklı ülkelerin yasalarında ve uygulamalarında standardizasyon gerekliliğini gündeme getirmiştir. Bu bağlamda, uluslararası iş birliği ve ortak politikaların geliştirilmesi, dördüncü kuşak hakların etkin bir şekilde korunabilmesi için kritik bir öneme sahiptir (Brahm, 2019).

2.2. Üçüncü Kuşak Hak Olarak Çevre Hakkı

Çalışmanın bu kısmında, çevre hakkının tam olarak anlaşılabilmesi için öncelikle “çevre” kavramı çeşitli tanımlar çerçevesinde ele alınacaktır. Daha sonra, “çevre hakkının” tarihsel ve hukuksal gelişimi detaylandırılacak ve bu hakkın unsurları olan hakkın konusu, öznesi ve muhatabı açıklanacaktır. Bu açıklamaların ardından, çevre hakkı ile iklim değişikliği arasındaki ilişki vurgulanarak, çalışmanın temeli oluşturulmaya çalışılacaktır.

2.2.1. Çevre

Çevre kavramı her ne kadar ilk bakışta anlaşılır gibi görünse de içeriği detaylandırıldıkça kavramın karmaşıklığı ve kapsamının ne kadar geniş olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle, akademik alanda farklı çevre tanımları bulunmaktadır. Bu farklı tanımlamaların temel nedeni, bazı kişilerin çevreyi sadece fiziksel alan olarak görüp sosyal faktörleri dikkate almamalarıdır (Çoşkun Yağan, 2021: 7).

John Barry, çevre ve doğa kavramları arasındaki farkları açıklayarak çevre kavramına anlam kazandırmayı amaçlamıştır. Barry, doğayı insansal olmayan dünyanın soyut, evrensel, yansız yönü olarak tanımlarken; çevreyi ise insanı içersin ya da içermesin bir ortamın daha somut, yerel ve belirli olan bir alanı olarak tanımlamaktadır. Bu bağlamda, doğa daha geniş bir kapsama sahipken; çevre ise doğanın etrafındaki varlıkla ilişkili daha dar bir kavram olarak tanımlanmıştır (Aktaran Keleş, Hamamcı ve Çoban, 2012: 50-51).

Keleş, Hamamcı ve Çoban (2012: 51) çevre kavramını, belirli bir zamandaki insan etkinlikleri ve canlı varlıklar üzerinde dolaylı veya dolaysız etkide bulunabilen fiziksel, kimyasal, biyolojik ve toplumsal etkenlerin toplamı olarak tanımlamıştır. Hamamcı (1983-1984: 172) ise çevre kavramını en geniş anlamıyla tanımlamıştır. Bu doğrultuda

Hamamcı'ya göre çevre belirli bir zaman diliminde doğrudan veya dolaylı olarak kişiyi etkileyen; maddi ve manevi gelişimini, biçimlenmesini ve yaşam koşullarını belirleyen biyolojik, coğrafi ve toplumsal etkenlerin tamamını ifade etmektedir. Yurtcanlı Duymaz (2021: 26) da çevreyi geniş kapsamda ele alarak canlı, canlı olmayan varlıkları, ekosistemleri, habitatları ve ekolojik süreçleri içeren doğal çevrenin yanı sıra toplumsal ve ekonomik düzenin, kültürel ve tarihsel gelişimin yaşandığı, insan yapılarının bulunduğu alan olarak açıklamıştır. “9/8/1983 tarihli ve 2872 sayılı Çevre Kanunu’nda” çevre, “canlıların yaşamları boyunca ilişkilerini sürdürdükleri ve karşılıklı olarak etkileşim içinde bulundukları biyolojik, fiziksel, sosyal, ekonomik ve kültürel ortam” olarak tanımlanmıştır. Yapılan bu tanımlamalarda, çevre kavramının kapsamının oldukça geniş tutularak, kavramın içermediği bir alan ve süreç bırakılmadığı görülmektedir (Çevre Kanunu, 1983 [2023]: md.1).

Bu tanımlamalar ışığında, çevre yalnızca bir şeylerin var olduğu bir bağlam değil, aynı zamanda bir şeylerin oluşumunda etkin bir rol oynayan bir bileşen olarak kabul edilmektedir. Çevre, kurucu bir öge olarak değerlendirildiğinde çevrelenen varlığın ne olduğunun iyi bilinmesi gerekmektedir. Aksi takdirde, çevre kavramı her şeyi çevreleyen belirsiz bir öge olarak kalacak ve hiçbir şeyin açıklanabilirliğine katkı sağlamayacaktır. Bu doğrultuda, çevre ve çevrelenen varlık arasındaki ilişkinin net bir şekilde anlaşılması önemlidir (Keleş, Hamamcı ve Çoban, 2012: 50).

Yapılan farklı tanımlamaların nihayetinde, çevre kısaca “canlı ve cansız varlıkların birbirleriyle olan etkileşimlerinin bir bütünü” olarak ifade edilebilir. Çevrenin canlı ögeleri “nüfus türleri olarak insanlar, bitki örtüsü, hayvan topluluğu ve mikroorganizmalardır”; cansız ögeleri ise “iklim, hava, su, yeryuvarın yapısıdır” (Keleş, Hamamcı ve Çoban, 2012: 51-52). Canlıların bulunduğu ortamı etkileyen en önemli cansız ögeler, iklim ve doğa olaylarıdır. Çünkü bu ögeler, çevreyi oluşturan en önemli faktörlerdir. Dolayısıyla, çevre ve iklim olayları ayrılmaz bir bütün olduğundan çevre ile ilgili konular ele alınırken iklim şartları mutlaka dikkate alınmalıdır (Çoşkun Yağan, 2021: 7).

İnsan merkezli bakış açısıyla ele alındığında, çevre insanın dışında kalan ve insanla etkileşimde bulunan tüm dış koşulları ifade etmektedir (Özdek, 1993: 57). Diğer bir ifadeyle insanın doğaya karşı doğrudan bir sorumluluğunun olmadığı anlayışı

etrafında şekillenen insanmerkezci bakış açısı, yalnızca diğer canlılar ve cansız varlıklarla olan ilişkilerini değil, aynı zamanda insan türü içindeki ilişkilerini de belirleyici bir özellik taşır (Algan, 2014: 191). Bu dış koşullar, insan üzerinde dolaylı ve dolaysız, aniden ya da zamanla etkide bulunabilen fiziksel, biyolojik, kimyasal ve toplumsal nitelikteki tüm faktörleri kapsar (Özdek, 1993: 57). Bu etkileşim insan açısından ele alındığında;

- İnsanın diğer insanlarla olan ilişkisi,
- İnsanın kendi dışındaki tüm canlı varlıklarla ilişkisi,
- İnsanın canlıların yaşamını etkilen hava, su, toprak ve iklim gibi cansız varlıklarla karşılıklı ilişkisini kapsamaktadır (Keleş, Hamamcı ve Çoban, 2012: 52).

İnsan merkezli bakış açısıyla çevre kavramı ele alındığında da tanımsal farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Bu bakış açısı, doğayı algılamada ciddi farklılıklar meydana getirdiğinden, tanımlamalardaki farklılıklar göz ardı edilemez. İnsanı merkeze alan bu bakış açısı, “insanın refahı” adına doğadan her türlü yararlanmayı makul görmektedir. Ancak, bu yararlanma yüzyılımızda doruk noktasına ulaşarak bir sömürüye dönüşmüştür. Sonuç olarak, insanın refahını hedefleyen bu süreç, insanın yaşam koşullarının kötüleşmesine neden olmuştur (Özdek, 1993: 57).

2.2.2. Çevre Hakkı

1970’ler, ülkelerin gelişmişlik düzeyi ve farklılıkları göz ardı edilmeden yeni ortak bir sorunla yüzleştiği ve bu sorunun bilincine vardığı yıllar olmuştur. Bu ortak sorun, sanayi ve teknolojiye ileriye giden bir sonucu olarak ortaya çıkan çevresel sorunlardır (Keleş, 2016: 13). İnsanın çevre üzerindeki etkisinin giderek artması; hava, su, toprak ile ilgili problemleri daha belirgin hale getirmiştir. Bunun sonucunda, çevre sorunları küresel bir sorun halini almıştır (Çoşkun Yağan, 2021: 7). Çevre sorunlarının, tek tek insanların ya da ülkelerin çabalarıyla çözülemeyeceğinin anlaşılması, küresel düzeyde ortak bir dayanışma ve çözüm arayışının gündeme gelmesine neden olmuştur (Dadak, 2015: 314).

Sanayi ve teknolojik gelişmeler ile çevre sorunları arasındaki ilişki, hakların ortaya çıkışında temel olan çelişki ve bilinçlenmeyi toplumda belirgin hale getirmiştir. Daha önce ifade edildiği gibi her hukuk normu, çıkar çatışmalarının bir sonucu olarak çeşitli gereksinimlere karşı istem ve özlem olarak ortaya çıkar. Bu bağlamda, çevre konusunda yaşanan çelişki ve bilinçlenme süreci, beraberinde yeni taleplerin gündeme gelmesine neden olmuştur (Kaboğlu, 1995: 19-22).

Bu taleplerin en önemlisi olan sağlıklı çevre talebi, sanayileşme ve teknolojinin çevreyi sömürerek kullanması sonucunda çevrede yaşayan insanlar arasındaki çatışmanın sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu nedenle, çevre ve insan haklarının temel çatışmasını "kapitalist içerikli sanayileşme" olarak tanımlamak mümkündür. Bu talep, çevre hakkının tanınması ve korunması gerekliliğini vurgulamaktadır. Dolayısıyla sağlıklı çevre hakkı, son yıllarda çevresel bozulmanın artmasıyla birlikte önem kazanmıştır (Özdek, 1993: 88). Hatta bu arzu günümüzde insan türünün yaşamını sürdürebilmesi için hayati bir sorun haline gelmiştir. Zamanla sağlıklı bir çevrede yaşama arzusu, ekolojik grupların isteği olmaktan çıkarak daha geniş kitlelere ulaşmıştır. Çevre ve sanayileşme arasında yaşanan çatışmalar, çevre lehine mücadeleyi başlatmıştır (Kaboğlu, 1995: 19-20).

Sağlıklı bir çevre isteminin, insan hakları kapsamına girebilmesi insanın değerini koruma amacına hizmet etmesini zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla, çevreye insan yaşamının sürdürülmesi için önemli bir rol atfedilirse çevre hakkı doğal olarak insan hakları arasında yerini alacaktır. Sağlıklı bir çevre hakkı, insanların kişisel gelişimine güvenli koşullar sağladığından insan haklarının en temel bileşenlerinden biridir (Özdek, 1993: 85). Ayrıca çevre hakkı, birinci ve ikinci kuşak haklar başta olmak üzere çok çeşitli insan hakkı ile yakın ilişki içindedir. Dolayısıyla, diğer hak ve özgürlüklerin gerçekleşmesine olanak tanımaktadır. Nitekim, çevre hakkının temel amacı, tüm canlıların yaşam alanı olan çevrenin korunmasıdır. Bu nedenle, çevre hakkı yaşam hakkının vazgeçilmez bir bileşenidir (Dadak, 2015: 315). Dolayısıyla insan hakları ve çevre arasında doğal bir ilişki bulunmaktadır (Özdek, 1993: 85).

Ayrıca, çevrenin insanlığın ortak malvarlığının bir parçası olarak kabul edilip korunması, iyileştirilmesi ve gelecek kuşaklara aktarılması gereken bir değer olarak görülmesi, onun bir insan hakkı olarak tanımlanmasına dayanır. Bu yaklaşım, çevreye

yönelik tehditlerin önlenmesini, bu tehditlere yol açan fiillerin cezalandırılmasını ve devletlerin ile diğer aktörlerin sorumluluk almasını sağlayacaktır (Dadak, 2015: 315).

1970’lerde çevre sorunlarının gündeme gelmesiyle, çevre sorunları bir insan hakkı ihlali olduğu öne sürülmüştür (Çoşkun Yağan, 2021: 9). Bir normun hukuk kuralına dönüşmesi, hak talebinin resmi hukuk sistemi tarafından kabul edilmesine bağlıdır. Çevre hakkı açısından da süreç bu şekilde gerçekleşmiştir. Çevre hakkı talepleri, anayasalar gibi en üst düzey hukuk normlarında yer alarak bir hak olarak tanınmıştır (Kaboğlu, 1995: 25). Bu yeni hak, birinci ve ikinci kuşak haklar kapsamında değerlendirilmemiş, yeni bir hak olarak kabul edilmiştir. Böylece çevre hakkı birçok ülkenin anayasalarında ve uluslararası belgelerde diğer haklardan farklı bir şekilde konumlandırılmıştır (Çoşkun Yağan, 2021: 9).

Küresel ölçekte, çevre hakkını bağlayıcı bir biçimde tanıyan herhangi bir insan hakları metni bulunmamaktadır. Ancak çevre hakkı, birçok uluslararası ve bölgesel insan hakları belgesinde yer almaktadır. Bunlar;

- “*Stockholm Deklarasyonu (ilke 1)*,
- *Rio Deklarasyonu (ilke 1)*,
- *Afrika İnsan ve Halkların Hakları Sözleşmesi (md.24)*,
- *Afrika Doğa ve Doğal Kaynakların Korunması Maputo Sözleşmesi (md.3)*,
- *Amerikalılar Arası Düzendeki Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin San Salvador Protokolü (md.11)*,
- *Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği İnsan Hakları Bildirgesi (md.28)*,
- *Arap İnsan Hakları Şartı (md.38)*,
- *Avrupa Temel Haklar Şartı’dır (md.37)*” (Yurtcanlı Duymaz, 2019: 499).

Yukarıda sayılan belgelerin yanı sıra çevre hakkı, birçok ülkenin anayasasında yer almıştır. Çevre hakkı, anayasalarda doğrudan veya dolaylı olarak iki şekilde düzenlenmektedir. Dolaylı düzenleme, çevre hakkının henüz belirgin bir kimlik

kazanmamış olduğu ve sağlık hakkının bir uzantısı niteliğinde olduğu dönemi ifade eder. Ancak 1970’lerin sonrasında çevre hakkı, anayasalarda doğrudan düzenleme konusu olmuştur. Bununla birlikte, çevre hakkının doğrudan düzenleme alanına girdiği ilk dönemlerde dayanışma hakları kavramı henüz benimsenmediğinden çevre hakkı; ekonomik, toplumsal ve kültürel haklar arasında yer almıştır (Hamamcı, 1983-1984: 176).

BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği’nin 2011 yılında hazırladığı “insan hakları ve çevre arasındaki ilişkiye dair analitik çalışma” adlı raporunda²¹, sağlıklı bir çevre hakkının anayasalarda yer edinmesinin 1972 yılında yapılan “BM Çevre Konferansı Bildirgesi” (Stockholm Bildirisi) ile başladığı belirtilmiştir. Raporda, 2010 yılına gelindiğinde çevre ile ilgili hak veya sorumluluklara açık atıf yapan anayasaların sayısının 140 olduğuna yer verilmiştir. Bu rakam, ulusal anayasaların yüzde 70’sinden fazlasının çevre ile ilgili hak veya sorumluluklara atıf yaptığı anlamına gelmektedir (UN Human Rights Council, 2011: 7). Bu ulusal anayasalara;

- “Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (md.56),
- Rusya Anayasası (md.42),
- Güney Afrika Cumhuriyeti Anayasası (24. Bölüm),
- Brezilya Anayasası (md.225),
- Hindistan Anayasası (md.48A),
- Alman Anayasası (md.20a),
- Kenya Anayasası (md.69),
- Namibya Anayasası (md.95)” gibi anayasalar örnek verilebilir (Roschmann, 2021: 1185).

²¹ 19/34 sayılı “Analytical study on the relationship between human rights and the environment” adlı rapor

Çevre hakkı; konusu, öznesi ve muhatabı yönünden üçüncü kuşak hakların tüm özelliklerini taşımaktadır. Bu doğrultuda, diğer dayanışma hakları gibi çevre hakkı da bir topluluk halinde yaşam anlayışını yansıtmaktadır. Bu bağlamda, çevre hakkı toplumun tüm öznelere ve çabalarına birleştirmesini gerekli kılmaktadır (Dadak, 2015: 315).

Çevre hakkı, bugünkü ve gelecek nesilleri içeren, bireysel ve toplumsal nitelikte olan bir haktır. Bu hak; sağlıklı, güvenli, temiz ve dengeli bir çevrede yaşama hakkını içermekte ve gerçekleştirilmesi için dayanışma ve iş birliğini gerektirmektedir (Yurtcanlı Duymaz, 2019: 499). Dolayısıyla, çevre hakkı bireylerden ziyade topluluklar ve halklara vurgu yapmaktadır (Dadak, 2015: 312-313). Çevre hakkı, sadece bireylerin yaşadıkları çevreyi değil, aynı zamanda insanlığın ortak değeri olan dünya ekosistemini de kapsamaktadır (Yurtcanlı Duymaz, 2019: 499-450). Dolayısıyla, çevre hakkı “eşitlik ilkesine” dayalı bir hak olarak kabul edilmektedir. Bu hak, çevrenin “insanlığın ortak varlığı” olması gerçeğinden doğmaktadır. Ayrıca bu hak; insanın doğa ile uyumlu bir şekilde yaşamasını, doğanın sömürülmesinin engellenmesini ve doğadan herkesin eşit şekilde faydalanmasını sağlamayı amaçlamaktadır (Özdek, 1993: 86).

Çevre hakkının gerçekleşmesi için bu hakkın öğelerinin net bir şekilde tanımlanması gerekmektedir. Çevre hakkının öznesi, bu hakkın kullanıcıları olarak bugünkü ve gelecek kuşakları kapsamaktadır. Bu husus, iki kuşak arasında dayanışma ve gelecek kuşaklara olan sorumluluğu ifade etmektedir. Çevre hakkının öznesinin iki boyutta olması, bu hakkın diğer haklardan farklı bir özelliğini yansıtmaktadır. Çevre hakkının diğer haklardan ayıran diğer bir yönü, sağlıklı çevre hakkının taşıyıcıları olarak sadece insanlar değil, başta hayvanlar olmak üzere tüm canlı varlıkların kabul edilmesidir. Dolayısıyla, çevre hakkının öznesinin kapsamı oldukça geniştir (Dadak, 2015: 312-316-317). Çevre hakkının uygulanabilirliği, hakkın öznelere çevresel konularda aktif rol oynamasını gerektirir. Bu nedenle, çevresel bozulmalar yalnızca çevre hakkının maddi boyutunu etkilemekle kalmaz, aynı zamanda çevre hakkını konu alan tüm politik süreçler ve belgelerle ilgili usule ilişkin hakları da etkiler. Nitekim, genellikle çevresel sorunların kökeni, bireylerin ve toplulukların bilgi ve karar alma süreçlerine yeterince katılmamalarından kaynaklanmaktadır (Yurtcanlı Duymaz, 2019: 450).

Çevre hakkının konusu en basit haliyle çevrenin korunması ve geliştirilmesidir (Dadak, 2015: 315). Ancak bir önceki başlıkta ifade edildiği gibi akademik alanda farklı

çevre tanımları bulunmaktadır. Bu çalışmada da kabul edilen çevre kavramı; canlı, canlı olmayan varlıkları, ekosistemleri, habitatları ve ekolojik süreçleri içeren doğal çevre anlamına gelmekle birlikte toplumsal ve ekonomik düzenin, kültürel ve tarihsel gelişimin yaşandığı, insan yapılarının bulunduğu alanı da kapsamaktadır (Yurtcanlı Duymaz 2021: 26). Bu tanım ışığında korunması ve geliştirilmesi hedeflenen çevre, yalnız doğal çevreyi değil aynı zamanda sosyo-kültürel çevreyi de kapsamaktadır. Özdek (1993: 104), çevre hakkının konusu olan çevreyi, doğal çevre ile insanın tarih boyunca doğal çevresini işleyerek şekillendirdiği bir bütünü oluşturan yaşam çevresi olarak ifade etmiştir.

Çevre hakkının muhatabı; çevre hakkına saygıyı sağlamakla görevli olan, çevreyi koruma ve iyileştirme yükümlülüğü bulunan bireyleri, toplulukları ve devleti ifade etmektedir. Buna bağlı olarak hakkın öznelere hem bu hakkın alacakları hem de borçlularıdır (Özdek, 1993: 113). Hakkın muhatabının belirlenmesi, sorumlulukların ve uygulanacak yükümlülüklerin belirlenmesi açısından önem taşımaktadır. Nitekim bir hakkın bağlayıcılık kazanması da bu hususların varlığına bağlıdır. Bu hak sadece muhataba kaçınma yükümlülüğü yüklemekle kalmaz, aynı zamanda hakkın gerçekleşmesi ve kullanımı için çeşitli yükümlülükler de getirmektedir (Kaboğlu, 1995: 47-48).

Günümüzde çevre hakkının karşılaştığı çeşitli engeller bulunmaktadır. Bunlardan ilki, toplumun örgütlenme biçiminde yatmaktadır. Toplumda bulunan farklı çıkarlar, çevrenin farklı şekillerde algılanmasına yol açar. Bu çıkar farklılıkları, insanların çevre konusunda uzlaşmalarını ve çevreyi ortak yarar noktası haline getirmelerini zorlaştırmaktadır. Karşılaşılan ikinci engel, uluslararası ilişkilerden kaynaklanmaktadır. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin farklı çıkarları ve sürekli olarak fakirler lehine işleyen asimetric ilişkiler, çevrenin ortak bir değer olarak görülmesini engellemektedir. Çevre sorunlarının günümüzde ulaştığı boyutlarda gelişmiş ülkelerin payı göz ardı edilmemelidir. Ancak bu gelişmiş ülkeler, sorunun çözümünde aynı oranda sorumluluk almamaktadırlar. Gelişmemiş ülkeler ise kalkınma ve çevrenin korunması arasında bir ikilemele karşı karşıyadır. Kalkınma genellikle çevre sorunlarını da beraberinde getirmektedir. Ancak kontrolsüz bir kirlenmenin, ileride ekonomilerin üstesinden gelemeyeceği büyük bir soruna dönüşebileceği unutulmamalıdır (Hamamcı, 1983-1984: 178-179).

Çevre hakkının korunmasında karşılaşılan bir diğer engel olarak çevre sorunlarının çözümünde çevre korumacı yaklaşımın yetersiz kalması gösterilebilir. Çevre korumacı yaklaşım, mevcut araçlarla sorunlara çözüm üretmeye çalışmaktadır. Ancak günümüzde çevre sorunlarının tüm insanlığı etkileyen boyutlara ulaşması, bu araçların yetersizliğini ortaya koymaktadır. Bu yetersizlik, çevre sorunlarına yeni çözüm arayışlarını gündeme getirmiştir. Bu arayışlardan biri olan derin ekoloji anlayışı²², mevcut sistemin çevre sorunlarına yol açtığını ve bu nedenle mevcut araçlarla çözüm arayışlarının yetersiz olduğunu savunur. 1970’lerde Norveçli filozof Arne Naess tarafından geliştirilen bu düşünce sistemi, insan merkezli ve doğayı sadece araçsal bir değer olarak gören sığ ekoloji yaklaşımlarını eleştirmektedir (Şakacı, 2013: 2; Şakacı ve Günesen, 2023: 68-69). Derin ekoloji çevresel sorunların çözümünde temel yolun, kişisel ve köklü değişimlerle insanların doğadan yabancılaşmalarını önlemek olduğunu kabul etmektedir. Dolayısıyla derin ekoloji, bilincin yükselmesi ve algının değişmesiyle insanların davranışlarının şekilleneceğini ve sonucunda doğayla yeniden bağ kurularak daha derin ilişkiler geliştirileceğini savunmaktadır (Şakacı ve Günesen, 2023: 70).

2.2.3. İklim Değişikliği ve Çevre Hakkı

Daha önce ifade edildiği gibi “herkes sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına” sahiptir. Sağlıklı ve dengeli bir çevreyi tehdit eden her türlü durum, çevre hakkının ihlali olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla, iklim krizi de çevre hakkının ihlal edildiği en açık örnektir (Şahyar Akdemir, 2022: 37). Ayrıca çevreyi oluşturan en önemli faktörlerden biri iklim olduğundan, çevre ve iklim ayrılmaz bir bütündür (Coşkun Yağan, 2021: 7). Dolayısıyla iklimde gerçekleşen her türlü olumlu ve olumsuz durum çevre üzerinde sonuçlar doğuracaktır.

İklim değişikliğinin aşırı hava olayları, aşırı sıcaklık ve kuraklık, sel ve taşkınlar, deniz seviyelerinin yükselmesine bağlı olarak kıyı erozyonu, toprak erozyonu, orman yangınları gibi çok çeşitli sonuçları olduğundan söz edilmişti. İklim değişikliğinin kriz boyutuna dönüşmesine yol açan bu etkenler çok geniş ve önemli insan hakları demetinin kullanılmasına ve gerçekleşmesine yönelik tehdit oluşturmaktadır. Zira iklim krizi ve

²² Bu konuyla ilgili kapsamlı bir çalışma olarak bkz: Şakacı, 2013; Şakacı ve Günesen, 2023.

tetiklediği bu faktörler doğrudan çevreyi etkilediğinden sağlıklı bir çevre hakkı tam olarak iklim değişikliğine yönelik bir insan hakkı talebidir (Roschmann, 2021: 1185).

Bozulan çevresel koşullar, kırılganlığı artırarak tehlikeli bir yaşam ortamı oluşturmaktadır. Dolayısıyla, iklim değişikliğinin fiziksel çevrede ortaya çıkardığı etkiler insanların “sağlıklı, temiz, güvenli ve sürdürülebilir bir çevre hakkına” yönelik ciddi ve yaygın bir tehdittir. Nitekim son yıllarda devletlere iklim değişikliği ile ilgili yapılan yargısal başvurularda, devletlerin iklim değişikliğine yönelik yeterli düzenlemeler öngörmemeleri, sağlık bir çevre hakkının ihlali olarak nitelendirilmiştir. Bu nedenlerle çevre, iklim değişikliğinin tehdit ettiği çok çeşitli haklar demetinin korunabilmesinde bir araç hem de başlı başına korunması gereken bir insan hakkı olarak karşımıza çıkmaktadır (Yurtcanlı Duymaz, 2021: 26).

Daha önce belirtildiği gibi çevre hakkı, diğer dayanışma hakları gibi toplumun tüm öznelerinin çabalarını birleştirmeyi ve kamu kurumları ile bireylerin, toplulukların ve devletin aktif katılımını gerektirmektedir. Çevresel meselelerde toplumun tüm öznelerinin aktif rol almaları çevre hakkının uygulanabilirliğini sağlamaktadır (Dadak, 2015: 313). Dolayısıyla, çevre hakkı aktif bir statüye sahiptir.

Açıklanan sebeplerden dolayı çevre hakkının korunması, "haber alma hakkı, bilgiye erişim hakkı ve dilekçe hakkı gibi katılım haklarını" da içermektedir (Şahyar Akdemir, 2022: 36). Bu haklardan ilki olan “haber alma hakkı”, geleneksel devlet anlayışındaki dönüşümle birlikte, idarenin şeffaflığına verilen önemin artmasıyla uygulanabilirlik kazanmıştır. Bu yaklaşımın bir sonucu olarak, bireyler kamu makamlarından bilgi ve belge talep etme hakkına sahip olmuşlardır. Bu durum, kamu kurumlarının faaliyetlerinin daha şeffaf bir şekilde yürütülmesine ve bireylerin kendilerini ilgilendiren konularda daha fazla bilgiye erişmesine olanak tanımaktadır (Kaboğlu, 1995: 63). Bu ilkenin bir sonucu olarak çevresel ve iklimsel konularda bilgilenme hakkı, iklim değişikliğinin potansiyel ve mevcut mağdurlarının bu konuda mümkün olan en erken aşamada doğru bilgiye ulaşabilmelerini ifade eder. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, afetlerle ilgili kararlarında “çevresel bilginin, iklim değişikliğinin yaşama hakkını tehdit etmesi durumunda “açık ve eksiksiz”, özel yaşama müdahale etmesi durumunda “ilgili ve doğru” olması” gerektiğine yönelik önemli kriterler belirlemiştir (Yurtcanlı Duymaz, 2019: 500).

Çevre hakkının korunması, bireylerin şeffaf bir şekilde bilgilendirilmesinden daha fazlasını gerektirmektedir. Kaboğlu (1995: 71) bu konuya dikkat çekerek, bireylerin ve toplulukların sorumluluk alabilecekleri anlamlı bir katılım sürecinin sağlanması gerektiğini vurgulamıştır. Çevresel konularda karar alma süreçlerine anlamlı katılım hakkı, çevresel konularda bilgilendirilmiş olan halkın uygun mekanizma ve yöntemler aracılığıyla sunulan kararların tamamının çözüme yönelik uygulanabilir olması koşuluyla nihai kararı etkileyebilmesini ifade etmektedir. Karar alma aşamasında anlamlı katılımın sağlanması, farklı statü ve görüş gibi çeşitlilikleri içermesine bağlıdır. Nitekim, iklim değişikliğine en az katkısı bulunmasına rağmen etkilerine en fazla maruz kalan dezavantajlı grupların yetersiz temsiline karşı iklim değişikliğine en fazla katkıda bulunan insan, topluluk, şirket ve devletlerin güçlü temsili halinde adil, etkili, meşru kararlar alınması mümkün olmayacaktır. Bu durum, iklim değişikliğinin hak temelli çözümünü de olumsuz etkileyecektir (Yurtcanlı Duymaz, 2019: 501). Bu nedenle, çevresel konularda karar alma süreçlerine anlamlı katılım hakkı, çevre hakkının gerçekleşmesi açısından önem arz etmektedir.

Çevre hakkı ile ilgili olarak söz edilmesi gereken bir diğer hak da yargısal başvuru hakkıdır. Bu hak, çevresel konularda hukuki süreçlerde bireylerin veya toplulukların çevre haklarını savunabilme yeteneğini ifade etmektedir. Yurtcanlı Duymaz (2019: 51), çevresel konularda yargısal başvuru hakkının, iklim değişikliği ile mücadele her türlü ihmalkarlığa karşı bireylerin bağımsız, tarafsız adli ve idari makamlara başvurabilmesi olanağını sağladığını belirtmektedir. Bu ihmal sadece iklim değişikliğine yol açabilecek çevresel zararları değil aynı zamanda yükümlülüklerini yerine getirmeyen muhataplara karşı da başvuru imkânı tanımaktadır (Kaboğlu, 1995: 79). Devletler bu hakkın varlığının sağlanabilmesi için “adil, doğru, hızlı ve pahalı olmayan başvuru imkanları” sunmak zorundadır. Hukuk devletinin bir gereği olan bu hak, ilk iki usul hakkını da güvence altına almaktadır (Yurtcanlı Duymaz, 2019: 501).

2.3. İklim Krizinin Olumsuz Etkilediği Diğer Temel Hak ve Özgürlükler

İklim krizi bağlamında hak temelli yönetim anlayışını daha kapsamlı bir şekilde incelemek için, temel insan hakları çerçevesinde daha detaylı bir değerlendirme yapmak gerekmektedir. Bu yöntemle, yaklaşımın geçerliliği ve etkinliği daha belirgin bir şekilde ortaya konacaktır. Çalışmanın genelinde vurgulandığı üzere, iklim krizi önemli bir insan

hakları demetini tehdit etmektedir. Bu nedenle, çalışmayı sınırlamak için bölümün devamında yaşama hakkı, sağlık hakkı, onurlu yaşama hakkı, halkların kendi kaderini tayin etme ve gelişme hakkı, barınma hakkı ele alınacaktır. Her bir hak, iklim değişikliğinin etkileri açısından nasıl tehdit altında olduğu ve bu tehditlerin hangi boyutlarda kendini gösterdiği açısından detaylandırılacaktır. Bu yaklaşım, iklim krizinin insan hakları üzerindeki kapsamlı etkilerini daha iyi anlamaya ve bu hakların korunması için stratejiler geliştirmeye yardımcı olacaktır.

2.3.1. Yaşama Hakkı

Yaşama hakkı, insanın bedensel ve biyolojik varlığını sürdürebilmesi için gerekli olan sağlık ve bütünlük içinde doğma hakkını içerir. Ayrıca, bu hak, bireyin bedensel ve zihinsel sağlığının dış etkenlerin olumsuz etkilerinden korunmasını da kapsar (Çiftçioğlu, 2012: 140). Yaşama hakkı, birinci kuşak haklar arasında yer alır ve en temel hak olarak kabul edilir. Bu hak, insan haklarının tarihsel gelişiminde temel bir rol oynamıştır. Dolayısıyla, diğer haklar yaşama hakkının türevleri ve ikincil haklar olarak değerlendirilebilir. Bu yönüyle diğer hakların kazanılması, korunması ve geliştirilmesi mutlak bir hak olarak yaşama hakkına bağlıdır. Diğer bir ifadeyle, tüm insan haklarının varlığı yaşama hakkının korunmasıyla mümkün olmaktadır (Çiftçioğlu, 2012: 138; Yurtcanlı Duymaz, 2021: 3-4).

Yaşama hakkı, uluslararası ve ulusal düzeydeki mekanizmalar tarafından korunmaktadır. Yaşama hakkı;

- “*Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (md.17),*
- *Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi,*
- *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (md.2),*
- *Birleşmiş Milletler Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi (md.6),*
- *Amerikalılararası İnsan Hakları Sözleşmesi (md.4),*
- *Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı (md.4),*

• *Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı (md.2)*” gibi birçok belgede yer almaktadır (Çiftçioğlu, 2012; 139).

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (1950: md.15/II) ve Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nda (1982 [2017]: md.15) yaşama hakkı, savaş ve olağanüstü hallerde dahi dokunulamaz, kullanılması kısmen veya tamamen durdurulamaz haklar arasında yer almaktadır. Temel, mutlak ve evrensel bir insan hakkı olarak ulusal ve uluslararası mekanizmalar tarafından korunmasına rağmen yaşama hakkına yönelik çeşitli tehditler ve ihlaller bulunmaktadır (Kovancı, 2022: 1547). Günümüzde yaşama hakkını, doğrudan ve dolaylı olarak tehdit eden küresel sorunlardan biri iklim krizidir. Sel, kasırga, hortum gibi klimatolojik afetler doğrudan çok sayıda insan ölümüne neden olurken; su ve gıda gibi hayatta kalmak için gerekli fizyolojik ihtiyaçlara erişimin zorlaşması veya engellenmesi ise dolaylı olarak insan yaşamını tehdit etmektedir (Yurtcanlı Duymaz, 2021: 3).

Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), 2030-2050 yılları arasında iklim krizinin çeşitli etkileri nedeniyle her yıl 250 bin kişinin öleceğini öngörmektedir. Dara ve İklim Kırılganlığı Forumu (Dara and Climate Vulnerable Forum) (2012: 17) tarafından 2012 yılında yapılan çalışmaya göre (Tablo 2.1.), iklim krizine bağlı olarak her yıl 400 bin insan yaşamını yitirmektedir. Ayrıca, 2030’lu yıllardan itibaren bu sayının 600 bini geçeceği öngörülmektedir. Araştırma, iklim krizine bağlı ölümlerin çoğunun gelişmekte olan ülkelerde çocukları etkileyen açlık ve bulaşıcı hastalıklardan kaynaklandığı sonucuna ulaşmıştır. Tablo 2.1.’de, iklime bağlı hastalık oranları daha detaylı bir şekilde görülmektedir.

Tablo 2.1. İklim krizi kaynaklı ölüm sayısı (DARA&CVF, 2012: 17)

İklim		2010	2030
	İshal Enfeksiyonu	85.000	150.000
	Sıcak Ve Soğuk Hastalıkları	35.000	35.000
	Açlık	225.000	380.000
	Sıtma ve Vektör Kaynaklı Hastalıklar	20.000	20.000
	Menenjit	30.000	40.000
	Çevresel Felaketler	5.000	7.000
	Toplam	400.000	632.000

İklim göçü insan hakları açısından incelendiğinde, yaşama hakkı da birçok başlık altında ele alınmaktadır. Bu başlıklardan biri, iklim krizi nedeniyle meydana gelen göçü ele almaktadır. İklim krizi nedeniyle su ve gıda gibi yaşamsal ihtiyaçlara erişimi engellenen; sel, kasırga, kuraklık, aşırı hava olayları gibi yaşadıkları bölgede hayatlarını sürdürmeleri mümkün olmayan insanlar göç etmek zorunda kalmaktadırlar. İklim krizi kaynaklı göç eden bu kişiler “iklim mültecileri” olarak adlandırılmaktadır (Coşkun Yağan, 2021: 1). Yaşadıkları bölgede yaşamlarını sürdürmeleri mümkün olmayan bu kişiler, başka bir devlete sığınamadıkları takdirde yine yaşamlarını devam ettirmekte zorlanmaktadır.

Diğer bir başlık ise yaşama hakkını kuşaklararası bir perspektiften incelemektedir. BM İnsan Hakları Komitesi (İHK), yaşama hakkını kuşaklararası bir perspektifle yeniden yorumlamıştır. Bu yorum, yaşama hakkının sadece çağımızdaki bireylerin yaşamlarını korumakla kalmayıp aynı zamanda gelecek nesillerin yaşama hakkını da kapsadığını ifade etmektedir (Yurtcanlı Duymaz, 2021: 23). Dolayısıyla, günümüzde alınan kararlar, gelecek kuşakların haklarını da etkileyecektir.

Komite ayrıca çevre hakkının, gelecek kuşak perspektifinden yorumlandığı bağlamda da yaşama hakkının ele alınabileceğini kabul etmektedir. Komisyonun 36 numaralı genel yorumunda²³; çevresel bozulma, iklim değişikliği ve sürdürülemez kalkınmanın, şimdiki ve gelecek nesillerin yaşam hakkını kullanabilmesine yönelik

²³ General comment No. 36 Article 6: right to life.

başlıca tehlikelerden bazılarını oluşturduğuna yer verilmiştir. Ayrıca ilgili yorumda, taraf devletlerin uluslararası çevre hukuku kapsamında yükümlülüklerini yerine getirirken yaşama hakkına saygı göstermeleri ve yükümlülüklerini bu doğrultuda şekillendirmeleri beklenmektedir (Human Rights Committee, 2019: 13).

İklim değişikliği, insanların yaşama hakkını tehdit etmenin ötesinde, onurlu bir yaşam sürmelerini de olumsuz yönde etkilemektedir. “İnsan onuru”, sadece insan olmaktan kaynaklanan ve insan olan herkesin paylaştığı bir değer olarak tanımlanabilir. Uzun yıllar felsefi bir tartışma konusu olan insan onuru, II. Dünya Savaşı’nın yıkıcı etkileri sonucu insan hakları söyleminin de bir parçası haline gelmiştir. İnsan hakları, kültürel farklılıkları gözetmeksizin insan onurunun korunmasını talep eden bir çerçeve sunar. Bu doğrultuda evrensel insan hakları, insan onurunu korumak üzere bir yaşam sunmayı hedeflemektedir (Coşkun, 2019: 21-25).

Onurlu yaşama hakkı, insanın onuruna uygun ve güvenli bir yaşam sürdürebilmesi için gerekli temel ihtiyaçların kabul edilebilir düzeyde ve yeterli miktarda karşılanmasını ifade eder (Yurtcanlı Duymaz, 2021: 25). Bu doğrultuda hak, birçok sosyo-ekonomik koşulu içinde barındırdığından, çatı bir hak olarak nitelendirilmektedir. Bu kapsamda, onurlu yaşama hakkının sağlanması, bireylerin hem günlük yaşamlarını sürdürebilmeleri hem de insana yaraşır bir yaşam standardına ulaşmaları için temel bir gereklilik olarak öne çıkmaktadır.

Onurlu yaşama hakkı özellikle, acil ve olağanüstü durumlarda gündeme gelmektedir. İklim krizi, yaşam alanları üzerinde yıkıcı etkiler bırakarak “su hakkı”, “gıda hakkı”, ve “konut hakkı” gibi onurlu yaşamın temel koşullarını tehdit etmektedir. İklim krizinin hâkim olduğu olağan ve olağanüstü yaşam koşullarında dahi insanın onurlu bir şekilde yaşamasını sağlayacak önemli haklar demetine yeterli, güvenli, fiziksel, ekonomik, engelsiz, demokratik ve ayrımcı olmayan bir şekilde erişiminin sağlanması gerekmektedir (Yurtcanlı Duymaz, 2021: 25).

2.3.2. Sağlık Hakkı

Sağlık hakkı, “bireylerin bedensel, ruhsal ve sosyal açıdan tam bir iyilik hali” içinde olmalarını ifade eder. İnsanların yaşamlarını sürdürmeleri açısından hayati öneme sahip olan sağlık hakkı, yaşama hakkının tamamlayıcısıdır (Kösesoy Tan, 2024: 199). Sağlık

hakkı; ekonomik, sosyal ve kültürel haklara karşılık gelen ikinci kuşak haklar arasında yer almaktadır. Sağlık hakkı;

- “*Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (md. 56)*,
- *Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi (md. 12)*,
- *Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi (md. 24)*,
- *Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı (md. 16)*,
- *Avrupa Sosyal Şartı (md. 11)*” gibi önemli uluslararası ve bölgesel metinlerde yer almaktadır (Yurtcanlı Duymaz, 2021: 24).

Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi (1966: md.12) uyarınca taraf devletler, “herkesin, ulaşılabilir en yüksek fiziksel ve zihinsel sağlık standardına sahip olma hakkını” kabul etmektedir. T.C. Anayasası’nda (1982 [2017]: md.56) ise devletin “herkesin hayatını, beden ve ruh sağlığı içinde sürdürmesini sağlamak; insan ve madde gücünde tasarruf ve verimi artırarak, iş birliğini gerçekleştirmek” amacıyla hizmet vereceği hükme bağlanmıştır.

İklim değişikliğinin neden olduğu sıcaklık artışları sonucunda soğuğa bağlı insan ölümlerinde azalma yaşanırken, sıcağa bağlı ölümler ise artış göstermiştir (IPCC, 2014: 7-8). Birçok bilim insanının katıldığı bir araştırmaya göre, dünya genelindeki ölümlerin yaklaşık %9.4’ü sıcak ve soğuk hava koşullarına bağlı nedenlerden kaynaklanmaktadır. Bu oran, her yıl yaklaşık 5 milyon kişinin aşırı hava olayları nedeniyle yaşamını yitirdiğini göstermektedir. 20 yılı mercek altına alan çalışma, soğuğa bağlı ölümlerin sıcağa bağlı ölümlerden daha fazla olduğunu ortaya koymuştur. Ancak son yıllardaki veriler incelendiğinde sıcağa bağlı ölümlerin arttığı, soğuğa bağlı ölümlerin ise azaldığı görülmektedir. Araştırmacılar, iklim değişikliğine karşı önlem alınmadığı takdirde, bu ölümlerin her geçen gün artacağına dikkat çekmektedir (Yeşil Gazete, 2021).

İklim krizi; su, gıda ve vektör kaynaklı ölüm ve hastalıkların yanı sıra insanların ruh sağlığını da olumsuz etkilemektedir. Artan sıcaklıklar ve aşırı iklim olayları, geçim kaynaklarının ve kültürel değerlerin yok olmasına neden olarak insanların ruhsal durumunu olumsuz yönde etkilemektedir (IPCC, 2023: 6). Ayrıca iklim değişikliğinin

getirdiği belirsizlik ve kaygı, bireylerde tükenmişlik ve stres gibi psikolojik sorunları tetikleyebilir.

Bunların yanı sıra sıcak artışları, kuralık ve deniz seviyelerinin yükselmesi gibi faktörler tarımsal üretkenliğin azalmasına yol açarak insan sağlığını olumsuz etkileyecektir. Dünya Bankası, tarımsal üretkenliğin iklim krizine bağlı olarak 1961 yılından bu yana %21 oranında azaldığını açıklamıştır (Kılıç, 2024: 12). Dünya Bankası'nın “Dünya Kalkınma Raporu 2010: Kalkınma ve İklim Değişikliği” (2010: 4-5) adlı yayınına göre, küresel ortalama sıcaklıklarda meydana gelecek 2 °C artış 100 milyon ile 400 milyon arasında insanı açlık tehlikesiyle karşı karşıya bırakacaktır. Raporda böyle bir senaryonun gerçekleşmesi durumunda, her yıl yetersiz beslenmeden kaynaklı ölümlere ek olarak 3 milyon insanın daha ölümüne yol açacağı belirtilmiştir.

Ayrıca ilgili Raporda (The World Bank, 2010: 4-5), iklim değişikliğinin 1-3 milyar ilave insanın ihtiyaçlarını karşılayacak suya erişimini engelleyeceğine dikkat çekilmiştir. Temiz, sağlıklı, güvenli suya erişim, hijyenik koşulların sağlanması için temel bir gerekliliktir. Bu koşullara erişimin engellenmesi, ölümcül hatalıkların ve salgın hastalıkların artmasına neden olarak insanların sağlığını olumsuz yönde etkileyecektir. Ortaya çıkan salgın hastalıklar, gelişmiş ülkelerde dahi sağlık hizmetlerine zamanında ve eşit şekilde erişimi engelleyebilecektir (Yurtcanlı Duymaz, 2019: 494-495).

Sonuç olarak, sağlık hakkı iklim krizinin temel ve öncelikli sorunlarından biri haline gelmektedir. Bu nedenle, sağlık hizmetlerinin bu doğrultuda geliştirilmesi ve sürdürülebilirliğinin sağlanması büyük önem taşımaktadır. Aksi takdirde, iklim değişikliği kaynaklı sağlık risklerinin artması, toplumsal sağlık eşitsizliklerini derinleştirebilecektir.

2.3.3. Halkların Kendi Kaderlerini Tayin Etme ve Gelişme Hakkı

Kendi kaderini tayin, “diğerlerinin etkisi ve müdahalesi olmadan kendi kararlarını alabilme” anlamına gelmektedir. Kendi kaderini tayin ilkesi, BM Şartının ilk maddesinin ikinci fıkrasında “Uluslar arasında, halkların hak eşitliği ve kendi geleceklerini kendilerinin belirlemesi ilkesine saygı üzerine kurulmuş dostça ilişkiler geliştirmek” ifadeleri ile uluslararası hukuk düzeninde varlık bulmuştur (Birleşmiş Milletler Anlaşması, 1945: 5).

BM Şartında yer alan bu ilkenin uluslararası hukuk düzeninde hakka dönüşmesi, 1960 tarihli “BM Sömürge Ülkeler ve Halkların Bağımsızlıklarının Güvence Altına Alınmasına İlişkin Bildirgesi” ile olmuştur. Ancak kendi kaderini tayin etme hakkı, Bildirge kapsamında yalnızca sömürge halkları ile sınırlı tutulmuştur. Kendi kaderini tayin etme hakkının evrensel bir hakka dönüşmesi, 1966 tarihli İkiz Sözleşmeler olarak adlandırılan “Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesi” ve “Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi” ile olmuştur (Coşkun, 2019: 46). İlgili sözleşmelerin (Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesi, 1966: 1) kendi kaderini tayin etme hakkı başlıklı birinci maddelerinde “Bütün halklar kendi kaderlerini tayin hakkına sahiptir. Bu hak sayesinde halklar, kendi siyasi statülerini serbestçe belirleyebilir ve ekonomik, sosyal ve siyasi gelişmelerini özgürce sürdürebilirler” ifadeleriyle bu hak, evrensel insan hakları anlayışı içinde anlam kazanmıştır.

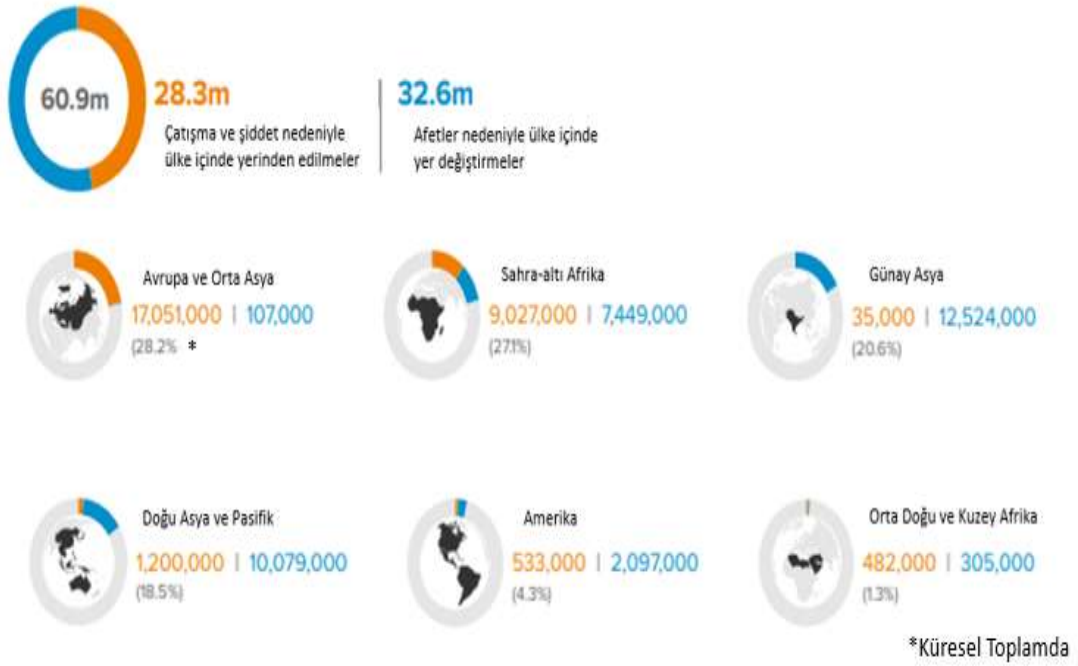
Halkların kendi kaderlerini belirlemesi, bir arada yaşama amacına sahip bir grup insanın yaşam koşullarını etkileyecek şartlar üzerinde ortak karar almasını ifade etmektedir. Bu doğrultuda hak, bir arada yaşayan insanların hayatlarının nasıl şekilleneceği ve gelişeceğinin belirlenmesi açısından önem arz etmektedir (Coşkun, 2019: 45). Ancak iklim krizi, halkların yaşam biçimlerine ve geçim kaynaklarına müdahale ederek kendi kaderlerini tayin etmelerini engellemektedir. Özellikle, çevresel koşullara sıkı sıkıya bağlı olan geleneksel yaşam tarzlarına sahip topluluklar, bu tehditten daha fazla etkilenmektedir. Bu topluluklar arasında küçük ada devletleri, kıyı bölgelerinde yaşayanlar, yerli halklar ve yerel topluluklar gibi kırılgan gruplar bulunmaktadır (Kovancı, 2022: 1549). Bu gruplar; politik, sosyal, ekonomik ve kültürel ilerlemelerini gerçekleştirememesi sonucu yaşam alanlarından, kültürel değerlerinden ve toplumsal bağlarından uzaklaşmak zorunda kalmaktadırlar. Bu nedenle iklim değişikliğinin sonuçları, halkların kendi kaderini belirleme ve gelişme haklarını önemli ölçüde engellemektedir (Yurtcanlı Duymaz, 2021: 28).

Ülke İçinde Yerinden Edilme İzleme Merkezi’nin (The Internal Displacement Monitoring Centre- IDMC) 2023 Ülke İçinde Yerinden Edilme Küresel Raporu’na göre (Global Report on Internal Displacement- GRID), 2022 yılında 60,9 milyon kişi ülke içerisinde yerini değiştirmek zorunda kalmıştır. Bu sayı, 2021 yılı verilerine göre %60’tan fazla bir artışı ifade etmektedir. Raporda, bu ölçekte bir yerinden edilme vakasının daha önce kaydedilmediği vurgulanmıştır. 2021’e kıyasla 2022 sonu itibarıyla yaşanan bu artış,

özellikle Ukrayna’da yaşanan çatışmalar başta olmak üzere küresel düzeyde yaşanan köklü çatışmalar ve doğal afetlerden kaynaklanmaktadır. 2020 yılının sonbaharından 2022 yılına kadar üç yıldır üst üste yaşanan La Nina hava olayları nedeniyle Pakistan, Nijerya ve Brezilya merkezli sel felaketleri doğal afet kaynaklı yerinden edinmelerde etkili olmuştur. Ayrıca Somali, Etiyopya ve Kenya’da yaşanan kuraklıklar da yerinden edilmeleri ciddi şekilde tetiklemiştir (IDMC, 2023: 2-3).

2022 yılında yerinden edilen toplam 60,9 milyon kişinin 28,3 milyonu çatışma ve şiddet sebebiyle yer değiştirmişken, 32,6 milyonu doğal afet sebebiyle yerlerini terk etmek zorunda kalmıştır. Doğal afet nedeniyle yer değiştirmelerin %98’i sel, fırtına ve kuraklık gibi hava koşullarına bağlı tehlikelerden kaynaklanmıştır. Sel felaketleri, 2016’dan bu yana ilk kez fırtınaları geride bırakarak en etkili faktör halini almıştır (IDMC, 2023: 9).

Bölgelere göre dağılımı gösteren Şekil 2.1’e göre, 17.158.000 kişi ve küresel toplamda %28,2 oranla Avrupa ve Orta Asya en fazla yerinden edinmenin yaşandığı bölgeler olmuştur. Avrupa ve Orta Asya aynı zamanda 17.051.000 kişiyle çatışma ve şiddet nedeniyle ülke içi yerinden edilmelerin en fazla yaşandığı bölge de olmuştur. Güney Asya ise 12.524.000 kişiyle en fazla afetler nedeniyle ülke içi yerinden edilmelerin yaşandığı bölge olmuştur (IDMC, 2023: 1). Yerinden edilme küresel bir olgu olmasına rağmen yerinden edilmiş kişilerin yaklaşık dörtte üçü yalnızca 10 ülkede yaşamaktadır. Bu ülkeler; Suriye, Afganistan, Demokratik Kongo Cumhuriyeti (DRC), Ukrayna, Kolombiya, Etiyopya, Yemen, Nijerya, Somali ve Sudan’dır (IDMC, 2023: 3).



Şekil 2.1. 2022 yılı bölgelere göre çatışma, şiddet ve afetler nedeniyle ülke içi yerinden edilmeler (IDMC, 2023: 1)

Daha önce belirtildiği gibi iklim krizi nedeniyle ülkelerinden göç etmek zorunda kalan insanlar “iklim mültecileri” olarak adlandırılmaktadırlar. Yapılan bilimsel araştırmalara göre, 2050 yılına kadar milyonlarca kişi iklim krizi nedeniyle göç etmek zorunda kalacaktır. Ülkelerin iklim kaynaklı göç oranları; ekonomik durum, eğitim düzeyi ve coğrafi faktörlere bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Afrika Kıtası’nın büyük kısmı, küçük ada devletleri ve Güney Asya halkları iklim krizinden en fazla etkilenecek ve göç etmek zorunda kalacak topluluklar arasında yer almaktadır (Coşkun Yağan, 2021: 1-3).

İklim mültecilerinin yaşadığı en önemli zorluk, hukuki zeminde mülteci haklarına sahip olmamalarıdır. Bu zorluk, mültecilik kavramını en belirgin şekilde tanımlayan 1951 tarihli Cenevre’de imzalanan Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşme’deki eksikliklerden kaynaklanmaktadır. Söz konusu Sözleşme’nin 1. maddesinin 2. fıkrasında yer alan tanımda mülteci kavramı, “ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir gruba mensubiyeti veya

siyasi düşünceleri yüzünden” yaşadığı ülkeden göç etmek zorunda kalan insanlara karşılık gelmektedir (Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşme, 1951: 2).

Sözleşmede sayılan nedenler dışında ortaya çıkan zorunlu göç durumları ise mültecilik statüsü kapsamında değildir. Bu eksiklik, sözleşmenin dönemin koşullarına göre hazırlanmasından kaynaklanmaktadır. Sözleşme, II. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan mültecilik sorununa odaklandığından günümüzde yaşanan göç sorunlarını içermemektedir. Dolayısıyla, günümüzde çevresel koşullarda gerçekleşen olumsuz değişikliklere rağmen uluslararası hukukta herhangi bir düzenleme yapılmamış ve iklim mültecileri sorunu göz ardı edilmiştir (Coşkun Yağan, 2021: 107-108).

2.3.4. Barınma Hakkı

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi (md.25), Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesinde (md.11) yer alan barınma hakkı, yeterli yaşam standardı hakkının bir unsuru olarak yer almaktadır. Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi’nde taraf devletlerin “beslenme, giyim ve konut dahil, yeterli bir yaşam düzeyi ve yaşama koşullarını sürekli olarak geliştirme hakkı” tanıyacağı hüküm altına alınmıştır. Yeterli konut; sosyal, ekonomik, kültürel, iklimsel, ekolojik ve diğer koşullar doğrultusunda belirlenmektedir. Yeterli konutun temel asgari kriterleri ise “kullanım hakkı güvenliği, hizmetlerin kullanılabilirliği, karşılanabilirlik, yaşanabilirlik, erişilebilirlik, uygun konum ve kültürel yeterlilik” olarak sıralanabilir (Rajagopal, 2022: 3).

İklim krizi, onurlu yaşamın bir parçası olan barınma hakkını çeşitli şekillerde etkilemektedir. Çevresel bozulmalar, aşırı hava olayları, sel, deniz seviyelerin yükselmesi insanların güvenli şekilde barınmasını engelleyerek büyük göç dalgalarına sebep olmaktadır. İklim krizi ve onunla ilişkili etkiler karşısında “yüksek ve yoğun nüfuslu kıyı ve mega-delta alanları, küçük ada devletleri, kurak ve yarı kurak yerler ile kutup bölgeleri” en kırılgan bölgeler arasında yer almaktadır. Ayrıca iklim krizine karşı yeterli önlemlerin ve uyum politikalarının alınmadığı kentsel alanlar ile doğaya sıkı sıkıya bağlı kırsal alanlar da riskli bölgeler arasında sayılmaktadır. Bu bölgelerden göç etmek zorunda kalan kişilerin onurlu bir şekilde göç etme, göç zamanında ve göç ettikleri bölgelerde yeterli yaşam standardına erişme ve barınma hakkının güvence altına alınması gerekmektedir (Yurtcanlı Duymaz, 2019: 497; Kösesoy Tan, 2024: 200-201).

İklim afetlerine bağılı olarak evlerini kaybeden mağdurlar, konutlarının yeniden inşasında yaşanan gecikmelere bağılı olarak uzun süreli geçici barınma merkezlerinde yaşamaktadırlar. Örneğin, Fiji’de yaşanan tropikal kasırğa üzerinden beş yıl geçmesine rağmen mağdurlar çadırlarda yaşamaya devam etmektedirler. Sandy kasırgasının üzerinden on yıl geçmesine rağmen kasırganın New York şehrindeki toplu konutlara verdiği zararlar henüz onarılamamıştır. Gelişmiş ülkelerde bile afet sonrası yeniden yapılanma için sağlanan mali destek yetersiz kalmaktadır. Bunlara ek olarak afet sonrası yeniden yapılanmanın sıklıkla elitlerin çıkarlarına hizmet etmesi var olan eşitsizlikleri artırmaktadır (Rajagopal, 2022: 7).

İnsan Hakları Özel Raportörü Balakrishnan Rajagopal (2022: 3), barınma hakkının vazgeçilmez unsuru olan “konutun kendisi, konut inşaatı ve kentsel genişlemeye bağılı olarak ormazsızlaşma, çölleşme, biyoçeşitlilik kaybı, zeminin geçirimsiz hale gelmesi, enerji ve su kaynaklarının tüketilmesine” yol açarak aynı zamanda iklim değişikliğinin de önemli bir etkeni olarak karşımıza çıktığını ifade etmiştir. Bu bağlamda Rajagopal raporunda haklara uygun, iklime dirençli ve karbon nötr konutlara doğru adil bir geçişin sağlanarak konut sektörüne zamanında ve iyi planlanmış bir müdahale gerektiğine dikkat çekmiştir. İklimle dayanaklı ve karbon nötr konutlara adil bir geçişin sağlanabilmesi için maliyetlerin hiç kimseyi geride bırakmayacak şekilde düzenlenmesini gerekli kılmaktadır. Ayrıca bu geçiş, enerji verimliliğini artırmayı, evlerde yüksek verimli ve düşük emisyonlu aydınlatma cihazlarının teşviki, bina yönetmelikleri ve standartlarına sürdürülebilirliği dahil etmeye kadar genişletilmiş bir yaklaşımı içermektedir. Ayrıca düşük karbonlu inşaat yöntem ve malzemeleri teşvik edilerek iklim değişikliği direnci yüksek kentsel planlamaya entegre edilmelidir (Rajagopal, 2022: 12-13).

2.4. Hak Temelli Yönetim Anlayışı

Hak temelli yönetim anlayışı (HRBA- Human Rights Based Approach), hakların korunması ve uygulanmasını öncelikli olarak ele almaktadır. Bu doğrultuda, hükümetlerin, kuruluşların ve diğer paydaşların politika oluştururken ve uygularken insan haklarına saygı göstermeleri beklenmektedir. Çoğu hukuk sisteminde, insan haklarına öncelik verilir. Bu sayede, düzenleyici yaklaşımlarda genellikle düşük önceliğe sahip görülen konular, hak temelli yaklaşım sayesinde vurgulanarak gerekli önem verilebilir (Kovancı, 2022: 1539).

Küresel iklim değışikliğı, sınır ve zaman tanımaksızın tüm insanları etkileyen ve temel insan haklarının gerçekleşmesini ve kullanımını tehdit eden ciddi ve yaygın bir sorundur. Bu zorlu yaşamsal ve varoluşsal sorunla mücadelede sürdürülebilirliği sağlamak, temel haklara verilen zararı önlemek veya azaltmak, iklim adaletini temin etmek gerekmektedir. Ayrıca, özellikle dezavantajlı konumda olan bireylerin yanı sıra herkesin bu mücadelede etkin rol alabilmesini sağlayacak, sorumlu kişi ve kurumların hesap verebilirliğini güvence altına alacak bir mekanizma gerekmektedir. Bu nedenlerle, iklim değışikliğı ve sonuçlarına yönelik insan haklarını önceleyen bir yönetim ve mücadele anlayışının benimsenmesi önem arz etmektedir. “BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği” (Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights-OHCHR), iklim değışikliğinin bir insan hakkı ihlali olduğunu ve insan hakları çerçevesinde çözümlenmesi gerektiğini belirtmiştir (Yurtcanlı Duymaz, 2021: 36; Kovancı, 2022: 1538-1541).

Yurtcanlı Duymaz (2021: 44), iklim değışikliğı rejiminde, hak temelli yönetim anlayışının varlığından söz edebilmek için aşağıdaki şartların bulunması gerektiğini belirtmektedir:

- İklim krizi ile mücadele kapsamında öngörülen yükümlölüklerin tüm insanların hak ve özgürlüklerini koruyacak biçimde düzenlenmesi,
- Temel hakların ihlaline yol açabilecek faaliyetlerin engellenebilmesi için mümkün olan tüm kaynakların seferber edilmesi,
- Bu faaliyetlerin etkili bir şekilde denetlenmesi için denetleme mekanizmalarının geliştirilmesi,
- İklim krizi ile mücadele sürecinde yeni hak ihlallerinin ortaya çıkmaması için gerekli önlemlerin alınması,
- Kayıp ve zararların adil ve hakkaniyetli şekilde paylaşımının sağlanması,
- Yeni kamu yönetimi anlayışının iklim rejimine entegre edilmesi.

Yurtcanlı Duymaz (2021: 36); hak ihlallerini, ayrımcı uygulamaları ve eşitsizlikleri düzeltmeyi amaçlayan bu yaklaşımın üç temel niteliğini ise şöyle ifade etmektedir:

- İklim değişikliğiyle ilgili tüm politika, plan, program ve projeler geliştirilirken, temel hedef ve stratejiler belirlenirken, önlemler alınırken ve denetim yapılırken insan haklarının korunması en önemli amaç olmalıdır,
- İklim değişikliği ile mücadelede, hak sahipleri ve haklarıyla ilgili olarak muhataplar ve yükümlülükler açıkça tanımlanmalıdır,
- İklim değişikliğiyle mücadelede, uluslararası insan hakları hukukundan gelen normlar, ilkeler ve standartlar her aşamada yönlendirici olmalıdır.

Yurtcanlı Duymaz (2021: 36), bu temel nitelikler dışında dördüncü ve önemli bir koşul olarak denetim mekanizmalarının sayılabileceğinden söz etmektedir. Sözleşmesel yükümlülüklerin uygulanabilirliği için bu koşulun varlığı gereklidir. Nitekim, iklim krizi gibi hem çıkış noktası hem de sonuçları ekonomik temelli olan böylesine bir sorunun çözümüne yönelik uygulanacak yükümlülüklerin denetlenmesi elzemdir. Ayrıca bu koşul taraf devletlerin birbirine olan güvensizliğini de ortadan kaldıracaktır.

2.5. Küresel İklim Değişikliği Rejimi ve İnsan Hakları

1970'lerden itibaren iklim değişikliği konusunda oluşturulan küresel rejim, iklim değişikliği ile insan hakları arasındaki ilişkinin kurulmasına olanak sağlamıştır. Rejimin ilk dönemlerinde bu ilişki sınırlı olsa da zamanla birçok insan hakkı kapsama alınarak geliştirilmiştir. Kovancı (2022: 1537), “sosyal adalet, hakkaniyet, ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluk, gelecek kuşaklar, kuşaklar arası adalet ve kuşak içi adalet, sınıfsal adalet, toplumsal cinsiyet adaleti” gibi taleplerin zamanla dile getirildiğini belirtmiştir. Bu gelişmeler neticesinde iklim değişikliği, çevresel veya teknik analizlerin ötesine geçerek sosyal ve insani bir sorun olarak ele alınmaya başlamıştır (Kovancı, 2022: 1539).

İnsan hakları ve iklim değişikliği arasındaki ilişki ilk olarak “1972 Stockholm İnsan Çevresi Konferansında” ortaya konmuştur. Daha önce de yer verildiği gibi Stockholm Bildirisi'nin ilk maddesinde yer alan “İnsan, onurlu ve refah dolu bir yaşama izin veren kaliteli bir çevrede özgürlük, eşitlik ve yeterli yaşam koşullarına sahip olma temel hakkına sahiptir.” ifadesi bu ilişkiyi açıkça ortaya koymaktadır (The Stockholm Declaration, 1972: 3).

BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi ve Kyoto Protokolü'nde ise “gelişme hakkı” dışında herhangi bir insan hakkına yer verilmemiştir (Kovancı, 2022: 1539). 16. Taraflar Konferansı'nın bir parçası olarak 2010 yılında kabul edilen Cancun Anlaşması'nda “hak söylemi” açıkça ve ilk defa yer almıştır. Anlaşma ile taraf devletler, iklim değişikliğine yönelik eylemlerinde insan haklarına saygı göstermeye çağrılmıştır (Yurtcanlı Duymaz, 2021: 43). Anlaşmada İnsan Hakları Konseyi'nin 10/4 sayılı kararına referans verilerek iklim değişikliğinin insan haklarına erişim üzerinde doğrudan ve dolaylı etkileri olduğu ve özellikle iklim değişikliğinin cinsiyet, yaş, yerli topluluklar veya azınlıklar gibi halihazırda savunmasız grupları daha fazla etkileyebileceği ifade edilmiştir (Kovancı, 2022: 1540; The Cancun Agreements, 2011: 2).

İklim krizi ve insan hakları arasındaki sınırlı ilişki, 2016 yılında Paris Anlaşması'nın yürürlüğe girmesiyle daha kapsamlı bir hal almıştır. Paris Anlaşması'nın başlangıç hükümlerinde taraf ülkelere,

“iklim değişikliğinin ele alınması için eyleme geçerken insan hakları, sağlık hakkı, yerli halklar, yerel topluluklar, göçmenler, çocuklar, engelli bireyler ve hassas durumdaki kişilerin hakları ve kalkınma hakkının yanı sıra toplumsal cinsiyet eşitliği, kadınların güçlendirilmesi ve kuşaklar arası adalet konularına yönelik sorumluluklarına saygı göstermeleri, bunları teşvik etmeleri ve dikkate almaları gerektiği” vurgulanmıştır (Paris Anlaşması, 2021: 2).

Anlaşmada geçen “saygı duyma” ifadesi, taraf devletlere herhangi bir sorumluluk veya koruma yükümlülüğü getirmeyen sınırlı bir anlam taşımaktadır. Oysa hak temelli yaklaşıma göre devletlerden tüm bireyler için tüm insan haklarına saygı göstermeleri, bu hakları korumaları, geliştirmeleri ve uygulamaları beklenir. Bu çerçevede, Anlaşma insan haklarını gerçekleştirme amacına yönelik temel gereksinimleri karşılamaktan uzaktır (Yurtcanlı Duymaz, 2021: 44).

Sera gazı emisyonlarını sınırlandırma veya azaltma yükümlülüğü, insani ve toplumsal sonuçlara odaklanmaktan ziyade ekonomik sonuçlara öncelik vermektedir. Ekonomik kalkınmanın ve gıda tedarik zincirinin zarar görmeyeceği bir süreç öngörülmüştür. Diğer bir ifadeyle, tüm insanlık için varoluşsal tehditler oluşturan küresel

bir krize ekonomik kaygılar nedeniyle derhal uygulanacak bir çözüm planı hayata geçirilememiştir. Bu nedenle, küresel iklim rejimi ahlaki bir ödevin parçası olmaktan, şeffaflık ve katılımcılığa dair temennilerden öteye geçememiştir (Yurtcanlı Duymaz, 2021: 46-47).

İklim krizinin etkileri, eşitsizliklerle birlikte yönetsel boyutta da kendini göstermektedir. Küresel iklim rejimine yön veren gelişmiş ülkeler, sorunun insani ve toplumsal boyutundan ziyade ekonomik sonuçlarına odaklanılmasını sağlamıştır. Ekonomik odaklı bu perspektif, iklim krizinin insan hakları anlayışıyla ele alınmasını engellemiştir. Gelişmiş ülkelerin bu tutumu, gelişmemiş ülkeler tarafından eleştirilmemekte hatta benimsenmektedir. Gelişmemiş ülkelerin bu tutumu benimsemelerinin temel nedeni, ekonomik kaygılar ve kalkınmalarını engelleyen yükümlülükleri azaltma isteğidir (Yurtcanlı Duymaz, 2021: 52).

İklim değişikliği uyum politikaları, her coğrafyanın ve toplumun özelliklerine göre farklılık göstermektedir. Bu nedenle küresel iklim rejimi, uyum politikaları kapsamında somut tedbirler ve yükümlülükler önerememektedir. Taraf devletlere geniş bir takdir yetkisi verilerek yalnızca uyum politikalarını uygulamaları beklenmektedir. Ancak, bu politikaların uygulanmasıyla iklim krizinin etkileri giderek artmış ve daha fazla insanı etkilemeye başlamıştır. Bu nedenle, uyum politikalarının insan haklarını koruma konusunda etkili olmadığı görülmektedir (Yurtcanlı Duymaz, 2021: 48).

Küresel iklim rejiminin, “bilgilendirme, karar alma süreçlerine katılım sağlama, yargısal ve idari başvuru mekanizmaları” gibi usule ilişkin yükümlülükler bakımından da eksiklikleri ve yetersizlikleri bulunmaktadır. Ahlaki ödevin bir parçası olarak taraf devletlere temennide bulunmaktan öteye geçememe sorunu, usule ilişkin yükümlülükler için de geçerlidir. Halbuki hak temelli bir çözüm arayışında, herkesin tehlikeler ve riskler hakkında bilgi edinmesi gerekmektedir. Özellikle korunmaya muhtaç gruplar başta olmak üzere herkesin sürece katılımı sağlanarak eşitliğin temin edilmesi beklenmektedir. Bilgilendirme ve katılımın engellenmesi durumunda başvurulacak idari ve hukuki makamların eksikliği de bu sorunu derinleştirmektedir. Bu nedenlerle küresel iklim değişikliği rejiminin öngördüğü usullerin de hak temelli yönetim anlayışının gereklerini içerdiğinden söz edilememektedir (Yurtcanlı Duymaz, 2021: 50-51).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TÜRKİYE’NİN İKLİM KRİZİ POLİTİKALARININ ANALİZİ

Üçüncü bölümde, Türkiye’nin iklim krizine yönelik politikaları tarihsel bir perspektifte ele alınacaktır. Ayrıca, Türkiye’nin çeşitli politika belgeleri incelenecektir. İncelenecek belgeler; “Kalkınma Planları, Çevre Kanunu, Türkiye İklim Değişikliği Stratejisi (2010-2023), İklim Değişikliği Uyum Stratejisi ve Eylem Planı (2011-2023) ile İnsan Hakları Eylem Planı” olarak belirlenmiştir.

3.1. Türkiye’nin İklim Krizi Politikalarının Tarihsel Gelişimi

Türkiye’nin iklim krizine ilişkin politikaları, küresel iklim politikalarına paralel olarak 1990’lı yıllarda başlamıştır. İklim değişikliği konusunda ilk ciddi çalışmalar, BMİDÇS’nin hazırlık sürecinde yapılmıştır (Tekeli, 2011: 85). Diğer bir ifadeyle iklim, Türkiye’nin 2004 yılında BMİDÇS’ye taraf olmasının ardından gerçek anlamda ulusal bir politika konusu olarak ele alınmaya başlamıştır. Bu tarihten itibaren hem özel sektör hem de sivil toplum sürece dahil olmuş ve kamuoyunda farkındalık oluşmuştur. Her ne kadar gerçek anlamda iklim politikalarının BMİDÇS’ye taraf olunmasının ardından başladığı kabul edilse de öncesinde de Türkiye küresel iklim müzakerelerine katılmış ve iklim krizi ile ilgili doğrudan ya da dolaylı ulusal çalışmalar yapmıştır (Baltacı, 2019: 114). Bu nedenle, sürecin 1980’li yıllardaki öncü çalışmaları da kapsayacak şekilde analiz edilmesi amaçlanmaktadır.

1981 yılında Türkiye Çevre Sorunları Vakfı, iklim krizini doğrudan ele almasa da çevre sorunlarına dikkat çeken ilk envanter çalışmasını hazırlamıştır (Ediger, 2014: 146). Türkiye, 1989 yılının Kasım ayında ise Hollanda hükümetinin sponsorluğunda gerçekleştirilen “Noordwijk İklim Değişikliği Konferansı’na” bakan düzeyinde katılım sağlamıştır. Konferansın çıktısı olan “Noordwijk Atmosfer Kirliliği ve İklim Değişikliği Bildirgesi”, Türkiye tarafından kabul edilmiştir. Konferansa katılan ülkelerin tamamı emisyon azaltım hedeflerinde bulunmasalar da imzaladıkları Bildirgede emisyon azaltma ihtiyacını kabul etmişlerdir (Tekeli, 2011: 86-87).

Türkiye’nin ilk ciddi katılım gösterdiği uluslararası etkinlik, 1990 yılında Cenevre’de gerçekleştirilen İkinci Dünya İklim Konferansı’dır. Türkiye, iki bölümden

oluşan Konferansın her iki bölümünde de yer almıştır. Bu toplantılardan yaklaşık bir yıl sonra, Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü koordinasyonunda ilk kez iklim değişikliği araştırma birimi ve uluslararası koordinasyon çalışması oluşturulmuştur (Tekeli, 2011: 87-88). Genel müdürlük koordinasyonunda, 1991-1992 yıllarında Rio Zirvesine hazırlık amacıyla daha kapsamlı ve iklim krizini konu alan çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalarda, Türkiye'nin özgün koşulları göz önünde bulundurularak Zirveye katılma fikri benimsenmiştir (Ediger, 2014: 146-147). Ancak Zirveye hazırlık amacıyla yapılan çalışmalar, BMİDÇS'ye zemin hazırlama noktasında son derece yetersiz kalmıştır (Tekeli, 2011: 88).

Türkiye, Bulgaristan ve Çekoslovakya ile birlikte 1992 Rio Zirvesi'nde BM Genel Kurulu tarafından kabul edilen BMİDÇS'nin eklerinde yer alan ülke listeleri konusunda çekince bildirmiştir. Buna rağmen Türkiye, imzaya açılan metnin her iki listesinde de yer almıştır. Bu nedenle Türkiye Zirve sırasında BMİDÇS'ye taraf olmamıştır (Tekeli, 2011: 93). Sözleşmenin Ekleri, ülkelerin taahhütlerini içermektedir. Ülkelerin taahhütleri, taşıdıkları şartlara ve İktisadi Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (Organisation for Economic Co-operation and Development-OECD) üyeliklerine göre belirlenmektedir. Bu çerçevede, taraf ülkeler Sözleşme kapsamındaki Ek-I ve Ek-II olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. OECD'nin kurucu üyesi olan ülkeler her iki protokolde de yer almıştır. Ek-I'deki ülkeler, sera gazı emisyonlarını azaltma yükümlülüğü altına girerken; Ek-II'deki ülkeler ise Ek dışı gelişmekte olan ülkeler için emisyon azaltım finansmanı sağlama yükümlülüğüne sahiptir. Türkiye, Rio Zirvesi ile başlayan süreçte OECD'nin kurucu üyesi olması nedeniyle hem Ek-I hem de Ek-II protokollerine dahil edilmiştir²⁴.

Türkiye, 1995 yılına gelindiğinde Sözleşmeye taraf olmamış olsa da iklim ve çevre konusundaki çalışmalarına ve uluslararası müzakerelere katılmaya devam etmiştir. Devlet Planlama Teşkilatı öncülüğünde Ulusal Çevre Eylem Planı'nın oluşturulması için çalışmalar başlatılmıştır (Ediger, 2014: 147). 2001 yılının başında 6. Taraflar Konferansı'nın hemen ardından, kurumsal yapılanmanın sağlanması amacıyla Başbakanlık genelgesiyle "İklim Değişikliği Koordinasyon Kurulu (İDKK)"

²⁴ İklim Değişikliği Başkanlığı. Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi. <https://iklim.gov.tr/bm-iklim-degisikligi-cerceve-sozlesmesi-i-33> (Erişim Tarihi: 20.03.2024).

kurulmuştur. İDKK, günümüzde “İklim Değişikliği ve Uyum Koordinasyon Kurulu (İDUKK)” olarak yapılandırılmıştır²⁵.

Bu çalışmaların yanı sıra, Türkiye, Marakeş Zirvesi’ne kadar gelişmekte olan ülkeler arasında yer aldığı için Ek’lerden çıkarılma ve Ek-1 ülkeleri için özel bir statü oluşturulması gerekliliğini dile getirmiştir. Ancak Sözleşmenin çok taraflı yapısı ve imzacı ülkelerin onayının alınması gibi nedenlerle süreç uzun sürmüştür. Türkiye, bu durumun adil olmadığı ve ülkenin gelişimine engel olacağı gerekçesiyle BMİDÇS’ye uzun yıllar taraf olmamış ve müzakerelerde gözlemci konumda yer almıştır (Baltacı, 2019: 114-115).

2000’li yıllara kadar izlenen stratejinin sonucunda, 2001 yılında Fas’ın başkenti Marakeş’te gerçekleşen 7. Taraflar Konferansı’nda Türkiye, Ek-II listesinden çıkarılmış ve Ek-I ülkelerinden farklı olan statüsü tanınmıştır. Böylece Türkiye’nin finansal destek, kapasite geliştirme ve teknoloji transferi olanaklarından yararlanabileceği kabul edilmiştir²⁶. Bu kararın ardından, “Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesine Katılmamızın Uygun Bulunduğuna Dair Kanun” 16/10/2003 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde (TBMM) kabul edilmiştir. Türkiye, 24/05/2004 tarihinde ise Sözleşmeye resmen taraf olmuştur (Ediger, 2014: 147-148).

Türkiye, Sözleşmeye taraf olmasıyla iki temel yükümlülük altına girmiştir:

- Sera gazı emisyonlarının azaltılması amacıyla ulusal bir envanterin hazırlanması, bu envanterin belirli dönemlerde güncellenmesi, yayımlanması ve Taraflar Konferansı için hazır bulundurulması,
- İklim değişikliğini azaltmaya ve iklim değişikliğine uyuma yönelik ulusal ve bölgesel programların oluşturulması, uygulanması, yayımlanması ve düzenli olarak güncellenmesi (Ediger, 2014: 148).

İklim Değişikliği Koordinasyon Kurulu, 2004 yılından itibaren faaliyetlerini artırmış ve 1–3 Eylül 2004 tarihlerinde Ankara’da “İklim Değişikliği Konferansı”

²⁵ İklim Değişikliği Başkanlığı. İklim Değişikliği Koordinasyon Kurulu. <https://iklim.gov.tr/idukk-i-13> (Erişim Tarihi: 20.03.2024).

²⁶ İklim Değişikliği Başkanlığı, Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi, a.g.k.

düzenlemiştir. Bu faaliyetler kapsamında, konuya ilişkin uzmanlar bir araya gelerek çalışma grupları oluşturulmuş ve çeşitli raporlar hazırlanmıştır. Aynı yıl TBMM’de, “Küresel Isınma Araştırma Komisyonu” kurulmuştur (Ediger, 2014: 148).

BMİDÇS kapsamında EK-I ülkesi olarak Türkiye’nin dört yılda bir sunması gereken ulusal bildirimlerden ilki, 20’den fazla kurum 100’den fazla akademisyenin katılımıyla hazırlanmış ve 2007 yılında BMİDÇS Sekreteryasına sunulmuştur. Bildirimde, iklim değişikliğinin Türkiye üzerindeki etkileri arasında artan yaz sıcaklıkları ve buna bağlı yüzey sularında kayıp ve kuraklık, azalan kış yağışları, toprak bozulması, kıyı erozyonu ve seller sayılmıştır. Ayrıca Türkiye’nin 1990 ile 2004 yılları arasındaki karbon salınımında %74’lük bir artış yaşandığı belirtilmiştir. Bu oran, Türkiye’nin o dönemde dünya genelinde en yüksek karbon salınımı yapan ilk 25 ülke arasında yer aldığını göstermektedir (Ediger, 2014: 149; T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2012: 5).

Türkiye, 1997 yılında Japonya’da kabul edilen ancak o tarihte yürürlüğe girmemiş olan Kyoto Protokolü’nü, BMİDÇS kapsamındaki belirsizlikler nedeniyle imzalamamıştır. Protokol’ün ilk sorumluluk döneminin sonlarına doğru Türkiye, Protokol’e katılma sürecini resmen başlatmıştır. Nitekim, Türkiye 2009 yılında Kyoto Protokolü’ne taraf olmuştur (Tekeli, 2011: 101). Tekeli (2011: 101), Türkiye’nin Kyoto Protokolü’ne katılmasında daha çok negatif motivasyonun ve dışarıda kalmanın getirdiği kaygıların etkili olduğunu ifade etmiştir.

Protokol’ün kabul edildiği 1997 yılında Türkiye BMİDÇS’ye taraf olmadığından dolayı Protokol’ün sera gazı emisyonu azaltma veya sınırlama yükümlülüklerinin yer aldığı Ek-B listesine dahil edilmemiştir. Bu nedenle, Türkiye’nin Protokol’ün birinci döneminde herhangi bir yükümlülüğü bulunmamaktadır²⁷. Tablo 3.1.’de, BMİDÇS ve Kyoto Protokolü’ne taraf olan, ancak konumları farklı düzenlenen ülkeler yer almaktadır. Tabloya göre Türkiye, BMİDÇS’nin EK-1 listesinde bulunmasına rağmen, Protokol’ün Ek-B listesinde yer almayan tek ülke olarak öne çıkmaktadır.

²⁷ T.C. Dışişleri Bakanlığı. Kyoto Protokolü. <https://www.mfa.gov.tr/kyoto-protokolu.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 02.04.2024).

Tablo 3.1. BMİDÇS ve Kyoto Protokolü karşısında kritik ülkeler (Aktaran Ediger, 2014: 149)

BMİDÇS	Kyoto Protokolü Listesi	İlgili Kyoto Protokolü Maddeleri	Kritik Kyoto Protokolü Ülkeleri	Kritik Kyoto Protokolü Dışı Ülkeleri
Ek-I	Ek-B	Madde 3.9		ABD
	Ek-B Dışı		Beyaz Rusya	Türkiye
Ek-I Dışı	Ek-B Dışı	Madde 9	Kıbrıs (GKRY)	Kazakistan
			Malta	
			G. Kore	
			Meksika	
			Arjantin	

“Türkiye İklim Değişikliği Stratejisi: 2010-2023” ve “İklim Değişikliği Uyum Stratejisi ve Eylem Planı (2011-2023)” belgeleri, 2010 yılında Yüksek Planlama Kurulu tarafından onaylanarak yürürlüğe girmiştir. Türkiye, Strateji Belgesi’nde ülkenin ekonomik ve demografik gelişimlerini dikkate alarak sera gazı azaltımı taahhüdünde bulunmadığını ifade etmiştir. Bununla birlikte, sürdürülebilir kalkınma ve yoksullukla mücadele politikalarını olumsuz etkilemeden sera gazı emisyonlarını azaltma çabasında olunacağı belirtilmiştir (Türkiye İklim Değişikliği Stratejisi: 2010-2023, 2010: 6).

Türkiye, 2016 yılında imzaladığı Paris İklim Anlaşması’nı 2021 yılında onaylamıştır. Anlaşmanın onaylanmasının gecikmesinin çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Bu nedenler arasında, öncelikle ABD’nin Anlaşmadan çekilmesi ve Türkiye’nin Anlaşmanın Ek-1 listesi kapsamında gelişmiş ülkeler kategorisinde yer alması bulunmaktadır (Baltacı, 2019: 117). ABD’nin Anlaşmadan çekilmesi, küresel iklim politikaları ve hedefleri üzerinde belirsizlik yaratmış ve uluslararası platformlardaki müzakerelerin yavaşlamasına neden olmuştur. Bu durum, Türkiye gibi ülkeler için kendi iklim politikalarını ve taahhütlerini daha dikkatli bir şekilde değerlendirme ve şekillendirme fırsatı da sunmuştur.

Paris İklim Anlaşmasının onaylanmasının ardından, 29 Ekim 2021’de yayımlanan Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi²⁸ ile Çevre ve Şehircilik Bakanlığı’nın, “Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı” olarak ismi değiştirilerek teşkilat yapısı düzenlenmiştir. Son düzenlemeyle birlikte, Tarım ve Orman Bakanlığı bünyesinde bulunan Çölleşme ve Erozyonla Mücadele Genel Müdürlüğü, Bakanlığın merkez birimi haline getirilmiş, Meteoroloji Genel Müdürlüğü ise Bakanlığa bağlı bir kuruluş olarak yeniden yapılandırılmıştır. Ayrıca, İklim Değişikliği Başkanlığı, Bakanlığın bağlı kuruluşu olarak kurulmuştur. Bakanlığın yapılandırılmasındaki amaç şöyle belirtilmektedir:

“yerleşmeye, çevreye ve yapılaşmaya dair mevzuatı hazırlamak, kentsel dönüşüm çalışmalarını yürütmek, uygulamaları denetlemek, mesleki hizmetlerin gelişmesini sağlamak, çevre kirliliğini önlemek ve çevremizin ve doğanın korunmasını sağlamak ve iklim değişikliği etkileriyle mücadele etmek üzere yapılandırılmıştır”²⁹.

3.2. Türkiye’nin Ulusal Politika Belgelerinde İklim Değişikliği ve Çevre Hakkı

Bu başlıkta, iklim değişikliği çevre hakkının ihlali olarak ele alınacak ve Türkiye’nin politika belgeleri incelenecektir. Bu incelemeler sonucunda, Türkiye’nin politika belgelerinin iklim krizinin insan haklarının kullanımı ve gerçekleşmesi üzerindeki olumsuz etkilerini önlemedeki rolü ve işlevi değerlendirilecektir. Bu doğrultuda, ulusal iklim rejiminin bir parçası olan temel politika belgelerinin hak temelli yönetim anlayışının gereklerini içerip içermediği araştırılacaktır.

Daha önce belirtildiği üzere, Türkiye’nin iklim değişikliği ile ilgili politikaları 1990’lı yıllarda başlamış ancak Türkiye’nin BMİDÇS’ye taraf olmasının ardından iklim, gerçek anlamda bir politika konusu olarak ele alınmaya başlanmıştır. Bu kapsamda, incelenecek politika belgeleri, 2004-2023 yıllarını kapsayan dönemi içermektedir. Bu belgeler;

²⁸ 85 sayılı Bazı Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, 29.10.2021 tarihli ve 31643 sayılı Resmî gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

²⁹ T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. <https://csb.gov.tr/tarihcemiz-i-7012#> (Erişim Tarihi: 21.03.2024).

- Kalkınma Planları,
- Çevre Kanunu,
- Türkiye İklim Değişikliği Stratejisi: 2010-2023,
- Türkiye Cumhuriyeti İklim Değişikliği Eylem Planı: 2011–2023,
- İnsan Haklar Eylem Planı’dır.

3.2.1. Kalkınma Planları

Kalkınma Planları; ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda gelişme ve kalkınmayı sağlamayı amaçlayan ve bu amaçlara yönelik hedef ve politikalar içeren temel politika belgeleri olarak kabul edilmektedir³⁰. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nın “Ekonomik Hükümler” başlıklı İkinci Bölümü’nde yer alan 166. maddesinin “ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmayı, özellikle sanayi ve tarımın yurt düzeyinde dengeli ve uyumlu biçimde hızla gelişmesini, ülke kaynaklarının döküm ve değerlendirilmesini yaparak verimli şekilde kullanılmasını planlamak” hükmü ile kalkınmanın planlanmasına dair esaslar belirtilmiştir (T.C. Anayasası, 1982 [2017]: md.166).

1960 yılında “Devlet Planlama Teşkilatı (DPT)” kurulmuştur. Bu doğrultuda, Türkiye’de sosyal ve ekonomik kalkınmanın sağlanması amacıyla ilk Kalkınma Planı 1963 yılında hazırlanmıştır. DPT, 2011 yılında Kalkınma Bakanlığı’na dönüştürülmüştür. Günümüzde ise bu yapı, “Strateji ve Bütçe Başkanlığı” olarak faaliyetlerine devam etmektedir.

Türk kalkınma planlarının temel ilkesi; “kamu kesimi için emredici, özel sektör için yol gösterici” niteliktedir. Planlı kalkınma süreci, karar alma süreçlerini uzun vadeli hedeflere odaklamayı ve bu hedeflere uygun planlar oluşturmayı gerektirmiştir. Bu süreç demokratik bir yönetimde şeffaflığı, sorumluluğu ve denetimi kolaylaştırarak keyfi uygulamaları önlemiş ve idarenin belirli prensiplere uyumunu sağlamıştır³¹.

³⁰ Strateji ve Bütçe Başkanlığı. Ülkemiz Kalkınma Plancılığı. <https://onikinciplan.sbb.gov.tr/ulkemiz-kalkinma-planciligi/> (Erişim Tarihi: 13.06.2024).

³¹ Strateji ve Bütçe Başkanlığı, Ülkemiz Kalkınma Plancılığı, a.g.k.

Kalkınma planlarında neredeyse her sektör için mevcut durum değerlendirilir, ardından hedefler ve ilkeler belirlenir. Bu çerçevede, planlı ekonomilerde iklim değişikliği ve çevre politikalarının kalkınma planlarında yer alması doğal bir durumdur. Her ne kadar kalkınma planlarının etkisi geçmişe göre azalmış olsa da iklim değişikliğinin önlenmesi ve çevre hakkının korunmasının bu belgelerde yer alması önem arz etmektedir. Çünkü bu politikalar, daha önce de sözü edildiği gibi TBMM tarafından onaylanan üst politika belgelerinde yer alarak kamu kesimi için bağlayıcılık kazanırken özel sektör için ise yönlendirici olacaktır (Keleş, Hamamcı ve Çoban, 2012: 523).

Kalkınma Planlarının hayata geçirilmesinin hükme bağlanmasının ardından ilk kalkınma planları olan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967) ve İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1968-1972) çevre konusu doğrudan ele alınmamıştır. Birinci Kalkınma Planı'nda “sosyal kalkınma ve gelişme” ile “tarım ve endüstriyel üretim”, İkinci Kalkınma Planı'nda ise “çarpık kentleşme, bölgesel kalkınma, şehircilik problemleri, sağlık” gibi çevre ile ilgili dolaylı konulara rastlanmaktadır (Bozkurt, 2018: 121-122; Bkz. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1963: Bölüm VI; İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1963: Bölüm VIII.).

Kalkınma planlarında çevreye ilişkin bağımsız bir bölümün ayrılması, “1972 Stockholm Çevre Konferansının” sonrasında gerçekleşmiştir (Bozkurt, 2018: 121). Bu Konferansın ardından yürürlüğe giren Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977), çevrenin önemini vurgulayan ve ulusal bir çevre politikası oluşturan ilk plandır. Planda çevrenin korunmasına yönelik önlemler, ekonomik kalkınmayı engellemeyecek şekilde planlanmış ve kalkınma yanlısı bir yaklaşım sergilenmiştir. Bu anlamda Plan, çevre sorunlarını kuşaklar arası bir sorumluluk olarak değerlendirmemiştir. Bunun yerine Plan, mevcut çevre sorunlarını çözmeye yönelik temel politikalar oluşturmakla sınırlı kalmıştır (Bozkurt, 2018: 122-123). Kocaman (2023); kalkınma planlarında çevre politikalarının başlangıçta sadece çevre kirliliğinin giderilmesini amaçladığını, zamanla önleyici politikaların ve nihayetinde çevre ile ekonominin entegrasyonuna öncelik veren sürdürülebilir kalkınma anlayışına uygun politikaların geliştiğini ifade etmektedir.

Kalkınma planlarında iklim değişikliğine ilişkin doğrudan politikalar ilk kez Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (2001-2005) yer almıştır (Tekeli, 2011: 98). 2000 yılında onaylanan bu Planda “iklim değişikliği” kavramı üç kez geçmiştir. Planın

sosyal ve ekonomik sektörlere ilişkin hedef ve politikaların yer aldığı sekizinci bölümünde, “Çevre” başlığı altında “ortak fakat farklılaştırılmış yükümlülükler ilkesi” doğrultusunda Türkiye’nin BMİDÇS’ye taraf olmasına yönelik iradesinin sürdürüleceği belirtilmiştir (Sekizinci Kalkınma Planı, 2000: 189). Ayrıca Planda; ulaştırma, enerji, sanayi ve konut sektörlerinde sera gazı emisyonlarının azaltılması için düzenlemeler yapılması amaçlanmıştır (Kocaman, 2023). Bu yönüyle Plan, ilk defa sektörel bağlamda sera gazı emisyonlarının azaltılmasına yönelik hükümler içermesi açısından önem arz etmektedir.

Daha önce belirtildiği gibi Türkiye’nin iklim değişikliği politikaları 2004 yılında BMİDÇS’ye taraf olmasının ardından şekillenmiştir. Bu nedenle, çalışmanın kalkınma planlarıyla ilgili bölümünde, Türkiye’nin Sözleşmeye taraf olmasının ardından yürürlüğe giren Kalkınma Planları incelenecektir. İncelenecek planlar ise şunlardır:

- Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013),
- Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018),
- On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023),
- On İkinci Kalkınma Planı (2024-2028).

3.2.1.1. Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013)

Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013)³², TBMM tarafından 28 Haziran 2006 tarihinde onaylanmıştır. Plan, 100 sayfadan oluşmaktadır. Planın hızlı ve çok yönlü değişimlerin yaşandığı, küreselleşmenin etkilerinin yoğun olarak hissedildiği, toplumun her kesimi ve kurumlar için hem risklerin hem de fırsatların ortaya çıktığı bir dönemi kapsadığı belirtilmiştir. Planın vizyonu; istikrarlı bir biçimde büyüyen, gelirini daha adil bir biçimde paylaşan, küresel rekabet gücüne sahip, bilgi toplumuna dönüşen, AB üyeliği için uyum sürecini tamamlayan bir Türkiye olarak tanımlanmıştır (Dokuzuncu Kalkınma Planı, 2006: 1).

³² Dokuzuncu Kalkınma Planı, 01.07.2006 tarihli ve 26215 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

Doğal ve kültürel mirasların yanı sıra çevrenin gelecek nesiller için korunması temel ilke olarak benimsenmiştir (Dokuzuncu Kalkınma Planı, 2006: 3). Planda çevrenin korunmasına yönelik politikalar, AB'ye uyum süreciyle ilişkilendirilmiştir. Hızlı nüfus artışı ve sanayileşmenin etkisiyle doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı üzerindeki baskıların devam ettiği belirtilmiştir. Ayrıca, bu baskıları önleyerek çevrenin korunmasını sağlayacak görev ve yetki paylaşımında belirsizliklerin olduğu kabul edilmiştir (Keleş, Hamamcı ve Çoban, 2012: 527).

Dokuzuncu Kalkınma Planı'nda "iklim değişikliği" kavramına sadece iki kez yer verilmiştir. Beklentinin aksine, bu planda iklim değişikliğine bir önceki plandan daha az yer verilmiştir. Planın temel amaçlarını içeren başlık altında yer alan "Çevrenin Korunması ve Kentsel Altyapının Geliştirilmesi" adlı alt başlığının 461. paragrafında, ülkenin şartları göz önünde bulundurularak sera gazı azaltılmasına yönelik politika ve tedbirlere ilişkin "Ulusal Eylem Planı" hazırlanacağı belirtilmiştir. Bu doğrultuda, BMİDÇS kapsamında yükümlülüklerin yerine getirilmesi amaçlanmıştır (Dokuzuncu Kalkınma Planı, 2006: 74).

3.2.1.2. Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018)

Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018)³³, TBMM tarafından 1 Temmuz 2013 tarihinde onaylanmıştır. Onuncu Kalkınma Planı, üç bölüm ve 199 sayfadan oluşmaktadır. Planın küresel ekonomide devam eden riskler ve belirsizlikler, dünya ekonomisindeki değişimler ve gelişmiş ile gelişmekte olan ülkeler arasındaki güç dengelerinin yeniden şekillenmesi gibi faktörler göz önünde bulundurularak hazırlandığı belirtilmiştir. Onuncu Kalkınma Planı'nın; yüksek ve istikrarlı ekonomik büyümenin yanı sıra hukukun üstünlüğü, bilgi toplumu, uluslararası rekabet gücü, insani gelişim, çevrenin korunması ve kaynakların sürdürülebilir kullanımı gibi unsurları da kapsayacak şekilde hazırlandığına yer verilmiştir (Onuncu Kalkınma Planı, 2013: 1).

Bozkurt, (2018: 134-135), Planın giriş bölümünde iklim değişikliği, çevre, gıda, su ve doğal kaynakların verimli kullanımı gibi konulara odaklanıldığını ve "Yaşanabilir Mekanlar ve Sürdürülebilir Çevre" başlığı altında çevreyle ilgili birçok konunun detaylı

³³ Onuncu Kalkınma Planı, 06.07.2013 tarihli ve 28699 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

bir şekilde ele alındığını belirtmiştir. Bu durum, uluslararası gelişmelere paralel olarak Türkiye’de de çevre konularına olan ilginin arttığını göstermektedir. Bozkurt ayrıca, Planda çevre yönetimindeki belirsizliklerin ve yetersizliklerin ortadan kaldırılmasının, tüm paydaşların sürece katılımının sağlanmasının ve denetim mekanizmalarının güçlendirilmesinin önemine vurgu yapıldığını ifade etmektedir. Diğer planlardan farklı olarak, Onuncu Kalkınma Planı’nda sürdürülebilir şehir kavramı, çevre dostu malzeme kullanımı, sürdürülebilir üretim ve tüketim gibi konular ön plana çıkmaktadır.

Onuncu Kalkınma Planı’nda “iklim değişikliği” kavramı on bir kez geçmektedir. Plan, iklim değişikliği ile mücadelenin ülke şartları dikkate alınarak “ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluklar” ile “göreceli kabiliyetler” ilkelerine dayandırılarak yönlendirilmesini amaçlamaktadır (Onuncu Kalkınma Planı, 2019: 1040. paragrafı). Bu yönüyle iklim değişikliğiyle mücadele, soruna ilk kez yer verilen Sekizinci Kalkınma Planı’ndan bu yana aynı amaçlar doğrultusunda sürdürülmektedir.

Planda iklim değişikliğine yönelik vurgular oldukça önemli ve çeşitli bağlamlarda ele alınmıştır. Planın birinci bölümünde “Küresel Gelişmeler ve Eğilimler” başlığı altında “İklim Değişikliği ve Çevre” alt başlığı yer almaktadır. Bu başlık altında “çevre kirliliği, iklim değişikliği, çölleşme, ormansızlaşma, su kıtlığı ve küresel ısınmayla ilgili sorunların” küresel ölçekte varlığına dikkat çekilmiştir. Ayrıca aynı ana başlığın altında bulunan “Gıda, Su ve Doğal Kaynakların Etkin Kullanımı” alt başlığında, iklim değişikliği ile gıda güvenliği arasındaki ilişkiye vurgu yapılmış ve iklim değişikliğinin gıda fiyatlarını önemli derecede artırdığı belirtilmiştir. Bu başlıkta ayrıca iklim değişikliğinin, güvenilir su kaynaklarına yağışlardaki belirsizlikler aracılığıyla zarar verdiği belirtilmiştir (Onuncu Kalkınma Planı, 2019: 65. ve 66. paragrafları). Dolayısıyla, Onuncu Kalkınma Planı’nda iklim değişikliği ile su ve gıda güvenliği arasındaki bağlantılara yer verilerek bu konuların planlamada merkezi bir rol oynadığı görülmektedir. Ayrıca, bu bağlantılar aracılığıyla iklim değişikliğinin temel insan haklarının kullanılmasını engellediği dolaylı olarak ortaya konmuştur. Plan’ın 1052. paragrafında ise iklim değişikliğinin su miktar ve kalitesi üzerindeki etkileri değerlendirilmiştir. Su havzalarında tasarruf sağlanması ve kuraklıkla mücadele için gerekli önlemlerin alınacağı ifade edilmiştir (Onuncu Kalkınma Planı, 2019: 139).

Onuncu Kalkınma Planı'nın ikinci bölümünün, "Planın Hedefleri ve Politikaları" başlığı altında yer alan "Yaşanabilir Mekânlar, Sürdürülebilir Çevre" alt başlığı, iklim değişikliğinin Türkiye üzerindeki etkilerine ve bu etkilerle başa çıkmak için atılması gereken adımlara odaklanmaktadır. Plan'ın 901. paragrafında, Türkiye'de iklim değişikliğine bağlı afetlerin sıklığının ve etkilerinin arttığına dikkat çekilmiştir. Bu bağlamda, afet yönetimi ve risk azaltımı konularında bazı olumlu gelişmeler yaşanmış olsa da "afet tehlike ve risk haritalarının" hazırlanması ve yerleşim yerlerinin bu haritalarla entegre edilmesi gerektiği vurgulanmıştır (Onuncu Kalkınma Planı, 2019:118). Aynı bölüm ve başlıkta yer alan "Çevrenin Korunması" alt başlığında "İklim Değişikliği Strateji Belgesi ve Biyolojik Çeşitlilik Stratejisi ve Eylem Planı" gibi belgelerin hazırlanarak çevre politikasına yön verilmesinin hedeflendiği belirtilmiştir.

"Emisyonların kontrolü, korunan alanların genişletilmesi, biyolojik çeşitliliğin korunması gibi çevre kirliliğinin önlenmesi, çevre kalitesinin iyileştirilmesi ve doğal kaynakların sürdürülebilir yönetimi konularında önemli ilerlemeler" kaydedildiğine yer verilmiştir. Türkiye'nin küresel iklim rejimine taraf olmasının ardından, 1990-2007 yılları arasında toplamda 1,4 milyar ton emisyon tasarrufu sağlandığı belirtilmiştir (Onuncu Kalkınma Planı, 2019: 1028. ve 1029. paragrafları). Bu doğrultuda, plan yalnızca afet riskini azaltmakla sınırlı kalmayıp, aynı zamanda çevre kalitesinin iyileştirilmesi ve doğal kaynakların sürdürülebilir yönetimi konularında da kapsamlı bir yaklaşım sunmaktadır. Planın sera gazı emisyonlarının azaltılmasına yönelik hükümler içermesi, iklim değişikliğiyle mücadele açısından büyük önem taşımaktadır.

Yaşanan bu gelişmelere rağmen çevre üzerindeki baskının devam ettiği belirtilmiştir. Bu nedenle, kurumlararası iş birliği ve yetki sınırlarına ilişkin düzenlemelerin hayata geçirilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Bu bağlamda, çevre ve doğal kaynak yönetiminde etkili planlama, uygulama, izleme ve denetimin önemi vurgulanmıştır (Onuncu Kalkınma Planı, 2019: 1030. paragraf). Çevre sorunlarının karmaşıklığı ve kapsamı göz önüne alındığında, bu tür düzenlemelerin sadece bireysel kurumların değil ilgili tüm paydaşların çabasıyla başarılı olabileceği açıktır. Çevre üzerindeki baskıyı azaltma çabalarını daha sürdürülebilir ve etkili hale getirecek düzenlemelerin yapılması gerekmektedir.

3.2.1.3. On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023)

On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023)³⁴, TBMM tarafından 18 Temmuz 2019 tarihinde onaylanmıştır. İki bölüm ve 191 sayfadan oluşan Kalkınma Planı, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nin ilk Kalkınma Planı olma özelliğine sahiptir. Plan, 15 yıllık uzun vadeli bir perspektifin ilk beş yılını hedef alacak şekilde tasarlanmıştır (On Birinci Kalkınma Planı, 2019: 1). Plan, “istikrarlı ve güçlü ekonomi, rekabetçi üretim ve verimlilik, nitelikli insan ve güçlü toplum, yaşanabilir şehirler ve sürdürülebilir çevre ile hukuk devleti, demokratikleşme ve iyi yönetim” olmak üzere beş eksenenden oluşmaktadır. Bu beş eksenenden hareketle planın nihai hedefinin, “daha fazla değer üreten, daha adil paylaştan, daha güçlü ve müreffeh Türkiye” olduğu belirtilmiştir (On Birinci Kalkınma Planı, 2019: 2).

Planın belirlediği beş temel eksenenden biri olan “yaşanabilir şehirler ve sürdürülebilir çevre” eksenini; “bölgesel gelişme, şehirleşme, konut, kentsel dönüşüm, kentsel altyapı, kırsal kalkınma, çevrenin korunması ve afet yönetimi” olmak üzere sekiz farklı başlıktan oluşmaktadır. On Birinci Kalkınma Planı, çevre ve doğal kaynakların korunması, kalitesinin iyileştirilmesi, etkin ve sürdürülebilir yönetimin sağlanmasını amaçlamaktadır. Ayrıca Plan, çevre ve iklim dostu uygulamaların her alanda hayata geçirilmesini ve toplumun çevre bilincinin ile duyarlılığının artırılmasını temel hedef olarak belirlemiştir (On Birinci Kalkınma Planı, 2019: 168).

On Birinci Kalkınma Planı'nda “iklim değişikliği” kavramı 25 kez kullanılmaktadır. Planın birinci bölümde yer alan “Küresel Gelişmeler ve Eğilimler” başlığı altında “İklim Değişikliği, Gıda Güvenliği ve Suyun Etkin Kullanımı” alt başlığına yer verilmiştir. Bu başlıkta, küresel iklim değişikliğinin etkilerinin her gün arttığına, buna karşın Paris İklim Anlaşması kapsamındaki taahhütlerin bu etkileri önlemede yetersiz kaldığına vurgu yapılmıştır (On Birinci Kalkınma Planı, 2019: 11).

Planın birden fazla paragrafında³⁵, Türkiye'nin iklim değişikliğine karşı en hassas bölgelerden biri olması nedeniyle ani yağış, sel ve kuraklık gibi sorunlarla karşı karşıya kaldığına vurgu yapılmıştır. Bu doğrultuda, Türkiye'nin iklim değişikliğiyle mücadele

³⁴ On Birinci Kalkınma Planı, 23.07.2019 tarihli ve 30840 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

³⁵ Bkz. paragraf 102-157.

kapsamında emisyon azaltımı ve iklim değişikliğine uyum çabalarını sürdürdüğü belirtilmiştir. Uygulanacak iklim değişikliği politikalarında, ülkenin gelişmekte olan konumunun dikkate alınması gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca, sanayi yoğun büyüme trendine sahip Türkiye için iklim finansmanına erişim imkânlarının netleştirilmesi, en düşük maliyetli emisyon azaltım seçeneklerinin hayata geçirilmesi gerektiği önemle ifade edilmiştir (On Birinci Kalkınma Planı, 2019: 102.-157. paragrafları). Bu durumda, iklim değişikliğiyle mücadelede ekonomik kaygıların önemli bir rol oynadığı görülmektedir.

Planın ikinci bölümünde, “Planın Hedefleri ve Politikaları” başlığı altında yer alan “Rekabetçi Üretim ve Verimlilik” alt başlığında, öncelikli gelişme alanı olarak tarım sektörü belirlenmiştir. Tarım sektöründe sulama alanlarının genişletilmesi ve suyun kalite ile miktarının korunması için iklim değişikliği etkilerinin dikkate alınması gerektiği vurgulanmıştır (On Birinci Kalkınma Planı, 2019: 406 paragraf). Planda, gıda güvenilirliğinin sağlanmasına yönelik “iklim değişikliği ile bağlantılı istilacı türler ve tarımsal patojenlerle mücadeleye yönelik eylem planları” hazırlanması ve “iklim değişikliğine uyum sağlamak üzere tarımda ürün desen değişimi senaryoları” oluşturulması öngörülmektedir (On Birinci Kalkınma Planı, 2019: 410.6. ve 411.6. paragrafları). Planda tarım sektörüne yönelik politikalarda iklim değişikliğinin dikkate alınması, iklim krizi ile gıda hakkı arasında kurulabilecek önemli bir bağlantıya destek olacaktır. Bu sayede sürdürülebilir tarım uygulamaları teşvik edilerek, gıda güvenliğinin sağlanması ve gelecekteki nesillerin ihtiyaçlarının korunması mümkün hale gelecektir.

İkinci bölümde “Yaşanabilir Şehirler, Sürdürülebilir Çevre” başlığı altında çevre problemleri arasında yer alan “çevre kirliliği, iklim değişikliği, çölleşme, ormansızlaşma, biyolojik çeşitlilik kaybı, kuraklık” gibi sorunların insan yaşamı üzerindeki belirgin etkilerinin arttığına yer verilmiştir. Artan emisyonlara bağlı olarak her geçen gün etkisini artıran iklim değişikliğinin doğal afetlerin artmasına yol açtığı ve bu durumun insanlık için ciddi bir sorun haline geldiği belirtilmiştir. Bu bağlamda, sürdürülebilir çevre politikalarının yanı sıra yaşanabilir kentlerin gerekliliği üzerinde durulmuştur. Diğer bir ifadeyle, kentlerin sürdürülebilir gelişiminin sağlanabilmesi için şehir planlamalarının ve altyapı çalışmalarının iklim değişikliğine dirençli olması gerektiği belirtilmiştir (On Birinci Kalkınma Planı, 2019: 664., 666., 674., 685. paragrafları).

Onuncu Kalkınma Planı'nda olduğu gibi bu planda da “Çevrenin Korunması” alt başlığında, iklim değişikliği müzakerelerinin “ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluklar ve göreceli kabiliyetler ilkeleri ile Niyet Edilmiş Ulusal Katkı” doğrultusunda sürdürüleceğine yer verilmiştir (On Birinci Kalkınma Planı, 2019: 714. paragrafı). Bu ilkelere yapılan atıflar, Türkiye'nin iklim müzakerelerine ekonomik ve teknolojik kapasitesi doğrultusunda katılmasını sağlamaktadır. Ancak bu yaklaşımın başarılı olabilmesi için uluslararası platformlarda ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluklar ile adil katkı paylaşımı ilkelerinin göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Ekonomiyi ve toplumu iklim değişikliğine karşı daha dirençli hale getirmek amacıyla uyum sağlama kapasitesinin geliştirilmesi hedeflenmiştir. Bu doğrultuda, ulusal ve bölgesel düzeyde uyum stratejilerinin ve eylem planlarının oluşturulması amaçlanmaktadır. Karadeniz Bölgesi başta olmak üzere, Türkiye'nin yedi bölgenin şehir ölçeğindeki özellikleri ve ihtiyaçları dikkate alınarak bölgesel çalışmalar gerçekleştirileceğine yer verilmiştir (On Birinci Kalkınma Planı, 2019: 714. ve 723. paragrafları). Uyum politikaları, iklim değişikliğinin etkilerini azaltmak ve toplumları bu değişimlere karşı daha dirençli hale getirmek açısından büyük bir öneme sahiptir. Bu politikalar, ekonomik ve sosyal yapıları güçlendirerek gelecekteki iklim risklerine karşı hazırlıklı olmamızı sağlayacak stratejik adımların temelini oluşturacaktır.

3.2.1.4. On İkinci Kalkınma Planı (2024-2028)

On İkinci Kalkınma Planı (2024-2028)³⁶, TBMM tarafından 31 Ekim 2023 tarihinde onaylanmıştır. Kalkınma Planı, iki bölüm ve 241 sayfadan oluşmaktadır. Geçtiğimiz yüzyılda önemli bir kalkınma aracı olarak kullanılan planlama yaklaşımının, serbestleşme eğilimlerine rağmen önemini koruduğu ifade edilmiştir. Özellikle küresel finans kriziyle birlikte piyasa ekonomilerinde kamu kesiminin rolünün güçlendiği vurgulanmıştır (On İkinci Kalkınma Planı, 2023: 1).

On İkinci Kalkınma Planı; “istikrarlı büyüme, güçlü ekonomi, yeşil ve dijital dönüşümle rekabetçi üretim, nitelikli insan, güçlü aile, sağlıklı toplum, afetlere dirençli yaşam alanları, sürdürülebilir çevre ve adaleti esas alan demokratik iyi yönetim” olmak

³⁶ On İkinci Kalkınma Planı, 01.11.2023 tarihli ve 32356 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

üzere beş ana eksenenden oluşmaktadır. Kalkınma Planı'nın vizyonu ise “Türkiye Yüzyılında çevreye duyarlı, afetlere dayanıklı, ileri teknolojiye dayalı yüksek katma değer üreten, geliri adil paylaşan, istikrarlı, güçlü ve müreffeh bir Türkiye” olarak açıklanmıştır (On İkinci Kalkınma Planı, 2023: 2).

“Afetlere dirençli yaşam alanları, sürdürülebilir çevre” eksenini altında, “afet yönetimi, kentsel dönüşüm, şehirleşme, konut, çevrenin korunması, kentsel altyapı, bölgesel gelişme, kırsal kalkınma” olmak üzere sekiz farklı başlık yer almaktadır. Eksen altında yer alan başlıklar, On Birinci Kalkınma Planı'nda yer alan “yaşanabilir şehirler ve sürdürülebilir çevre” ekseninin alt başlıklarıyla aynıdır. “Afetlere dirençli yaşam alanları, sürdürülebilir çevre” ekseninin giriş bölümünde, hızlı ve plansız kentleşme, nüfus artışı ile değişen üretim ve tüketim alışkanlıklarının çevresel bozulmalara ve biyolojik çeşitlilik kaybına yol açtığı ifade edilmiştir. Ayrıca, bu unsurların afetlerin sıklığını ve etkilerini artırdığı vurgulanmaktadır (On İkinci Kalkınma Planı, 2023: 200).

On İkinci Kalkınma Planı'nda “iklim değişikliği” kavramı 74 kez geçmektedir. Planın birinci bölümünde yer alan “Küresel Gelişmeler ve Eğilimler” başlığı altında iklim değişikliği, “Yeşil dönüşüm, Enerji Arz Güvenliğinde Çözüm Arayışları, Gıda Güvenliği ve Suyun Etkin Kullanımı, İşgücü Piyasasında Ekonomik ve Sosyal Dönüşüm” gibi birçok alt başlıkta önemli bir faktör olarak ele alınmış ve hedeflenen politikalarda göz önünde bulundurulması gerektiği vurgulanmıştır (On İkinci Kalkınma Planı, 2023). On Birinci Kalkınma Planı'nda iklim değişikliğinin çeşitli konularda stratejik bir faktör olarak değerlendirilmesi, bu konunun planın temel bileşenlerinden biri olarak ciddiye alındığını göstermektedir. Bu durum, iklim değişikliğinin ekonomik sürdürülebilirlik, sosyal adalet ve çevresel koruma gibi alanlardaki etkilerini de dikkate almanın ne denli önemli olduğunu vurgulamaktadır.

“Yeşil Dönüşüm” alt başlığında iklim değişikliği, çok yönlü bir bakış açısıyla ele alınmıştır. Yeşil dönüşümün yalnızca küresel ısınmayla mücadeleye değil, aynı zamanda insanların daha yaşanabilir bir çevreye kavuşmasına da katkı sağlayacağı ifade edilmiştir. Başlıkta, iklim değişikliğine bağlantılı olarak “kuraklık, sel, orman yangınları ve aşırı hava olayları” gibi doğal afetlerin sıklığı ve şiddetindeki artışa vurgu yapılmıştır. Ayrıca, iklim değişikliğine uyum sağlama ve emisyon azaltım politikalarının, dirençli sosyoekonomik ve ekolojik sistemlerin oluşturulmasında kritik bir öneme sahip olduğu

belirtilmiştir (On İkinci Kalkınma Planı, 2023: 6-7). Bu dönüşümün hızla gerçekleştirilmesi, iklim değişikliğiyle mücadelede etkili bir rol oynamanın yanı sıra enerji güvenliğinin sürdürülmesine de katkı sağlayacaktır. Ayrıca, yenilenebilir enerji kaynaklarının artışı, ekonomik büyümeyi destekleyerek istihdam olanaklarını da artıracaktır.

Paris İklim Anlaşması çerçevesinde birçok ülkenin net sıfır emisyon hedefi belirlemesine rağmen henüz emisyon azaltımı konusunda önemli ilerlemeler kaydedilmediği ifade edilmiştir. Net sıfır emisyon hedefine rağmen birçok ülkenin kapsamlı adımlar atmaması, küresel iklim hedeflerine ulaşmada önemli bir engel teşkil ettiği vurgulanmaktadır. Bu nedenlerle, iklim değişikliğiyle mücadelede daha kapsamlı önlemler alınması gerektiği belirtilmektedir. Ayrıca, iklim değişikliğine uyum ve direnç geliştirmenin artan finansman ihtiyacına rağmen son 10 yılda iklim finansmanında önemli bir artış olduğu, ancak bu artışın hala yeterli düzeye ulaşamadığı belirtilmiştir (On İkinci Kalkınma Planı, 2023: 7).

İklim değişikliğine uyum sağlamak amacıyla sağlanan finansman desteği, dayanıklı altyapıların geliştirilmesi, sürdürülebilir tarım uygulamalarının benimsenmesi ve toplulukların eğitimi gibi alanlarda önemli bir rol oynamaktadır. Bu tür destekler, hem ekonomik fırsatlar yaratmakta hem de ülkelerin iklim değişikliğinin olumsuz etkilerine karşı daha dirençli hale gelmelerine yardımcı olmaktadır. Ayrıca, finansman desteği iklim değişikliğinin insan hakları üzerindeki olumsuz etkileriyle mücadelede de kritik katkılar sağlamaktadır. İklim değişikliği, su, gıda ve sağlık gibi temel hakları tehdit ederken, finansman desteği savunmasız toplulukların dayanıklılığını artırarak bu hakların korunmasına yardımcı olmaktadır. Özellikle iklim değişikliğinden en fazla etkilenen gruplara ulaşarak yaşam koşullarını iyileştirmek ve haklarına saygı gösterilmesini sağlamak için gerekli kaynakların temin edilmesi, daha adil ve sürdürülebilir bir gelecek için kritik bir adım teşkil etmektedir.

Yine Yeşil Dönüşüm alt başlığında, iklim değişikliğinin düşük gelirli ülkeleri ve dezavantajlı grupları daha da dezavantajlı hale getirdiği belirtilmiştir. Bu nedenle, küresel iklim politikalarının iklim adaletini sağlaması için “ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluklar ve göreceli kabiliyetler ile sosyal adalet ve eşitlik” ilkeleri göz önünde bulundurularak hazırlanmasının önemi vurgulanmıştır (On İkinci Kalkınma Planı, 2023:

8). İklim değışikliği, mevcut kırılganlıkları daha da artırarak, küresel ısınmaya en az katkı sağlayan dezavantajlı kesimleri özellikle ciddi ve varoluşsal şekilde etkilediği için bu adaletsizliğe Plan içerisinde yer verilmesi son derece önemlidir.

“Gıda Güvenliği ve Suyun Etkin Kullanımı” alt başlığında iklim değışikliği ve gıda güvenliği arasındaki önemli ilişkiye yer verilerek kuraklık ve aşırı hava olaylarının tarımsal girdi ve gıda fiyatlarında artışa neden olduğu belirtilmiştir. Tarımsal girdi ve gıda fiyatlarında yaşanan bu artışın, küresel gıda sorunlarına yol açtığı ve bu durumun tedbirlerin aciliyetini ortaya çıkardığı vurgulanmıştır (On İkinci Kalkınma Planı, 2023: 10-11). Ayrıca, dünya nüfusunun üçte birinin su stresi çeken kurak ve yarı kurak iklim bölgelerinde yaşadığına dikkat çekilerek su güvenliğinin önemi belirtilmiştir. Erişilebilir tatlı su kaynakları; kirlilik, kuraklık, iklim değışikliği ve sürdürülemez su kullanımı gibi tehditler altında olduğu ve bu nedenle milyonlarca insanın temiz suya erişiminin zorlaşabileceği ifade edilmiştir. Su miktarı ve kalitesinin gıda güvenliği, enerji arzı ve ekosistem açısından son derece önemli olduğu, dolayısıyla suya erişimin çok boyutlu sorunları derinleştirebileceği belirtilmiştir (On İkinci Kalkınma Planı, 2023: 11). Bu başlık altında, iklim değışikliğinin gıda hakkı ve su hakkı üzerindeki etkileri doğrudan ifade edilmemiştir. Bununla birlikte, iklim değışikliğinin güvenilir su ve gıda kaynaklarına yönelik tehditlerine dikkat çekilmesi, gelecekteki gelişmeleri yönlendirecek önemli bir adım olarak değerlendirilebilir.

Planın Hedef ve Politikaları kapsamında ele alınan “İstikrarlı Büyüme, Güçlü Ekonomi (maliye politikası); Yeşil ve Dijital Dönüşümle Rekabetçi Üretim (tarım ve gıda, turizm, lojistik ve ulaştırma); Nitelikli İnsan, Güçlü Aile, Sağlıklı Toplum (eğitim, sağlık, sosyal hizmetler, sosyal yardımlar ve yoksullukla mücadele); Afetlere Dirençli Yaşam Alanları, Sürdürülebilir Çevre (afet yönetimi, çevrenin korunması, kentsel altyapı) gibi başlıklılar altında birçok alan ve sektöre ilişkin iklim değışikliği oldukça önemli bir faktör olarak ele alınmış ve hedeflenen politikalarda göz önüne alınması gerektiği belirtilmiştir (On İkinci Kalkınma Planı, 2023).

Şehirlerin iklim değışikliği ve afetlere dirençli, akıllı enerji, yeşil ve yenilikçi teknolojilerle donatılarak sürdürülebilir yerleşim yerleri olması hedeflenmektedir (On İkinci Kalkınma Planı, 2023:2 81. paragrafı). Yerel yönetimlerin bu dönüşümü sağlayacak bir mekanizmaya kavuşturulması temel amaçlar arasında sayılmıştır. Bunun

sağlanması amacıyla finansal destek mekanizmalarının oluşturulacağına da yer verilmiştir (On İkinci Kalkınma Planı, 2023: 950. ve 955. paragrafları). Bunların yanı sıra kamu kurumlarına yönelik iklim değişikliği kaynaklı afetlere ilişkin bölgesel düzeyde farklılaştırılmış kılavuzların da hazırlanacağı ifade edilmiştir (On İkinci Kalkınma Planı, 2023:833.5. paragraf).

Planda ayrıca disiplinler üstü bir yaklaşımla iklim değişikliği ve sürdürülebilir kalkınmanın eğitim müfredatına eklenerek öğrencilerin bilinçlendirilmesi hedeflenmektedir. Kendi geleceğini şekillendiren bir neslin oluşturulmasına katkı sunulması için, çocukların iklim değişikliği ve sürdürülebilirlik faaliyetlerine katılımı teşvik edileceğine yer verilmiştir. Bu çerçevede, gönüllülük faaliyetleri düzenlenerek çocukların, ailelerin ve öğretmenlerin bu konuda bilinçlendirileceği belirtilmiştir (On İkinci Kalkınma Planı, 2023: 672., 672.1. ve 732.3. paragrafları).

“Afetlere Dirençli Yaşam Alanları, Sürdürülebilir Çevre” başlığı, küresel sıcaklıkların 1 °C artışının devam etmesinin, 21. yüzyılın sonuna doğru geri dönüşü olmayan çevresel zararlara ve ekonomilere olumsuz etkilere yol açabileceği ifadeleri ile başlamıştır (On İkinci Kalkınma Planı, 2023:822. paragrafı). Bu ana başlık altında yer alan “Çevrenin Korunması” alt başlığında, iklim değişikliği konusunun belirgin bir şekilde yer aldığı ve başlığa hâkim olduğu görülmektedir.

Paris Anlaşması’nın emisyon azaltım hedeflerine ulaşmak ve etkili bir şekilde iklim değişikliğiyle mücadele etmek amacıyla Paris Anlaşması ve Türkiye’nin Ulusal Katkı Beyanı doğrultusunda sera gazı emisyonlarının azaltılması ve iklim değişikliğine uyum çabalarının güçlendirileceğine yer verilmiştir. Bu doğrultuda ilgili tüm paydaşlarla eşgüdüm sağlanarak yol haritaları, strateji ve eylem planları hazırlanacak, mevzuat düzenlemeleri gerçekleştirilecek ve bu planların uygulamaya konulacağına yer verilmiştir (On İkinci Kalkınma Planı, 2023: 865. Ve 865.3. paragrafları). İklim değişikliğiyle mücadelede, kurumsal kapasitenin güçlendirilmesi ve kurumlar arası işbirliğinin artırılması birçok konu ve sektörde hedeflenmektedir³⁷.

³⁷ Planın 706.2. paragrafında “İklim değişikliğinin sağlık üzerine olan etkisi belirlenmesi ve azaltılması için kurumsal kapasite güçlendirilerek kurumlar arası işbirliği artırılması amacına yer verilmiştir.

2053 net sıfır emisyon hedefine ulaşma yolunda ara dönemler ve ilgili hedefler belirlenerek “Uzun Dönemli İklim Değişikliği Stratejisi” hazırlanması ve bu doğrultuda “İkinci Ulusal Katkı Beyanı” güncellenmesi hedefine yer verilmiştir (On İkinci Kalkınma Planı, 2023: 865.2. paragrafı). Net sıfır emisyon hedeflerine ulaşma amaçlarını desteklemek üzere “İstikrarlı Büyüme, Güçlü Ekonomi” başlığında ekonomik maliyetleri minimize edecek ve dijital dönüşüm ile yeşil dönüşüm fırsatlarını en üst düzeye çıkaracak düzenlemeler yapılacağı ifade edilmiştir (On İkinci Kalkınma Planı, 2023: 297. paragrafı).

3.2.2. Çevre Kanunu

1983 tarihli 2872 sayılı Çevre Kanunu³⁸, Anayasa’nın “Sağlık hizmetleri ve çevrenin korunması” başlıklı 56. maddesi doğrultusunda çıkarılmıştır (Bozkurt, 2018: 105). Anayasa’nın 56. maddesi, “Herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir. Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek Devletin ve vatandaşların ödevidir.” hükümlerini içermekte ve çevrenin korunması konusunda devlete ve vatandaşlara sorumluluklar yüklemektedir (T.C. Anayasası, 1982 [2017]: md.56/1-2). Çevre Kanunu da bu sorumluluk kapsamında çıkarılarak “bütün canlıların ortak varlığı olan çevrenin, sürdürülebilir çevre ve sürdürülebilir kalkınma ilkeleri doğrultusunda korunmasını” sağlamayı hedeflemektedir ifadesine yer vermektedir (Çevre Kanunu, 1983 [2023]: md.1).

Çevre Kanunu, çevre yönetimi ve çevre mevzuatının çerçevesini belirlemektedir. Çevre sorunlarının arttığı ve çevrenin korunmasına yönelik çabaların başladığı bir dönemde gerçekleştirilen bu mevzuat düzenlemesi, çevrenin korunması açısından son derece önemli bir adım olmuştur (Bozkurt, 2018: 105-106). Kanun, günümüze kadar birçok kez değişikliğe uğramış olmasına rağmen özünü korumuştur. Bu değişiklikler, genellikle teknolojik gelişmelerin etkisiyle yaşanan değişim ve dönüşümle ile Avrupa Birliği’ne uyum süreci kapsamında çevre standartlarının uyumlaştırılması gibi faktörlerden kaynaklanmaktadır (Bozkurt, 2018: 107).

³⁸ 2872 sayılı Çevre Kanunu, 09.08.1983 tarihinde kabul edilmiş 11.08.1983 tarihli ve 18132 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

Kanuna yönelik çeşitli eleştiriler bulunmaktadır. Bu eleştirilerden ilki, Kanun ile belirlenen ilkelerin ayrıntılarının ikincil düzenlemelere bırakılması ve bu düzenlemelerin gecikmesidir. Bir diğer eleştiri, Kanun ile idareye çok geniş takdir yetkisi tanınması ve yerel yönetimlerden ziyade merkezi yönetime ağırlık verilmesine yöneliktir. Ayrıca, Kanunun çok kapsamlı bir alanı düzenlemesi nedeniyle uygulama ve denetleme konularında çeşitli belirsizliklerin ortaya çıkması da eleştirilmektedir. Tüm bu eleştirilere rağmen o dönemin koşulları göz önünde bulundurulduğunda, bu nitelikte bir Kanunun çıkarılması önemli bir reform olarak kabul edilmektedir (Bozkurt, 2018: 107). Çevrenin korunması alanında atılan bu adım, toplumsal bilinçlenmenin artmasına ve çevre politikalarının gelişmesine zemin hazırlamıştır.

Kanun, doğrudan iklim değişikliğini düzenlememekle birlikte, insan faaliyetlerinin neden olduğu iklim değişikliğinin önlenmesine ve iklim değişikliği rejiminin hak temelli bir yapıya kavuşturulmasına yönelik dolaylı hükümler içermektedir. Ayrıca, Kanun'da “iklim değişikliği” kavramı iki kez geçmekte ve iklim değişikliği sorununu ele alan çeşitli hükümler düzenlenmektedir. Kanunun “İlkeler” başlıklı 3. maddesinde “çevrenin korunmasına, iyileştirilmesine ve kirliliğinin önlenmesine ilişkin genel ilkeler” sıralanmaktadır. Bu madde de iklim değişikliği ile doğrudan ve dolaylı düzenlemeler yer almaktadır. Bu kapsamda, iklim değişikliği konusu doğrudan ilk olarak Kanunun 3. maddesinin (h) bendinde “... iklim değişikliği ile mücadele edilmesi için uyulması zorunlu standartlar ile vergi, harç, katılma payı, yenilenebilir enerji kaynaklarının ve temiz teknolojilerin teşviki” hükmü ile sınırlı bir şekilde yer almıştır (Çevre Kanunu, 1983 [2023]: md.3).

İklim değişikliğine ilişkin düzenlemenin yer aldığı bir diğer hüküm, “Çevre katkı payı alınması, diğer gelirler ve bütçe ödenekleri” başlıklı Kanunun 18. maddesinde bulunmaktadır. Maddenin 4 numaralı fıkrasında, geniş kapsamda çevrenin korunması ve geliştirilmesine yönelik çalışmalar yer almakta ve bu çalışmaların yürütülmesi için Bakanlık bütçesine ödenek ayrılması öngörülmektedir. Bu çalışmalar arasında çölleşme ve iklim değişikliği ile mücadele de yer almaktadır (Talu ve Kocaman, 2019: 68; Çevre Kanunu, 1983 [2023]: md.18). Dolayısıyla, iklim değişikliğine yönelik olan ikinci hükmün de sınırlı bir düzenleme olduğu görülmektedir. Öngörülen çalışmaların etkinliği ve kapsamı, iklim değişikliği ile mücadelede gereken önlemleri yeterince destekleyip desteklemediği konusunda belirsizlik yaratmaktadır.

Keleş, Hamamcı ve Çoban (2012: 534-538) tarafından yapılan çalışmada, Kanunun “İlkeler” başlıklı 3. maddesi ve diğer maddelerinde yer alan “çevrenin korunmasına, iyileştirilmesine ve kirliliğinin önlenmesine ilişkin genel ilkelere” dair bir değerlendirme yapılmıştır. Bu ilkeler, doğrudan iklim değişikliğini ele almamakla birlikte, iklim değişikliğine neden olan insan faaliyetleri için başvurulabilecek ilke niteliği taşımaktadır. Yazarlar tarafından yapılan değerlendirmeler, Çevre Kanunu da göz önünde bulundurularak kısaca şöyle sıralanabilir:

- Çevrenin korunması ve geliştirilmesinin herkesin sorumluluğunda olduğu,
- Karar alma süreçlerinde, sürdürülebilir kalkınma ilkesine bağlı kalınması,
- Çevre politikalarının oluşturulmasında katılım hakkının ön plana çıkarılması,
- Her türlü ekonomik etkinlikte kirlenme ve bozulmanın önlenmesinin esas alınması,
- Çevrenin korunması ve iyileştirilmesi için yapılan her türlü harcamaların kirleten veya bozulmaya yol açanlardan tahsil edilmesi,
- Kirletenin sorumluluğunun, kusursuz sorumluluk ilkesi kapsamında değerlendirilmesi,
- Herkesin çevreyle ilgili konularda bilgi edinme ve başvuru hakkına sahip olması,
- Çevre kirliliğinin önlenmesi ve giderilmesine piyasa yöntemleri olarak adlandırılan liberal araçların yön vermesi,
- Çevre bilinci yüksek yurttaşların yetiştirilebilmesi için gerekli eğitimlerin verilmesi.

Sıralanan ilkeler arasında çevre ile ilgili meselelerde katılım hakkının, bilgi edinme hakkının ve başvuru hakkının bulunması, çevre hakkının korunması açısından büyük önem taşımaktadır. Bunun yanı sıra “kirleten öder” ilkesi gibi yaklaşımların çevre

sorunlarının çözümünde uygulanması, çevre ve iklim değişikliği gibi sorunlara olumsuz etkiler yaratabilir. Bu ilke, çevreyi kirleten veya bozan sorumlu tarafın maliyetleri üstlenmesini öngörse de zamanla yanlış teşviklere yol açma potansiyeli taşımaktadır. Örneğin, ödemeyi kabul eden tarafın kirletme hakkını satın alabileceği bir piyasa mekanizması gelişebilir.

Dolayısıyla, sıralanan ilkeler arasında yer alan liberal araçların kullanılması, piyasa mekanizması yoluyla kirletme hakkının tesis edilmesine yol açabilir. Bu durum, sorumluluğun yerine getirilmesi yerine kirletmenin serbestleşmesine veya meşrulaşmasına neden olabilir. Böylece, çevre koruma çabalarının etkisi azalabilir ve iklim değişikliği ile mücadelede istenilen sonuçlara ulaşmak zorlaşabilir.

3.2.3. Türkiye İklim Değişikliği Stratejisi: 2010-2023

“Türkiye İklim Değişikliği Stratejisi: 2010-2023” belgesi, 3 Mayıs 2010 tarihinde Yüksek Planlama Kurulu tarafından onaylanmıştır. Belgenin giriş bölümünde, iklim krizinin Türkiye’de gelecek nesiller için önemli çevresel ve sosyoekonomik sonuçlar doğurabileceği, hatta ülkelerin güvenliğini tehdit edebilecek karmaşık bir sorun olduğu vurgulanmaktadır (Türkiye İklim Değişikliği Stratejisi, 2010: 1). Bu bağlamda, sorunun çözümünde sera gazı azaltımı ve uluslararası işbirliklerinin önemine dikkat çekilmektedir.

“Türkiye İklim Değişikliği Stratejisi: 2010-2023” belgesinde, Türkiye’nin iklim değişikliği vizyonu; iklim değişikliği politikalarını kalkınma politikalarıyla entegre eden, enerji verimliliğini artıran, temiz ve yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımını teşvik eden, iklim değişikliği ile mücadelede özel koşullar çerçevesinde aktif katılım gösteren ve yüksek yaşam standardı ile refahı tüm vatandaşlarına düşük karbon yoğunluğu ile sunabilen bir ülke olma şeklinde tanımlanmaktadır (Türkiye İklim Değişikliği Stratejisi, 2010: 8)

İklim krizi ile küresel mücadelede kapsamında Türkiye’nin temel amacı ise; iklim değişikliğinin önlenmesine yönelik uluslararası iş birliği içinde, tarafsız ve bilimsel bulgulara dayanarak belirlenen küresel çabalara, sürdürülebilir kalkınma politikalarıyla uyumlu olarak, ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluklar ilkesi çerçevesinde ve ülkenin

özel koşullarını göz önünde bulundurularak katılması şeklinde ifade edilmiştir (Türkiye İklim Değişikliği Stratejisi, 2010: 8).

Türkiye, böylesine ciddi bir soruna yönelik strateji belgesini oluşturarak iklim değişikliği ile mücadelede kendi imkân ve kapasitesi doğrultusunda katkıda bulunmayı amaçlamıştır (Türkiye İklim Değişikliği Stratejisi, 2010: 1). Belgede bu katkının, Türkiye'nin “orta gelirli gelişmekte olan ülkeler” kategorisinde yer alan bir ülke olduğu göz önünde bulundurularak, ülkenin ekonomik ve demografik gelişimine uygun bir şekilde sürdürüleceği belirtilmiştir. Bu çerçevede, herhangi bir sera gazı azaltım taahhüdünde bulunulmamıştır. Yine de sürdürülebilir kalkınma ve yoksullukla mücadele politikalarını olumsuz etkilemeden sera gazı emisyonlarını azaltmaya çalışılacağı ifade edilmiştir (Türkiye İklim Değişikliği Stratejisi, 2010: 16). Bu durum, çevresel sorunların çözümünde yeterince güçlü bir yaklaşım sergilenmediğini ve iklim değişikliği ile mücadelede ekonomik kaygıların belirleyici bir rol oynadığını ortaya koymaktadır.

Strateji Belgesinde iklim değişikliği mücadelesinde ulusal katkının, BMİDÇS'nin ana ilkesi olan “ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluklar” çerçevesinde sürdürüleceği birçok kez vurgulanmıştır. Bu ana ilke doğrultusunda, “ulusal azaltım, uyum, teknoloji, finansman ve kapasite oluşturma” gibi alanlarda ulusal politikaların geliştirilerek küresel iklim değişikliği mücadelesine katkıda bulunulması amaçlanmaktadır (Türkiye İklim Değişikliği Stratejisi, 2010: 1). Belgede, sera gazı emisyon kontrolü kapsamında “enerji, ulaştırma, sanayi, atık yönetimi, arazi kullanımı, tarım ve ormancılık” sektörlerine yönelik kısa, orta ve uzun vadeli hedefler belirlenmiştir (Türkiye İklim Değişikliği Stratejisi, 2010). Bu hedeflerin belirlenmesi, Türkiye'nin iklim değişikliği ile mücadelede daha kapsamlı bir yaklaşım benimsemeye çalıştığını ve sektörel bazda sürdürülebilir çözümler yönündeki çabalarını yansıtmaktadır.

“Türkiye İklim Değişikliği Stratejisi” belgesinde temel olarak aşağıdaki stratejik hedefler belirlenmiştir. Bu hedeflerin, belgenin genelinde olduğu gibi çoğunlukla ekonomik kaygılar doğrultusunda belirlendiği gözlemlenmektedir. Stratejik hedefler;

- “Ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluklar” ilkesi doğrultusunda iklim değişikliği mücadelesine katkıda bulunulması,
- İklim değişikliği politikalarının kalkınma planlarına entegre edilmesi,

- İklim değışikliğı politikalarının, mevcut imkanlar çerçevesinde sera gazı emisyon artış hızını azaltarak kalkınmaya zarar vermemesinin sağlanması,
- İklim değışikliğıyle mücadele kapasitesinin artırılması, elde edilen deneyimlerin bölge ölkeleriyle paylaşılması ve çok taraflı projelerin geliştirilmesi,
- Uluslararası faaliyetlerde etkin bir rol üstlenilmesi,
- Küresel stratejik amaçların tarafların sorumluluklarını dikkate alarak tasarlanması ve uygulanması,
- İklim değışikliğı ile mücadelede finansmana erişim imkanlarının artırılması,
- Temiz üretim kapasitesinin geliştirilmesi ve bu alanda rekabetin artırılması,
- İklim değışikliğıyle mücadele ve uyum çalışmalarının etkin koordinasyonla yönetilmesi ve şeffaf, katılımcı ve bilimsel karar alma süreçleriyle güçlendirilmesi,
- İklim dostu tüketim alışkanlıklarının geliştirilmesi için kamuoyunun bilinçlendirilmesi,
- İklim değışikliğı çalışmalarında bilgi akışı ve paylaşımını artırmak için bilgi yönetim sisteminin kurulmasından oluşmaktadır (Türkiye İklim Değışikliğı Stratejisi, 2010: 9-12).

3.2.4. Türkiye Cumhuriyeti İklim Değışikliğı Eylem Planı: 2011–2023

“Türkiye İklim Değışikliğı Stratejisi: 2010-2023” belgesinde, Ulusal İklim Değışikliğı Stratejisi ile Dokuzuncu Kalkınma Planı ve ilgili diğer ulusal politika ve strateji belgeleri doğrultusunda “Ulusal İklim Değışikliğı Eylem Planı” hazırlanacağı belirtilmiştir (Türkiye İklim Değışikliğı Stratejisi, 2010: 13). Bu çerçevede, “Türkiye Cumhuriyeti İklim Değışikliğı Eylem Planı: 2011-2023”, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından 2011 yılında tamamlanarak kamuoyuyla paylaşılmıştır.

Eylem Planı'nın hedefleri, Stratejik Plan'a uygun olarak belirlenmiştir. Bu nedenle, Eylem Planı'nda yer alan hedeflerin de ekonomik kaygıları ön planda tuttuğu gözlemlenmektedir. Stratejik hedefler doğrultusunda Eylem Planı, “enerji, binalar, sanayi, ulaştırma, atık, tarım, arazi kullanımı ve ormancılık” olmak üzere yedi ana sektöre odaklanmıştır. Bu ana sektörler dışında, sektörler arası ortak konulara da yer verilmiştir. Planda belirlenen sektörlerle yönelik amaç ve hedeflere yer verilmiştir. Bu sektörlerle yönelik amaç ve hedeflerin sayısı aşağıdaki Tablo 3.1.'de gösterilmektedir.

Tablo 3.2. Türkiye Cumhuriyeti İklim Değişikliği Eylem Planı'nda (2011-2023) yer alan sektörler ve bunlara yönelik amaç ve hedefler (Yazar tarafından oluşturulmuştur).

SEKTÖR	AMAÇLAR	HEDEFLER
Enerji Sektörü	4	9
Bina Sektörü	3	7
Sanayi Sektörü	3	5
Ulaştırma Sektörü	5	10
Atık Sektörü	1	6
Tarım Sektörü	3	5
Arazi Kullanımı ve Ormancılık Sektörü	4	9
Sektörler Arası Ortak Konular	9	12
TOPLAM	32	63

Eylem Planı'nda belirlenen hedef ve amaçlara yer verilmesinin ardından, hedeflere ulaşma sürecinin yönetilmesi ve başarısının takip edilmesi amacıyla her hedef için aşağıdaki detaylar planlanmıştır:

- Eylemler: Hedeflere ulaşmak için yapılacak adımlar ve aktiviteler.
- Süreler: Her eylemin tamamlanması planlanan süreler.
- Yan Faydalar: Eylemlerin gerçekleştirilmesiyle elde edilecek ek faydalar.
- Çıktılar: Eylemlerin sonucunda üretilecek ürünler veya sonuçlar.

- Performans Göstergeleri: Başarıyı ölçmek için kullanılacak kriterler.
- Sorumlu/Koordinatör Kuruluş: Eylemlerin yürütülmesinden sorumlu olan kuruluş veya kişiler.
- İlgili Kuruluşlar: Eylemlerde işbirliği yapılacak diğer kurumlar veya paydaşlar.

Günümüzde iklim değişikliğiyle mücadelede alınacak önlemlerden biri, sera gazı emisyonlarının azaltılmasıyla oluşabilecek etkilerin hafifletilmesi; diğeri ise bu etkilere uyum sağlamaktır. Sera gazı emisyonlarının azaltılmasında başarı sağlansa bile, iklim değişikliğinin tamamen tersine çevrilmesi mümkün değildir. IPCC raporlarına göre, uyum stratejileri ve eylem planları, iklim değişikliğinin potansiyel zararlarını azaltmanın yanı sıra, iklimle ilişkili sektörler için fırsatlar sunabilecek önemli role sahiptir. Bu nedenle, iklim değişikliğinin etkilerine uyum sağlamak kaçınılmazdır (İklim Değişikliği Uyum Stratejisi ve Eylem Planı 2011-2023: 1-4). Eylem Planı'nda iklim değişikliğine uyum sağlamak kapsamında;

“• *Su Kaynakları Yönetimi,*

• *Tarım Sektörü ve Gıda Güvencesi,*

• *Ekosistem Hizmetleri, Biyolojik Çeşitlilik ve Ormancılık,*

• *Doğal Afet Risk Yönetimi,*

• *İnsan Sağlığı,*

• *İklim Değişikliğine Uyum Bağlamında Sektörler Arası Ortak Konular”*

başlıklı sektörlerle yönelik amaç ve hedefler belirlenmiştir. Bu hedef ve amaçların sayılarına Tablo 3.3.'de yer verilmiştir. Uyum kapsamında belirlenen sektörlerde, her amaç ve hedef için ayrıntılı planlama yapılmış ve amaçlara ulaşma sürecinin yönetilmesi ile başarısının takip edilmesi amaçlanmıştır.

Uyum çabaları, iklim değişikliği ile mücadelede yalnızca çevresel sürdürülebilirliği sağlamakla kalmaz, aynı zamanda insan haklarına da önemli katkılar

sunar. İklim değışikliğı, özellikle dezavantajlı grupları etkileyerek temel hakların ihlaline yol açabilir. Bu bağlamda, uyum stratejileri; sağlık, güvenlik, barınma ve beslenme gibi temel insan haklarını korumayı amaçlar. Örneğın, iklim değışikliğı nedeniyle meydana gelen doğal afetler, yerinden edilmelere ve yaşam alanlarının kaybına neden olabilir. Uyum çabaları, bu tür etkileri azaltarak toplumların dayanıklılığını artırır ve insanların yaşama haklarını güvence altına alır. Ayrıca, sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmayı destekleyerek eşitlik ve adaletin sağlanmasına katkı sunar. Dolayısıyla, iklim değışikliğıne yönelik uyum çabaları, insan haklarının korunması ve güçlendirilmesi açısından kritik bir rol oynamaktadır.

Tablo 3.3. *Türkiye Cumhuriyeti İklim Değışikliğı Eylem Planı'nda (2011-2023) uyum kapsamında ele alınan sektörler ve bunlara yönelik amaç ve hedefler (Yazar tarafından oluşturulmuştur).*

UYUM		
SEKTÖR	AMAÇLAR	HEDEFLER
Su Kaynakları Yönetimi	5	8
Tarım Sektörü ve Gıda Güvencesi	7	18
Ekosistem Hizmetleri, Biyolojik Çeşitlilik ve Ormancılık	2	9
İnsan Sağlığı	2	4
İklim Değışikliğıne Uyum Bağlamında Sektörler Arası Ortak Konular	1	5
TOPLAM	17	44

Münhasıran iklim değışikliğıyle ilgili olan İklim Değışikliğı Eylem Planı ve İklim Değışikliğı Stratejisi belgelerinde, iklim değışikliğı ve insan hakları arasındaki ilişkiye yer verilmediğı gözlemlenmektedir. Bu durum, iklim değışikliğinin insan hakları üzerindeki etkilerinin yeterince ele alınmadığı anlamına gelmektedir. Oysa iklim değışikliğı, özellikle dezavantajlı grupların haklarını tehdit eden bir olgudur. Bu nedenle, iklim politikalarında insan haklarının entegrasyonu kritik bir önem taşımaktadır. İklim

değişikliğine dair belgelerde, insan hakları perspektifinin de dikkate alınması, daha kapsayıcı ve adil bir yaklaşım geliştirilmesine katkı sağlayacaktır.

Ancak gözden kaçırılmaması gereken bir nokta, bu belgelerin yaklaşık 14 yıl önce hazırlanmış olmasıdır. İklim değişikliği gibi sürekli gelişim ve dönüşüm yaşayan bir alanda bu süre oldukça uzundur. Ayrıca, bu belgelerin hazırlandığı dönem, Türkiye'nin iklim değişikliğine yönelik daha kapsamlı çalışmalar yaptığı ilk on yılına denk gelmektedir. Bu nedenle, mevcut belgelerin güncellenmesi ve insan hakları gibi önemli unsurların da dikkate alınarak yeniden ele alınması gerekmektedir. Böylece, iklim değişikliğiyle ilgili politikalar daha kapsayıcı ve etkili hale getirilebilir.

3.2.5. İnsan Hakları Eylem Planı

“Özgür Birey, Güçlü Toplum; Daha Demokratik Bir Türkiye” vizyonu ile hazırlanan İnsan Hakları Eylem Planı, Cumhurbaşkanlığı Genelgesi ile yayımlanarak yürürlüğe girmiştir³⁹. Genelgede, Eylem Planı'nın On Birinci Kalkınma Planı ile Strateji Belgesi çerçevesindeki reformların devamı niteliğinde olduğu belirtilmiştir. Ayrıca, bu planın kamu kurum ve kuruluşlarının faaliyetlerini kapsadığı ifade edilmiştir (2021/9 sayılı Cumhurbaşkanlığı Genelgesi).

İnsan Hakları Eylem Planı'nın temel prensibi, insanın maddi ve manevi varlığı ile onur ve saygınlığını devletin tüm kurum ve kuruluşlarının işlemlerinde ve eylemlerinde koruma yükümlülüğü olarak açıklanmıştır. Plan, demokratik hukuk devletlerinin temel göstergesi olan her bireyin hukuk karşısında eşit, onurlu ve saygın bireyler olarak haklarının korunması anlayışını daha da güçlendirmeyi hedeflemektedir (İnsan Hakları Eylem Planı, 2021: 7-8).

Eylem Planı;

- Daha güçlü bir insan hakları koruma sistemi,
- Yargı bağımsızlığı ve adil yargılanma hakkının güçlendirilmesi,

³⁹ 2021/9 sayılı Cumhurbaşkanlığı Genelgesi 30 Nisan 2021 tarihli ve 31470 sayılı Resmî Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

- Hukuki öngörülebilirlik ve şeffaflık,
- İfade, örgütlenme ve din özgürlüklerinin korunması ve geliştirilmesi,
- Kişi özgürlüğü ve güvenliğinin güçlendirilmesi,
- Kişinin maddi ve manevi bütünlüğü ile özel hayatının güvence altına alınması,
- Mülkiyet hakkının daha etkin korunması,
- Kırılgan kesimlerin korunması ve toplumsal refahın güçlendirilmesi,
- İnsan hakları konusunda üst düzey idari ve toplumsal farkındalık olmak üzere 9 amaçtan oluşmaktadır. Belirlenen bu 9 amaca yönelik 50 hedef ve 393 faaliyet bulunmaktadır (İnsan Hakları Eylem Planı, 2021; Karadağ, 2021).

Planın uygulama süresi 2 yıl olarak belirlenmiştir. Bu süre zarfında her faaliyet için üç farklı zaman dilimi öngörülmüştür. Bunlar; kısa vadeli faaliyetler için 1 ile 3 ay, orta vadeli faaliyetler için 6 ay ile 1 yıl ve uzun vadeli faaliyetler için ise 2 yıllık sürelerdir. Ayrıca, bazı faaliyetler için nitelikleri gereği sürekli bir takvim planlanmıştır (2021/9 sayılı Cumhurbaşkanlığı Genelgesi).

İnsan Hakları Eylem Planı, bünyesinde yalnızca birinci ve ikinci kuşak hakları kapsamamaktadır. Plan, günümüz insanları ve gelecek kuşaklar için önemli olan üçüncü kuşak haklara da yer vermektedir. Çevre hakkı ve iklim değişikliği ile ilgili doğrudan ve dolaylı konular, Eylem Planı'nın 8. amacı olan "Kırılgan Kesimlerin Korunması ve Toplumsal Refahın Güçlendirilmesi" kapsamında ele alınmıştır. Bu başlık altında ve Planın genelinde "iklim değişikliği" kavramı iki kez kullanılmaktadır (İnsan Hakları Eylem Planı, 2021; Gökler, 2021: 76).

"Kırılgan Kesimlerin Korunması ve Toplumsal Refahın Güçlendirilmesi" amacının giriş kısmında; sağlıklı ve yaşanabilir bir çevre, toplum sağlığı alanlarında insan haklarının korunması ve güçlendirilmesi hedeflenmiştir. Yoğun kentleşmenin neden olduğu iklim ve çevre tahribatına dikkat çekilmiştir. Bu tahribatı en aza indirmek amacıyla Türkiye'nin 2004 yılında BMİDÇS'ye ve 2009 yılında Kyoto Protokolü gibi

uluslararası sözleşmelere taraf olduğu belirtilmiştir. Ayrıca, Türkiye'nin bu uluslararası sözleşmelere taraf olmanın ötesinde, çeşitli yasal düzenlemeleri de hayata geçirdiği ifade edilmiştir (İnsan Hakları Eylem Planı, 2021: 92).

“Kırılgan Kesimlerin Korunması ve Toplumsal Refahın Güçlendirilmesi” amacı altında toplam 10 hedef yer almaktadır. Bu hedeflerden biri, 8.7 numaralı “Sağlıklı ve Yaşanabilir Çevrenin Korunması” başlıklı hedeftir. Bu hedef altında ise 9 faaliyet belirlenmiştir. Bu faaliyetlerin ilki, iklim değişikliğinin insan haklarına etkilerinin analiz edilmesi ve elde edilen sonuçların kamu politikaları oluşturulurken dikkate alınmasını içermektedir (İnsan Hakları Eylem Planı, 2021: 101).

Bu faaliyet, iklim değişikliği ile insan hakları arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır. Her ne kadar bu bağlantı sınırlı bir şekilde ele alınmış olsa da “İnsan Hakları Eylem Planı” gibi önemli bir politika belgesinde iklim değişikliğinin insan hakları üzerindeki etkisine yer verilmesi, bu etkinin insan haklarının kullanımı ve gerçekleşmesine yönelik potansiyel sonuçlarını kabul etmek açısından büyük önem taşımaktadır. Planda yer verilen ilişkinin güçlendirilmesi ve bu konudaki bilincin artırılması, yeni oluşturulacak planlarda bu ilişkinin nasıl ve hangi düzeyde ele alınacağına bağlıdır.

İklim değişikliği doğrudan ele alınmasa da çevrenin korunması ve geliştirilmesi yoluyla iklim değişikliği ile mücadeleye katkı sağlayacak 8.7 numaralı “Sağlıklı ve Yaşanabilir Çevrenin Korunması” başlıklı hedefin bazı faaliyetleri;

- Kamuoyunun çevre ve orman koruma konusunda bilinçlenmesini sağlamak amacıyla iletişim kampanyalarının düzenlenmesi,
- Zararlı kimyasalların ve atıkların üretiminin azaltılması, atıkların geri dönüşüm oranının artırılması ve yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının teşvik edilmesi,
- Enerji tasarrufu konusunda toplumsal bilinç geliştirilmesi, toplumun enerji kullanımı alışkanlıklarında farkındalık oluşturulması,

- Kiři başına dūřen yeşil alan miktarının artırılması; yeşil alanların kadınlar, çocuklar, yaşlılar ve engelliler için güvenli ve erişilebilir hale getirilmesi şeklindedir.



SONUÇ

İnsan faaliyetlerinin iklim değışikliğı üzerindeki etkisi, özellikle 18. yüzyıldan itibaren belirgin bir şekilde artmıştır. Bu etki başlıca kömür ve petrol gibi fosil yakıtların kullanımı, sanayi faaliyetleri, endüstriyel tarım ve hayvancılık ile ormansızlaşma gibi insan kaynaklı faaliyetlerin sera gazlarının atmosferdeki artışına yol açmasından kaynaklanmaktadır. 19. yüzyıldan itibaren insan faaliyetleri, iklim üzerindeki etkisini giderek artırmıştır. 20. yüzyılın ilerleyen dönemlerinde ise bu etki, iklim değışikliğinin çevresel, ekonomik, insani ve toplumsal açıdan ülke, kıta ve bölge ayrımı yapmaksızın yıkıcı ve geri dönölmez bir ekolojik kriz boyutuna ulaşmasına neden olmuştur.

Çevreyi ve insanları tehdit eden ekolojik kriz, temel insan haklarının kullanımı ve gerçekleşmesine yönelik ciddi ve yaygın bir tehlike oluşturmaktadır. Ani ve şiddetli doğal afetler, özellikle kasırga, fırtına, sel gibi olaylar; insanların yaşam hakkını, sağlık hakkını ve güvenlik hakkını doğrudan tehlikeye sokmaktadır. Buzulların erimesi ve deniz seviyelerinin yükselmesi, çölleşme gibi süregelen çevresel değışiklikler ise su hakkı, gıda hakkı ve barınma hakkı gibi temel yaşam kaynaklarına erişimi sınırlamaktadır. Dolayısıyla, iklim krizine karşı etkili önlemler alınmaması, insanların onurlu bir yaşam sürmelerini sağlayan temel insan haklarını ciddi şekilde tehlikeye atmaktadır.

İklim değışikliğı ve insan hakları arasındaki ilişkinin incelendiğı çalışmanın ikinci bölümünde, iklim değışikliğinin ihlal ettiğı temel insan hakları ele alınmış ve detaylandırılmıştır. Ancak çalışmanın sınırlandırılması amacıyla incelenecek haklar; yaşama hakkı, sağlık hakkı, onurlu yaşama hakkı, halkların kendi kaderini tayin etme ve gelişme hakkı, barınma hakkı, çevre hakkı olarak belirlenmiştir.

Yapılan incelemeler sonucunda, iklimde meydana gelen her türlü olumlu ve olumsuz durumun çevre üzerinde çeşitli sonuçlar doğurduğu için iklim krizinin, çevre hakkının en açık ihlali olduğu sonucuna varılmıştır. Nitekim, iklim krizi nedeniyle artan aşırı sıcaklık, kuraklık, sel ve taşkınlar, deniz seviyesinin yükselmesine bağlı kıyı erozyonu, toprak erozyonu, orman yangınları gibi sonuçlar çevreyi derinden etkilemektedir. Bu durum, sağlıklı bir çevre hakkının tam anlamıyla iklim değışikliğı ile ilişkilendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca çevre hakkı insanların kişisel gelişimine güvenli koşullar sağladığından insan haklarının en temel bileşenlerinden

biridir. Bu nedenle, çevre hakkı birçok insan hakkı ile yakın ilişki içindedir ve diğer temel hak ve özgürlüklerin gerçekleşmesine olanak tanımaktadır. Bu çerçevede, çevre hakkı iklim değişikliğinin tehdit ettiği çeşitli hakların korunmasında hem bir araç hem de başlı başına korunması gereken bir insan hakkı olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla çevre hakkı ile iklim değişikliği arasındaki bağlantının kurulması son derece önemlidir. Bu doğrultuda, çalışmanın ikinci bölümünde üçüncü kuşak haklar kapsamında çevre hakkının tarihsel ve hukuksal gelişimi ile çevre hakkının kapsamı detaylandırılmıştır. Ardından çevre hakkı ile iklim değişikliği arasındaki ilişki vurgulanarak çalışmanın temeli oluşturulmaya çalışılmıştır.

Temel insan haklarının kullanımına ve gerçekleşmesine yönelik bu varoluşsal tehdidin çözümü, haklara dayalı bir yönetim ve mücadele yaklaşımının benimsenmesini gerektirmektedir. Bu çalışma boyunca incelenen Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği'nin birçok raporu ve yorumunda, iklim değişikliğinin bir insan hakkı ihlali olduğuna dikkat çekilmekte ve çözümünün de insan hakları çerçevesinde ele alınması gerektiği sonucuna ulaşılmaktadır. Bu doğrultuda çalışmanın ikinci bölümünde, iklim krizinin çözümünde hak temelli yönetim anlayışının önemi ve gerekliliklerine yer verilmiştir. İklim değişikliğinin çözümünde hak temelli yönetim anlayışının varlığından söz edebilmek için çalışmada ulaşılan gereklilikler şunlardır:

- İklim krizi ile mücadele kapsamında öngörülen yükümlülüklerin tüm insanların hak ve özgürlüklerini koruyacak biçimde düzenlenmesi,
- Mümkün olan tüm kaynakların mücadelede seferber edilmesi,
- Temel hakların ihlaline yol açabilecek faaliyetlerin engellenebilmesi için denetleme mekanizmalarının geliştirilmesi,
- İklim krizi ile mücadele sürecinde yeni hak ihlallerin ortaya çıkmaması için gerekli önlemlerin alınması,
- Kayıp ve zararların adil ve hakkaniyetli şekilde paylaşımının sağlanması,
- Yeni kamu yönetimi anlayışının iklim rejimine entegre edilmesi.

1970’lerden itibaren iklim değişikliğine yönelik oluşturulan küresel rejim, iklim değişikliği ile insan hakları arasındaki ilişkinin kurulmasına olanak tanımıştır. Rejimin ilk dönemlerinde bu ilişki sınırlı kalsa da zamanla birçok insan hakkı kapsam altına alınarak bu ilişki geliştirilmiştir. Bu gelişmeler sonucunda iklim değişikliği, çevresel veya teknik analizlerin ötesinde sosyal ve insani bir sorun olarak ele alınmaya başlanmıştır. Ancak Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi’nden Paris İklim Anlaşması’na kadar olan süreçte insan hakları ile iklim değişikliği arasındaki ilişki, ahlaki ödevin ötesine geçememiştir. Küresel iklim değişikliği rejiminin, insan haklarını korumaktan uzak olmasının nedenleri arasında;

- İklim değişikliğine yol açan en önemli faktör olan sera gazı emisyonlarını sınırlandırma ve azaltma yükümlölükleri, insani ve toplumsal sonuçlardan çok ekonomik sonuçlara odaklandığı,
- Alınan önlemlerin, ekonomik kaygılar nedeniyle hemen uygulanabilecek bir çözüm planı oluşturmaktan uzak olduğu,
- Küresel iklim rejimi, insan haklarını koruyacak uyum politikaları kapsamında somut tedbir ve yükümlölükler önermekten ziyade devletlere geniş takdir yetkisi tanıdığı,
- Gün geçtikçe daha fazla insanı etkileyen iklim değişikliği gerçeği göz önüne alındığında uyum politikalarının yetersiz kaldığı,
- Küresel iklim rejimi; bilgilendirme, karar alma süreçlerine katılım sağlama, yargısal ve idari başvuru mekanizmaları gibi usule ilişkin yükümlölükler açısından eksiklik ve yetersizlik gösterdiği sayılabilir.

Küresel düzeyde etkili politikaların ve yerel düzeyde uygulamaların geliştirilmesi, iklim değişikliğiyle mücadelede daha kapsayıcı ve etkili çözümlerin ortaya çıkmasına katkı sağlayacaktır. Bu çerçevede, çalışmanın giriş kısmında belirtildiği gibi çalışmanın amacı Türkiye’nin ulusal politikalarının iklim krizinin insan haklarının kullanımı ve gerçekleşmesine yönelik olumsuz etkilerini önleme noktasındaki rolünü ve etkinliğini analiz etmektir. İnceleme, çalışmanın amacına en uygun olarak nitel bir veri analizi yöntemi olan doküman analiz tekniği kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Bu doğrultuda

çalışmanın üçüncü bölümünde, Türkiye'nin iklim krizine yönelik politikaları tarihsel süreç içinde ele alınmıştır. Ardından, Türkiye'nin politika belgeleri incelenerek iklim krizinin insan haklarının kullanımı ve gerçekleşmesi üzerindeki olumsuz etkisini önlemedeki rolü ve işlevi ortaya konmaya çalışılmıştır.

Türkiye; coğrafi konumu, karmaşık iklim yapısı, sosyo-ekonomik özellikleri ve Akdeniz havzasında bulunması gibi faktörler nedeniyle iklim değişikliğine karşı en kırılgan ülkelerden biri olarak öne çıkmaktadır. Son yıllarda ülkenin çeşitli bölgelerinde sıkça yaşanan şiddetli iklim olayları; insani, ekonomik ve çevresel kayıplara yol açmıştır. Bu durum, Türkiye'nin iklim krizi ile mücadelede aktif rol alarak somut adımlar atmasını zorunlu kılmaktadır. 1990'lı yıllardan itibaren Türkiye'nin çevre ve iklim krizine yönelik ulusal çalışmaları başlamıştır. Bu tarih, küresel düzeyde benzer girişimlerin başladığı dönemle paralellik göstermektedir. Bu durum, Türkiye'nin 1990'lardan günümüze kadar küresel gelişmeleri yakından takip ettiğini ve sorunların çözümünde aktif rol aldığını ortaya koymaktadır.

Türkiye, çeşitli çekincelerine rağmen küresel iklim müzakerelerine erken dönemlerde katılmıştır. Buna rağmen küresel iklim rejimine tam anlamıyla dahil olması zaman almıştır. Türkiye, 1992 yılında imzalanan 1994 yılında yürürlüğe giren Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'ne 12 yıl gecikmeli olarak 2004 yılında dahil olmuştur. Benzer şekilde Türkiye 1997 yılında imzalanan ve 2005 yılında yürürlüğe giren Kyoto Protokolü'ne ancak 2009 yılında taraf olarak yine 12 yıllık bir gecikme yaşanmıştır. 2015 yılında imzaya açılan Paris İklim Anlaşması ise Türkiye tarafından 2016 yılında imzalanmış ve 2021 yılında TBMM tarafından onaylanmıştır.

Tekrar belirtmelidir ki Türkiye, küresel iklim rejimine taraf olmakta gecikmiş olsa da küresel rejimin başladığı günden bugüne kadar küresel iklim değişikliği müzakerelerine her zaman aktif bir şekilde katılmıştır. Bu çerçevede, uluslararası platformlarda iklim değişikliği ile mücadelede etkin rol oynamıştır. Ayrıca bu süre zarfında Türkiye, ulusal iklim politikalarını oluşturma çabalarını sürdürmüş ve bu doğrultuda çeşitli stratejiler geliştirilmiştir.

Çalışmada genelinde belirtildiği gibi Türkiye'nin iklim değişikliği ile ilgili politikaları 1990'lı yıllarda başlamış olsa da 2004 yılında Birleşmiş Milletler İklim

Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'ne taraf olunmasının ardından iklim, gerçek anlamda ulusal bir politika konusu olarak ele alınmaya başlanmıştır. Bu doğrultuda incelenecek politika belgeleri, 2004-2023 yıllarını kapsayan belgelerdir. İncelenecek bu belgeler; Kalkınma Planları, Çevre Kanunu, Türkiye İklim Değişikliği Stratejisi: 2010-2023, Türkiye Cumhuriyeti İklim Değişikliği Eylem Planı: 2011–2023, İnsan Haklar Eylem Planı'ndan oluşmaktadır.

İncelenen politikalara ilişkin bulgu ve analizleri özetleyecek olursak;

- Kalkınma planlarında çevre sorunlarına ilişkin kapsamlı politikalar, “1972 Stockholm Çevre Konferansı'nın” ardından yer almıştır. Bu ilk politikalarda yer alan çevrenin korunmasına ilişkin önlemler, ekonomik kalkınmayı engellemeyecek şekilde planlanarak kalkınma yanlısı bir tutum sergilenmiştir.

- Kalkınma planlarında iklim değişikliği ile ilgili ilk politikalar, “Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nin” imzaya açılmasının ardından yürürlüğe ilk plan olan Sekizinci Kalkınma Planı'nda yer almıştır. Plan'da “ortak fakat farklılaştırılmış yükümlülükler ilkesi” doğrultusunda Türkiye'nin BMİDÇS taraf olunmasına yönelik çalışmalara devam edileceğine yer verilerek iklim değişikliği konusu sınırlı şekilde yer almıştır.

- BMİDÇS'nin imzalanmasının ardından yürürlüğe giren ilk kalkınma Planı olan Dokuzuncu Kalkınma Planı'nda beklentinin aksine bir önceki plana göre iklim değişikliğine daha az yer verilmiştir. Planda, ülkenin şartları göz önünde bulundurularak sera gazı azaltılmasına yönelik politika ve tedbirlere ilişkin “Ulusal Eylem Planı” hazırlanarak BMİDÇS kapsamında yükümlülüklerin yerine getirileceği belirtilmiştir.

- Onuncu Kalkınma Planı'nda iklim değişikliği konusu birçok çevre konusunun ele alındığı alt başlıkta yer almıştır. Planda iklim değişikliğine yönelik vurgular oldukça önemli ve çeşitli bağlamlarda ele alınmıştır. Bunlardan ilki, iklim değişikliği ile su ve gıda kaynakları arasındaki bağlantılara yer verilerek iklim değişikliğinin güvenli gıda ve suya erişiminde engeller oluşturduğudur. Türkiye'nin küresel iklim rejimine taraf olunmasının ardından 1990-2007 yılları arasında toplamda 1,4 milyar ton emisyon tasarrufunda bulunduğu ifade edilmiştir. Yaşanan bu gelişmelere rağmen çevre üzerindeki baskının devam ettiği belirtilmiştir. Bu nedenle, kurumlararası iş birliği ve yetki

sınırlarına ilişkin düzenlemelerin hayata geçirilmesi gerektiğine yer verilmiştir. Ayrıca iklim değişikliğiyle mücadele ve uyum çalışmalarının ülke koşulları göz önünde bulundurularak devam edileceğine yer verilmiştir.

- On Birinci Kalkınma Planı’nda, küresel iklim değişikliği sonuçlarının her gün artmasına karşılık Paris İklim Anlaşması kapsamında yer alan taahhütlerin bu etkiler karşısında yetersiz kaldığı ifade edilmiştir. Planın birden fazla paragrafında Türkiye’nin iklim değişikliğine karşı en kırılgan bölgelerden biri olmasına bağlı olarak ani yağış, sel ve kuraklıkla karşı karşıya kaldığına vurgu yapılmıştır. Bu doğrultuda, Türkiye’nin iklim değişikliğiyle mücadele kapsamında emisyon azaltılması ile ekonomiyi ve toplumu iklim değişikliğine karşı daha dirençli hale getirmek amacıyla uyum sağlama kapasitesinin geliştirilmesinin sürdürüleceği belirtilmiştir. İklim değişikliği politikalarında, ülkenin gelişmekte olan konumu ve ülke gerçeklerinin göz önünde bulundurulması gerektiği bu Planda da vurgulanmıştır.

- On İkinci Kalkınma Planı’nda, planın hedef ve politikaları kapsamında ele alınan başlıkların altında birçok alan ve sektöre ilişkin iklim değişikliği oldukça önemli bir faktör olarak ele alınmış ve hedeflenen politikalarda göz önüne alınması gerektiği belirtilmiştir. Planda ayrıca, Paris İklim Anlaşması çerçevesinde birçok ülkenin net sıfır emisyon hedefi belirlemesine rağmen beklenen ilerlemenin sağlanamadığı ifade edilmiştir. Bu nedenlerle, iklim değişikliğiyle mücadelede daha kapsamlı önlemler alınması gerektiği vurgulanmıştır. Türkiye’nin 2053 net sıfır emisyon hedefine ulaşması yolunda ara dönemler ve ilgili hedefler belirleyerek, “Uzun Dönemli İklim Değişikliği Stratejisi” hazırlanması ve bu doğrultuda “İkinci Ulusal Katkı Beyanı” güncellenmesi hedefine yer verilmiştir. Ayrıca Planda, küresel iklim politikalarının iklim adaletini sağlaması noktasında “ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluklar ve göreceli kabiliyetler ile sosyal adalet ve eşitlik” ilkeleri göz önüne alınarak hazırlanmasının önemi vurgulanmıştır.

- “Çevre Kanunu” ile çevre yönetimi ve çevre mevzuatının çerçevesi belirlenmiştir. Kanun, doğrudan iklim değişikliğini düzenlememekle birlikte, insan faaliyetlerinin neden olduğu iklim değişikliğinin önlenmesine ve iklim değişikliği rejiminin hak temelli bir yapıya kavuşturulmasına yönelik dolaylı hükümler içermektedir. Ayrıca, Kanun’da “iklim değişikliği” kavramı iki kez geçmekte ve iklim değişikliği

sorununu ele alan çeşitli hükümler düzenlenmeler bulunmaktadır. Bununla birlikte bu hükümler sınırlı bir düzenleme olduğu görülmüştür. Öngörülen çalışmaların etkinliği ve kapsamı, iklim değişikliği ile mücadelede gereken önlemleri yeterince destekleyip desteklemediği konusunda belirsizlik yaratmaktadır.

- “Türkiye İklim Değişikliği Stratejisi: 2010-2023” belgesinde, iklim değişikliğiyle mücadelenin, Türkiye’nin “orta gelir gurubundaki gelişmekte olan ülkeler” kategorisinde bulunan bir ülke olduğu göz önüne alınarak ekonomik ve demografik gelişimine uygun olarak sürdürüleceği belirtilmiştir. Bu doğrultuda herhangi bir sera gazı azaltım taahhüdünde bulunulmamış ancak sürdürülebilir kalkınma ve yoksullukla mücadele politikalarına zarar vermeden sera gazı emisyon azaltımı gerçekleştirmeye çalışılacağı belirtilmiştir.

- “Türkiye Cumhuriyeti İklim Değişikliği Eylem Planı’nın” hedefleri, Stratejik Plan’a uygun olarak belirlenmiştir. Dolayısıyla bu Plan’ın hedeflerinde de ekonomik kaygıların ön planda tutulduğu gözlemlenmektedir. Stratejik hedefler doğrultusunda Eylem Planı’nda “enerji, binalar, sanayi, ulaştırma, atık, tarım, arazi kullanımı ve ormancılık” olmak üzere 7 ana sektöre odaklanmıştır. Bu ana sektörler dışında, sektörler arası ortak konulara da yer verilmiştir. Eylem Planı’nda iklim değişikliğine uyum sağlamak kapsamında; “su kaynakları yönetimi, tarım sektörü ve gıda güvenliği, ekosistem hizmetleri, biyolojik çeşitlilik ve ormancılık, doğal afet risk yönetimi, insan sağlığı, iklim değişikliğine uyum bağlamında sektörler arası ortak konular” başlıklı sektörlere yönelik amaç ve hedefler belirlenmiştir.

- “İnsan Haklar Eylem Planı’nda” çevre hakkı ve iklim değişikliği ile ilgili doğrudan ve dolaylı konuların yer aldığı görülmüştür. “Kırılgan Kesimlerin Korunması ve Toplumsal Refahın Güçlendirilmesi” amacı altında iklim değişikliğinin temel insan hakları üzerindeki etkileri analiz edilerek ve bu sonuçların kamu politikaları oluşturulurken göz önünde bulundurulacağına yer verilmiştir. Bu durum, iklim değişikliği ve insan hakları arasındaki bağlantıyı kurmuştur. Ancak bu bağlantı Plan’da sınırlı bir şekilde yer almıştır.

İncelenen politikalara ilişkin bulgu ve analizler sonucunda, “İklim krizine hak temelli yaklaşım temelinde ele alınan iklim rejiminin vazgeçilmez bir ilkesi olması

gerektiği ancak ulusal iklim rejiminin hak temelli yönetim anlayışının gereklerini yerine getirmekten uzak olduğu” şeklinde oluşturulan araştırma hipotezi, doğrulanabilir niteliktedir.

Araştırma bulgularına göre, Türkiye’nin küresel iklim rejimine katılımındaki gecikmelerin ve ulusal iklim rejiminin temelinde ekonomik endişeler yatmaktadır. Türkiye gibi birçok ülke ve ekonomist, sera gazı emisyonlarını azaltma çabalarının, ekonomik büyüme üzerindeki olası etkilerinden kaygı duymaktadır. İklim politikalarının uygulanması, genellikle ekonomik kaynakların yeniden dağıtılmasını ve belirli sektörlerde dönüşümü gerektirmektedir. Bu durum, elbette kısa vadeli bazı maliyetler ve zorluklar doğurabilir. Bununla birlikte, iklim değışikliği ile mücadele politikalarının uzun vadede ekonomik faydaları da göz ardı edilmemelidir. Yenilenebilir enerji, enerji verimliliği artışı ve sürdürülebilir teknoloji gelişmeleri gibi alanlarda yapılan yatırımlar, yeşil ekonomiye geçişi teşvik ederek yeni iş olanakları yaratabilir. Bu yatırımlar, iklim değışikliğinin yol açabileceği uzun vadeli maliyetlerin önlenmesine ve ekonomik olarak daha sürdürülebilir bir gelecek için önemli bir adım atılmasına katkı sağlayabilir. Örneğin, afetlerin ve ekstrem hava olaylarının neden olduğu hasarların azaltılması ve bu tür olayların sıklığının önlenmesi açısından önemli ekonomik tasarruflar sağlayabilir. Tarım, su yönetimi, sağlık ve altyapı gibi sektörlerde iklim değışikliğine dayanıklılığı artırmak da uzun vadede ekonomik karlılık sağlayabilir. Ayrıca, ekonomik kaygılar nedeniyle iklim değışikliği ile mücadele kapsamında herhangi bir taahhüt altına girmemek, ekolojik bir kriz boyutuna ulaşan iklim değışikliği karşısında mücadele kapasitesinin artmasını sağlamayacaktır. Nitekim iklim değışikliği karşısındaki kırılganlıklar, ekonomiye ciddi zararlar verebilecek boyutlara ulaşabilir. Sonuç olarak, iklim değışikliği politikalarının ekonomik boyutu karmaşıktır ve dikkatle yönetilmesi gerekmektedir.

İklim krizinin karmaşık ve dinamik doğası, politika ve çözüm önerilerindeki sürekli değışim ile incelenecek politikaların yalnızca 2004-2023 yıllarını kapsamaması, araştırmanın sınırlılıklarını oluşturmaktadır. Çalışma, 2023 yılı sonrası gelişmeleri içermediğinden, bu dönemde ortaya çıkan yeni politikalar ve etkiler göz önünde bulundurulmamıştır. Bu nedenle, gelecekteki araştırmacıların bu dönem sonrası iklim değışikliği alanındaki gelişmeleri ve belgeleri dikkate alarak yeni çalışmalar yapmaları, literatüre önemli katkılar sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Acar, E. (2019). *Küresel İklim Değişikliği ile Mücadele Aracı Olarak Karbon Vergisi ve Etkinliği*. Bursa: Yüksek Lisans Tezi. Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Adalet Bakanlığı. (2021). *İnsan Hakları Eylem Planı*. <https://insanhaklarieylemplani.adalet.gov.tr/resimler/eylemplani.pdf> (Erişim Tarihi: 24.06.2024).
- Akcan, I. (2023). *BM: Dünyanın Küresel Isınmayı 1,5 Derecede Tutmaya Olan Kararlılığı Her geçen Yıl Azalıyor*. Anadolu Ajansı. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/bm-dunyanin-kuresel-isinmayi-1-5-derecede-tutmaya-olan-karariligi-her-gecen-yil-azaliyor/3070689#> (Erişim Tarihi: 28.03.2024).
- Aksay, C. S., Ketenoğlu, O., Kurt, L. (2005). Küresel Isınma ve İklim Değişikliği. *Selçuk Üniversitesi Fen Fakültesi Fen Dergisi*, 1(25), 29-42.
- Algan, N. (2014). İklim Etiği. *Mülkiye Dergisi*, 32(259), 191-204.
- Altuğ, B. (2021). *Dünya Meteoroloji Örgütü Genel Sekreteri Taalas'tan Türkiye'ye Övgü*. Anadolu Ajansı. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/dunya-meteoroloji-orgutu-genel-sekreteri-taalastan-turkiyeye-ovgu/2387847> (Erişim Tarihi: 20.03.2024).
- Anayurt, Ö. (2000). Hakların Bütünlüğü İlkesi Açısından İnsan Haklarına İlişkin Sınıflandırmaların Değerlendirilmesi. *Türkiye'de İnsan Hakları Konferansı Kitabı* içinde (47-57). TODAİE.
- Avrupa Çevre Ajansı. (2015). *Tarım ve İklim Değişikliği*. <https://www.eea.europa.eu/tr/isaretler/isaretler-2015/makaleler/tarim-ve-iklim-degisikligi> (Erişim Tarihi: 20.04.2022).
- Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi. (1950). <https://www.yargitay.gov.tr/documents/AIHM.pdf>

- Baltacı, G. (2019). *Küresel İklim Değişikliği ve İklim değişikliği Politikalarını Etkileyen Argümanlar*. Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Birleşmiş Milletler Antlaşması. (1945). <https://turkiye.un.org/tr/33499-birle%C5%9Fmi%C5%9F-milletler-antla%C5%9Fmas%C4%B1> (Erişim Tarihi: 26.0.2024).
- Boğaziçi Üniversitesi İklim Değişikliği ve Politikaları Uygulama ve Araştırma Merkezi. (2019a). *Buzullar Deniz Seviyesini Ne Kadar Yükseltecek*. <https://climatechange.bogazici.edu.tr/buzullar-deniz-seviyesini-ne-kadar-yukseltecek/> (Erişim Tarihi: 18.05.2024).
- Boğaziçi Üniversitesi İklim Değişikliği ve Politikaları Uygulama ve Araştırma Merkezi. (2019b). *İklim Değişikliği ve Gıda Güvenliği*. <https://climatechange.bogazici.edu.tr/iklim-degisikligi-ve-gida-guvenligi/> (Erişim Tarihi: 18.05.2024).
- Boyar, O., Kama Işık S. (2019). Dördüncü Kuşak Haklar ve Bilişim Teknolojilerinin Doğuşunda Mahremiyet Kavramına Karşılaştırmalı Bir Bakış. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 25(2), 602-623. <http://dx.doi.org/10.33433/maruhad.667577>
- Bozkurt, Y. (2020). *Çevre Sorunları ve Politikaları* (5. Baskı). Bursa: Ekin.
- Brahm, L. (2019). The New Human Rights: The Fourth Generation of Rights. *Human Rights Quarterly*, 41(2), 315-340.
- Britannica. (2024). *Greenhouse Effect*. <https://www.britannica.com/science/greenhouse-effect> (Erişim Tarihi: 19.03.2024).
- Convention relating to the Status of Refugees. (1951). https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocities-crimes/Doc.23_convention%20refugees.pdf

- Coşkun, V. (2019). İnsan Hakları: Kaynağı, Felsefi Temelleri ve Gelişimi. Dağı. İ., Gökalp. E. (Ed.), *İnsan Hakları ve Demokratikleşme Süreci* içinde. (2-32). Anadolu Üniversitesi.
- Coşkun Yağan, N. (2021). *21. Yüzyılda Bir Çevre Hakkı İhlali Örneği: İklim Mültecileri*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Cumhurbaşkanlığı Genelgesi, (2021). Resmî Gazete 31470 sayılı (30 Nisan 2021). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/04/20210430-9.pdf> (Erişim Tarihi: 20.06.2024).
- Çevre Kanunu. (1983). <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2872&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5> (Erişim Tarihi: 24.06.2024).
- Çiftçioğlu, C. T. (2012). Yaşama Hakkı. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, (103), 137-168.
- Dadak, K. (2015). Yeni Kuşak Hak Olarak Çevre Hakkı. *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, (5), 309-326.
- Dara and Climate Vulnerable Forum (2012). Climate vulnerability monitor a guide to the cold calculus of a hot planet. <https://daraint.org/wp-content/uploads/2012/09/CVM2ndEd-FrontMatter.pdf> (Erişim Tarihi: 20.06.2024).
- Doğal Hayatı Koruma Derneği. *İklim Değişikliği ve Enerji* https://www.wwf.org.tr/ne_yapiyoruz/iklim_degisikligi_ve_enerji/iklim_degisikligi/ (Erişim Tarihi: 05.04.2022).
- Ediger, V. (2014). Küresel İklim Değişikliğinin Uluslararası İlişkiler Boyutu ve Türkiye'nin Politikaları. *Mülkiye Dergisi*, 32(259), 133-158.
- Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi. (1966). https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/2312020093210bm_04.pdf

- Elver, H. (2024). İklim ve Gıda Krizlerinde İnsan Hakları Yaklaşımlı Politikalar. *Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu İnsan Hakları Bağlamında İklim Değişikliği ve Gıda Hakkı Sempozyumu Bildireler Kitabı* içinde (21-27), Ankara: Göktuğ.
- Erdoğan, S. (2018). İklim Değişikliğine Karşı Verilen Küresel Mücadele ve Avrupa Birliği. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(4). 703-718.
- Geleceği Önemseyenler Derneği. (2020). *Global Forest Resources Assessment 2020-Küresel Orman Kaynakları Değerlendirmesi (FRA)*. <http://www.gonder.org.tr/?p=9782> (Erişim Tarihi: 19.03.2024).
- Gökler, A. M. (2021). İnsan Hakları Eylem Planındaki “Sağlıklı ve Yaşanabilir Çevrenin Korunması” Hedefinin Değerlendirilmesi. *İnsan Hakları Dergisi*. (7), 75-80.
- Hamamcı, C. (2013). Üçüncü Kuşak İnsan Hakları. E. K. Akkayonlu (Ed.). *Yeni kuşak İnsan Hakları* içinde (ss. 49-77). TODAİE Yayın No: 371.
- Hamamcı, C. (1983-1984). “Çevre Hakkı Üzerine Düşünceler”. *İnsan Hakları Yıllığı*. 5(6), 171-180.
- Hırlak, F. (2020). *Yerel Düzeyde İklim Değişikliği ile Mücadelede İklim Eylem Planlarının Rolü ve İstanbul İklim Değişikliği Eylem Planı*. Yüksek Lisans Tezi. Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- IDMC. (2023). 2023 Global Report on Internal Displacement <https://www.internal-displacement.org/global-report/grid2023/>
- IPCC. <https://www.ipcc.ch/> (Erişim Tarihi: 26.06.2024).
- IPCC. (1990). First Assessment Report (FAR). https://archive.ipcc.ch/publications_and_data/publications_ipcc_first_assessment_1990_wg1.shtml
- IPCC. (2014). AR5 Synthesis Report: Climate Change 2014. <https://www.ipcc.ch/report/ar5/syr/>

- IPCC. (2014). AR5 Synthesis Report: Climate Change 2014- Summary for Policymakers.
<https://www.ipcc.ch/report/ar5/syr/>
- IPCC. (2023). AR6 Synthesis Report: Climate Change 2023- Summary for Policymakers.
<https://www.ipcc.ch/report/sixth-assessment-report-cycle/>
- İklim Değişikliği Başkanlığı. İklim Değişikliği Koordinasyon Kurulu.
<https://iklim.gov.tr/idukk-i-13> (Erişim Tarihi: 20.03.2024).
- İklim Değişikliği Başkanlığı. Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi.
<https://iklim.gov.tr/bm-iklim-degisikligi-cerceve-sozlesmesi-i-33> (Erişim Tarihi: 20.03.2024).
- İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi. (1994).
https://webdosya.csb.gov.tr/db/iklim/webmenu/webmenu12421_1.pdf (Erişim Tarihi: 24.06.2024).
- Kaboğlu, İ. (1991). *Çevre Hakkı*, Cep Üniversitesi. Ankara: İletişim.
- Kalabalık, H. (2016). *İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Kanat, Z., Keskin, A. (2018). Dünyada İklim Değişikliği Üzerine Yapılan Çalışmalar ve Türkiye’de Mevcut Durum. *Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 49(1), 67-78.
- Kartal, T. (2018). *Ulusaldan Yerele Türkiye’de İklim Değişikliği Politikaları ve Uygulamaları: Kayseri Örneği*. Yüksek Lisans Tezi. Nevşehir: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kaya, H. E. (2020). Kyoto’dan Paris’e Küresel İklim Politikaları. *Meriç Uluslararası Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 4(10), 165-191.
- Keleş, R., Hamamcı, C., Çoban, A. (2012). *Çevre Politikası* (7. Baskı). Ankara: İmge.

- Kılıç, M. (2022). Açılış Konuşması. *Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu İnsan Hakları Bağlamında İklim Değişikliği ve Gıda Hakkı Sempozyumu Bildireler Kitabı* içinde (11-17). Ankara: Göktuğ.
- Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi. (1966). https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/2312020093321bm_05.pdf (Erişim Tarihi: 26.06.2024).
- Kocaman, H. (2023). *İklim Değişikliği 12. Kalkınma Planının Neresinde?*. EkoIQ yeşil iş yeşil yaşam. <https://www.ekoIQ.com/iklim-degisikligi-12-kalkinma-planinin-neresinde/> (Erişim Tarihi: 10.05.2024).
- Kovancı, E. (2022). İklim Krizini Hak Temelli Yaklaşım Özelinde Değerlendirme. *İdealkent*, 13(37), 1535-1565. <https://doi.org/10.31198/idealkent.1139377>
- Kösesoy Tan, E. (2024). Gölgede Kalmış Bir Sorun Alanı: İklim Mültecilerinin Hukuki Statüsü ve Korunması. *Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu İnsan Hakları Bağlamında İklim Değişikliği ve Gıda Hakkı Sempozyumu* içinde (188-207). Ankara: Göktuğ.
- Meteoroloji Genel Müdürlüğü. Hava Durumu ve İklim. <https://www.mgm.gov.tr/iklim/iklim.aspx?key=B> (Erişim Tarihi: 19.03.2024).
- Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşme. (1951). <https://www.multeci.org.tr/wp-content/uploads/2016/12/1951-Cenevre-Sozlesmesi-1.pdf> (Erişim Tarihi: 26.06.2024).
- National Center for Science Education. (2016). *The Pillars of Climate Change Denial*. <https://ncse.ngo/pillars-climate-change-denial> (Erişim Tarihi: 09.09.2024).
- National Oceanic and Atmospheric Administration. (2022). *Climate Change: Global Sea Level*. <https://www.climate.gov/news-features/understanding-climate/climate-change-global-sea-level> (Erişim Tarihi: 23.06.2024).
- Özdek, E.Y. (1993). *İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı*. Ankara: Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü.

- Paris Anlaşması. (2021) <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/10/20211007M1-1.pdf> (Erişim Tarihi: 22.04.2024).
- Rajagopal, B. (2022). Towards a just transformation: climate crisis and the right to housing. Human Rights Council. <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g22/612/32/pdf/g2261232.pdf?token=uJu0AKWlwRgB9G9vNj&fe=true>
- Roschmann, C. (2022). İklim Değişikliği ve İnsan Hakları. (Çeviren: Engin Fırat) *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 70 (4), 1155-98. <https://doi.org/10.33629/auhfd.847205>.
- Şahyar Akdemir, D. (2023). Çevre Hakkının katılım Boyutu: İklim Kriziyle Mücadelede Sağlıklı Kentlerin Rolü. *Kent Akademisi Dergisi*, 16(1):34-55. <https://doi.org/10.35674/kent.1123456>
- Şakacı, B. K. (2013). Hak Kavramı Ekseninde Derin Ekoloji Yaklaşımının Çözümlemesi. *İnsan Hakları Yıllığı*, 31, 1-13.
- Şakacı, B. K., Günesen, M. (2023). Derin Ekoloji ve Derin Ekolojinin Düşündürdükleri. *Akademik Düşünce Dergisi*, (8), 67-85. <https://doi.org/10.53507/akademikdusunce.1391277>
- Şakacı, B. K., Özkaya, S. (2021). İklim Değişikliği ile Mücadelede Uluslararası Politikalar. Kutlu, Ö., Sayın, Y., Usta, S. (Ed.), *Uluslararası Kamu Politikaları - Kavram, Teori, Aktörler, Uygulamalar* içinde (359-381). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Şanlı, B., Bayrakdar, S., İncekara, B. (2017). Küresel İklim Değişikliğinin Etkileri ve Bu Etkileri Önlemeye Yönelik Uluslararası Girişimler. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(1), 201-212.
- Şen, Ö. L. (2018). *Küresel iklim değişikliği, Türkiye'nin iklimini nasıl etkiliyor?*. Climate Change in Turkey. <http://climatechangeinturkey.com/tr/a3.html> (Erişim Tarihi: 26.06.2024).

- Talu, N., Kocaman, H. (2019). *Türkiye’de İklim Değişikliği ile Mücadelede Politikalar, Yasal ve Kurumsal Yapı*. İklim Değişikliği Eğitim Modülleri Serisi 4, İklim İn. https://www.iklimin.org/wp-content/uploads/egitimler/seri_04.pdf
- T.C. Anayasası. (1982). <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2709&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>
- T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı’nın Tarihçesi. <https://csb.gov.tr/tarihcemiz-i-7012> (Erişim Tarihi: 21.03.2024).
- T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. (2012). Doha İklim Zirvesi. <https://cygm.csb.gov.tr/doha-iklim-zirvesi-haber-6251> (Erişim Tarihi: 27.03.2024).
- T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. (2013). Türkiye İklim Değişikliği 5.Bildirimi. <https://www.mgm.gov.tr/FILES/iklim/ikiBes-Ulusal-Bildirimi.pdf> (Erişim Tarihi: 26.06.2024).
- T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. (2012). Türkiye’nin İklim Değişikliği Uyum Stratejisi ve Eylem Planı. https://webdosya.csb.gov.tr/db/iklim/editordosya/file/eylem%20planlari/uyum_stratejisi_eylem_plani_TR.pdf (Erişim Tarihi: 27.06.2024).
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. Paris Anlaşması. <https://www.mfa.gov.tr/paris-anlasmasi.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 29.03.2024).
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. Çevre, İklim Değişikliği ve Suya Dair Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri. <https://www.mfa.gov.tr/surdurulebilir-kalkinma.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 23.03.2024).
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP). <https://www.mfa.gov.tr/birlesmis-milletler-cevre-programi.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 26.03.2024).

- T.C. Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2000). Sekizinci Kalkınma Planı. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Uzun_Vadeli_Strateji_ve_Sekizinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-2001-2005.pdf (Erişim Tarihi: 26.04.2024).
- T.C. Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2006). Dokuzuncu Kalkınma Planı. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Dokuzuncu_Kalkinma_Plani-2007-2013.pdf (Erişim Tarihi: 26.04.2024).
- T.C. Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2013). Onuncu Kalkınma Planı. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Onuncu_Kalkinma_Plani-2014-2018.pdf (Erişim Tarihi: 26.04.2024).
- T.C. Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2019). On Birinci Kalkınma Planı. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/On_Birinci_Kalkinma_Plani-2019-2023.pdf (Erişim Tarihi: 26.04.2024).
- T.C. Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2023). On İkinci Kalkınma Planı. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2023/12/On-Ikinci-Kalkinma-Plani_2024-2028_11122023.pdf (Erişim Tarihi: 26.04.2024).
- T.C. Strateji ve Bütçe Başkanlığı. Ülkemiz Kalkınma Plancılığı. <https://onikinciplan.sbb.gov.tr/ulkemiz-kalkinma-planciligi/> (Erişim Tarihi: 13.06.2024).
- Tekeli, İ. (Ed.). (2011). *Türkiye Açısından Dünyada İklim Değişikliği*. Ankara: TÜBA.
- The Stockholm Declaration. (1972). *Report of the United Nations Conference on the Human Environment* içinde. <https://www.un.org/en/conferences/environment/stockholm1972> (Erişim Tarihi: 26.06.2024).

The World Bank. (2010). World Development Report 2010: Development and Climate Change.

<https://documents1.worldbank.org/curated/en/201001468159913657/pdf/530770WDR02010101Official0Use0Only1.pdf> (Erişim Tarihi: 26.0.2024).

Turhan, A. (2016). İnsan Hakkı Kuşakları Arasındaki Tamamlayıcılık İlişkisi. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 4(2), 357-378.
<https://doi.org/10.21492/inuhfd.239841>

Türkeş, M., (2008). Küresel iklim değişikliği nedir? Temel kavramlar, nedenleri, gözlenen ve öngörölen değişiklikler, *İklim Değişikliği ve Çevre*, (1), 26-37.

Türkeş, M., Sümer, U. M., Çetiner, G. (2000). Küresel iklim değişikliği ve olası etkileri. Çevre Bakanlığı, *Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi Seminer Notları*, İstanbul Sanayi Odası, Ankara.

Türkeş, M. (2022). ‘İklim değişikliği mi, yoksa iklim krizi mi?’ ya da ‘Ne zaman iklim krizi ne zaman iklim değişikliği?’. Yeşil Gazete. <https://yesilgazete.org/iklim-degisikligi-mi-yoksa-iklim-krizi-mi-ya-da-ne-zaman-iklim-krizi-ne-zaman-iklim-degisikligi/> (Erişim Tarihi: 24.06.2024).

Türkiye Cumhuriyeti İklim Değişikliği Eylem Planı 2011–2023.
https://webdosya.csb.gov.tr/db/iklim/editordosya/file/eylem%20planlari/Iklim%20Degisikligi%20Eylem%20Plani_TR.pdf (Erişim Tarihi: 24.06.2024).

Türkiye İklim Değişikliği Stratejisi 2010-2023.
https://webdosya.csb.gov.tr/db/iklim/editordosya/file/strateji%20belgesi/Turkiye%20Iklim%20Degisikligi%20Strateji%20Belgesi_TR.pdf (Erişim Tarihi: 24.06.2024).

UN Human Rights Committee. (2019). General comment No. 36.
<https://www.ohchr.org/en/calls-for-input/general-comment-no-36-article-6-right-life> (Erişim Tarihi: 23.06.2024).

UN Human Rights Council. (2011) “Analytical study on the relationship between human rights and the environment”, HRC, A/HRC/19/34, (Erişim Tarihi: 10.06.2024).

- UN Human Rights Council. (2021). Resolution adopted by the Human Rights Council , “Human rights and the environment”. 2021. A/HRC/RES/46/7 (Erişim Tarihi: 22.04.2024).
- United Nations. Framework Convention on Climate Change, “The international response to climate change: A history”, <https://unfccc.int/cop3/fccc/climate/fact17.htm> (Erişim Tarihi: 23.03.2024).
- UN News. (2021a). Human Rights Chief Says Climate Action Only Way to ‘Safeguard Humanity. <https://news.un.org/en/story/2021/10/1104352> (Erişim Tarihi: 17.04.2024).
- UN News. (2019b). World faces ‘climate apartheid’ risk, 120 more million in poverty: UN expert. <https://news.un.org/en/story/2019/06/1041261> (Erişim Tarihi: 22.04.2024).
- United Nations. Framework Convention on Climate Change. (2023). “*UN Climate Change Conference - United Arab Emirates*”. <https://unfccc.int/cop28> (Erişim Tarihi: 27.03.2024).
- United Nations. (2011). The Cancun Agreements. *Report of the Conference of the Parties on its sixteenth session, held in Cancun from 29 November to 10 December 2010* içinde. <https://unfccc.int/resource/docs/2010/cop16/eng/07a01.pdf> (Erişim Tarihi: 28.04.2024).
- Yavaşlı, D. D., Erat, E. (2023). Climate model projections of aridity patterns in Türkiye: A comprehensive analysis using CMIP6 models and three aridity indices. *International Journal of Climatology*, 43(13). <https://doi.org/10.1002/joc.8201>
- Yeşil Gazete. (2021). Aşırı sıcak ve soğuklar her yıl 5 milyon insanın ölmesine yol açıyor. <https://yesilgazete.org/asiri-sicak-ve-soguklar-her-yil-5-milyon-insanin-olmesine-yol-aciyor/> (Erişim Tarihi: 14.05.2024).
- Yılmaz, B., Özcan, E. (2022). Dördüncü Kuşak İnsan Hakları Bağlamında Sosyal Bilimlerde Büyük Veri Sorunsalı. *Turkish Studies-Social*, 17(3), 473-493. <https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.58072>

Yurtcanlı Duymaz, S. (2019). Bir İnsan Hakkı Sorunu Olarak İklim Değişikliği, *Anayasa Hukuku Dergisi*, 8 (16), 491-533.

Yurtcanlı Duymaz, S. (2021). 25 Soruda İklim Değişikliği ve İnsan Hakları. *Haklar ve Araştırmalar Derneği*. https://haklarvearastirmalar.org/wp-content/uploads/2021/09/25_Soruda_Iklim_Degisikligi_ve_Insan_Haklari-tekli-sayfa.pdf

Yüksel, C. (2022). İklim Değişikliğiyle Mücadelede Bir Araç Olarak Uluslararası İnsan Hakları Hukuku. *Journal of Penal Law and Criminology*, 10(2), 339-366. <https://doi.org/10.26650/JPLC2022-1171800>

